

Խ. Գյուլնարյան

ՎԵՍՏԻՄԵՆԻ
ԵՆՎԵՆՆԵՐ

Գրեում ուրվագծված է
Վախրանգ Անանյանի ան-
ցած նանապարհը, պարզա-
բանված են նրա արվեստի
ու ռեի առանձնահատկու-
թյունները, նրա կապը դա-
սական գրականության տրա-
դիցիաների հետ և տեղը
սովետահայ գրականության
մեջ:

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
Институт литературы и.и. М.Абегьяна

Х. Гюльнгарсін

Вахтанг
Ангарсін

Издательство АН Армянской ССР
ЕРЕВАН 1963

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ.Ա.Բլեշնյանի անվան գրականության ինստիտուտ

Խ. Գյուլնազարյան

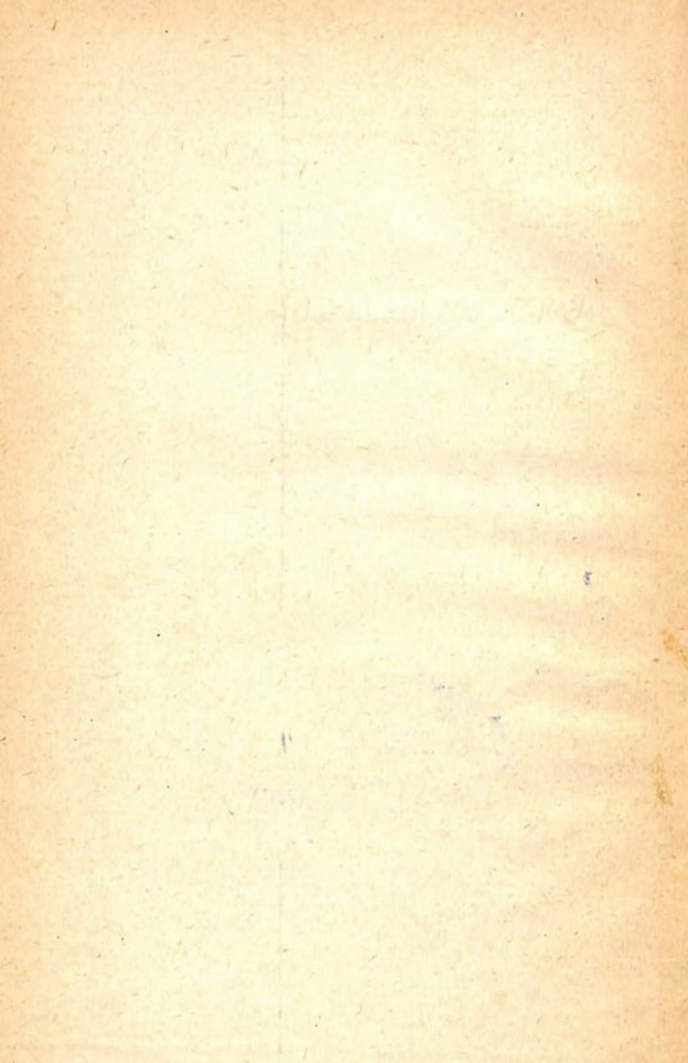
891.99.092 [ԱՆՆԱԿՅԱՆ.]

ՎԱԽՄԻՐԱԳ ԵՆԱՆՅԱՆ

1/4970
A

Հայկական ՍՍՌ-ի ԳԱ Հրատարակչություն
ԵՐԵՎԱՆ • 1953

ՎԱԽԹԱՆԳ ԱՆԱՆՅԱՆ

Վ Ա Խ Թ Ա Ն Գ Ա Ն Ա Ն Յ Ա Ն

Վախթանգ Անանյանի երկերը լայնորեն հայտնի են աշխարհի շատ ժողովուրդների գրասեր հասարակայնությանը: «Աևանի ափին», «Հովազածորի գերիները» վիպակները, որսորդական պատմրվածքների ժողովածուները բազմաթիվ հրատարակութուններ են ունեցել ոչ միայն մեզ մոտ, այլև արտասահմանում: Բավական է ասել, որ «Աևանի ափին» վիպակը հրատարակվել է 18 լեզվով, 36 անգամ, ավելի քան մեկ միլիոն տպաքանակով: Որսորդական պատմվածքների ժողովածուները տարբեր լեզուներով լույս են տեսել 15 անգամ, այդ թվում ռուսերեն, անգլերեն, չինարեն, ճապոներեն, գերմաներեն, բենգալերեն, հնդկերեն, շխներեն և այլն:

Վ. Անանյանն այն դրողներից է, որի հասցեն որոնում են աշխարհի տարբեր ծայրերում ապրող

¹ Բոլոր բիրլիոգրաֆիական տեղեկությունները՝ 1959 թ. տվյալներով:

հաղարավոր ընթերցողներ: Նա բառացիորեն հարյուրավոր նամակներ է ստանում իր պատանի ընթերցողներից, ի հետաքրքիր դիտողություններով, սիրով ու երախտագիտությամբ:

Անանյանի երկերը բարձր գնահատականների են արժանացել այլևայլ երկրների գրականագետների կողմից: «Սևանի ափին» վիպակի, «Լեռնային կաժաններով», «Մանկությունը լեռներում» և այլ ժողովածուների շինարեն, շեխերեն, անգլերեն, գերմաներեն, ճապոներեն հրատարակությունների առաջաբաններում հատկապես շեշտվում են գրողի վառ երևակայությունը, ստեղծագործական մեծ կարողությունը, նրա երկերի հումանիստական, հայրենասիրական շունչը, բնության հմայիչ նկարագրությունները, կերպարների համոզականությունը, գրեւաձևի ինքնատիպությունը և այլն:

Անանյանի ստեղծագործությունը բաղմիցս անդրադարձել է սովետական մամուլը, հանձնարարելով այն ընթերցող լայն մասսաներին: Ահա, օրինակ, թե ինչ է գրել «Правда»-ն 1951 թ. մայիսի 13-ի համարում.

«Մեծ հետաքրքրությամբ է կարդացվում Վ. Անանյանի «Սևանի ափին» արկածային վիպակը, որտեղ պատմվում է պատանի բնախույզների հայրենասիրական դործերի մասին: Հեղինակը լավ է պատկերում Լեռնային Հայաստանի հարուստ բնությունը»:

Եվ, այնուամենայնիվ, այդ ինքնատիպ գրողի ստեղծագործության ամբողջական զնահատականը դեռևս չի տրված, մենք դեռևս չունենք սովետահայ անվանի գրողի գրական դիմանկարը:

Այս գիրքը նպատակ ունի լրացնել այդ բացը:

I

Վախժանյան Անանյանը ծնվել է 1905 թվականի օգոստոսի 8-ին, Դիլիջանի Պողոս-Քիլիսա (այժմ Շամախյան) գյուղում, հողագործ և որմնագիր Ստեփան Անանյանի ընտանիքում:

Ստեփան Անանյանն ամբողջ գավառում հայտնի է եղել իր ազնվությամբ, աշխատասիրությամբ, մերձավորին օգնելու սովորությամբ: Նա եղել է կենսասեր ու կենսալից մի մարդ, որ հազար ու մի պատմություններ ու զրույցներ է իմացել, պատմել է որդուն ու հարևաններին: Այդ պատմությունները հետագայում Վ. Անանյանն օգտագործել է իր որսորդական ու կենցաղագրական պատմվածքներում:

Ստեփան Անանյանն ապրել է ուղիղ հարյուր տարի (1857—1957), մինչդեռ մորից գրողը զբերվել է 7 տարեկան հասակում, ու նրա երկիրում մոր մասին մնացել է միայն քաղցր ու թախծոտ մի հուշ, խառնված խանդաղատանքի ու երախտագիտության հետ:

Վեց տարեկան հասակում Անանյանն ընդունվում է գյուղական դպրոց, ութ տարեկան ավար-

տում է այդ դպրոցի վերջին, երրորդ դասարանը: Հենց այդ հասակում էլ երևան են գալիս ուշիմ երեխայի հակումները: Երրորդ դասարանում նա գրում է մի շարագրություն, որն արժանանում է ուսուցչի և շրջապատի մարդկանց գովասանքին, իսկ Թրիլիսից եկած մի երիտասարդ աշնբան է ոգևորվում այդ շարագրությամբ, որ հետը տա-
նում է՝ «Հասկեր» մանկական ամսագրում տպա-
գրել տալու համար:

Գյուղական դպրոցն ավարտելուց հետո, 1915 թվականին, Անանյանն ընդունվում է Դիլիջանի ծխական դպրոցը, որտեղ սովորում է երկու տարի՝ չորրորդ և հինգերորդ դասարաններում:

Սրանով էլ, փաստորեն, ավարտվում է Անանյանի ուսումնառության շրջանը: 1917 թվականին Դիլիջանի գիմնազիան ընդունվելու նրա փորձերն ապարդյուն են անցնում: Չնայած ընդհատակյա «Սպարտակ» երիտասարդական կազմակերպու-
թյան անդամ մի ուսուցչի ջանքերին, Անանյանին գիմնազիա չեն ընդունում: Գիմնազիայի տնօրենին դուր չի գալիս սարերից իջած արեխավոր պատա-
նին, մասնավորապես դուր չի գալիս նրա գրած շարագրությունը՝ աղբբեջանցի շարքաշ մշակի մասին: Այդ շարագրությունը, որ գիմնազիայի դռները փակում է Անանյանի առաջ, փաստորեն նրա առաջին դեղարվեստական երկն է: Այն հե-
տագայում հրատարակվել է 1927 թվականին «Պիոներ» ամսագրի 6—7 միացյալ համարում,

«Զուլախ Թաքոն» վերնագրով: Բայց եթե դպրոցը
րիչ բան է տվել Անանյանին, ապա մի այլ դպրոց,
գյուղական փոքրիկ տավարածի կյանքի դպրոցը,
ապագա գրողին տվել է կյանքի ճանաչողություն,
բավականաչափ առատ զիտելիքներ հայրենի
բնության մասին: Այդ բոլորին ուշիմ պատանին
ավելացրել է նաև բնօրրանությունը: Անանյանի
մի բանի ինքնակենսագրական պատմվածքներից,
որ զետեղված են «Մանկությունը լեռներում»,
«Լեռնային կածաններով» և մյուս ժողովածուների
մեջ, երևում է, թե նա որպիսի՝ անհագ ծարավով
է կլանել ձեռքն ընկած գրքերը: Ահա թե նա
ինչ է գրում այդ մասին «Քննություն» պատմված-
քում.

«Գրքերը նոր հորիզոններ բաց արին իմ առաջ,
և իմ պատանի հոգին թեթև ճախրում էր այդ հո-
րիզոններում:

Ափսոս, Գրիգորի փեսայի գրքերը վերջացան:
Գյուղ իջա, ստուգեցի մեր հարեանների սնդուկնե-
րը և ինչ տպագիր բան ճանկս ընկավ, հետո սար
տարա: Ճամփին մի ծառի տակ տոպրակս բաց
արի ու թղթերս փռեցի գետին: Օհո՛, որսորդու-
թյան մասին էլ կա, իսկ ես այդ տարիքին արգեն
հրացան ունեի և ձմեռները որսի էի գնում: Մտա
անտառի թավուտը, մեկնվեցի խոնավ գետինն ու
բաց արի «Որսորդի հիշատակարանը»: Ի՛նչ լավ
է նկարագրում ռուս գրողը իրենց երկրի բնու-
թյունը: Ափսո՛ս, մեր սարերում լինե՞ր այնպիսի

բաներ կգրեր, որ ամբողջ աշխարհը կարդալով չէր կշտանա:

Այդպես, գրքերը դարձան իմ բնկերները, իմ բարի խորհրդատուները: Շատ բան իմացա գրքերից, և ամենից առաջ այն, թե ինչու ծխական զրպրոցի մեր «ավագ վարժապետը» մեզ «խողի ճութներ» էր անվանում, իսկ վաճառականների երեսխանների հետ վարվում էր սիրալիր»:

...Ի՞նչ գրքեր եմ բերում Դիլիջանից. «Փայտաշեն խրճիթից մինչև սպիտակ տունը», «Քեռի Թովմասի խրճիթը», «Թշվառները»... Կարգացի Շիրվանղազի վեպերն ու պիեսները, անհագուրդ կլանեցի Րաֆֆու հաստափոր գրքերը, Մուրացանի հերոսների հետ կռիվ տվի արաբների դեմ, Վիկտոր Հյուգոյի ապստամբների հետ բարիկադներ կառուցեցի Փարիզի փողոցներում... Ինչե՞ր չսովորեցրին ինձ գրքերը: Էս ի՞նչ աշխարհներ են եղել երկրագնդի վրա, իսկ մենք այս սարերում անտեղյակ, «իշի ականջի մեջ քնած», ինչպես իմ բնկեր Գրիգորն էր ասում»¹:

Ինքնակրթության այս անհագուրդ ծարավի տարիներին Անանյանը աստիճանաբար վերահասու է լինում աշխարհի շարին ու բարուն, գնալով ավելի ու ավելի խորն է դդում սոցիալական անհավասարությանը, գեղջուկների նկատմամբ ունե-

1 Վ. Անանյան, «Մանկությունը լեռներում», 1954, երկ-
րան, էջ 169—170 և 172—173:

յաժ նրա սերն ու համակրանքը կյանքի դասերի ու գրքերի օգնութեամբ կամաց-կամաց վերաճում է ակտիվ ատելութեան ընդդէմ հարստահարող-ներին:

Հոկտեմբերեայն սոցիալիստական Մեծ հեղափոխութեան արձագանքները հասնում են Հայաստան, երկրում սկսվում են քաղաքացիական կռիւներ, հայ աշխատավորութիւնը ոտքի է ելնում ընդդէմ դաշնակցութեան արշունոտ տիրակալութեան: Խիզախ պարտիզանների շարքումն է նաև պատանի Անանյանը: Ծիշտ է, նա դեռևս կազմակերպված, հասուն մարտիկ չէ, սակայն նա այլևս կողմնորոշվել է, նրա հոգում վառվում է տանջված ու կիսաքաղց տավարածի ատելութիւնը գյուղական տըղ-րուկների ու դաշնակցական մաուզերիստների դէմ: Իր կյանքի այս ժամանակաշրջանը Անանյանը հետագայում արտացոլել է մի շարք պատմվածքներում և «Կրակն օղակի մեջ» վիպակում:

1920 թվականի դեկտեմբերի մեկին Վախթանգ Անանյանը տավարած ընկերների հետ ձմեռանոցից գյուղ է իջնում: Այդ օրը սկսվում է նրա կյանքի նոր շրջանը. նա ընդունվում է լենինյան կոմերիտմիութեան շարքերը և գլխավին նվիրվում գյուղի կուլտուրական շինարարութեան գործին: Իր համառոտ ինքնակենսագրութեան մեջ այդ տարիների մասին Անանյանը գրում է.

«Ներկայացումներ էինք տալիս գյուղում, բայց նոր ոգով պիեսներ չկային: Քսաներկուսին

սլիկա գրեցի գյուղական բեմի համար, բեմադրեցինք: Քսաներեքին ուղարկեցին կոմսոմոլի գծով կազմակերպված երկամսյա դասընթացներ (Դիլիջանում): Ո՞նց էի ծարավի ուսմա՞ն, ո՞նց էի սովորում... Ունկնդրեցի պրոֆեսոր Ստ. Լիսիցյանին (ավա՛ղ, միայն մեկ առդամ), բնագետ Նիկ. Սարգրսյանին: Ավարտելուց հետո մեր գյուղի կոմերիտական կազմակերպության քարտուղարն էի: Նույն տարվա աշնանը ուղարկեցին Նրեան՝ պարտադրոց, ուր մեկ տարի սովորելուց հետո նշանակեցին կոմսոմոլի Դարալուգյազի գավառային կոմիտեի հրահանգիչ: Այնուհետև կոմերիտական աշխատանքներ տարա զանազան շրջաններում (Ղուր-գուղուլի, Սամաղար, Աշտարակ)»¹:

Հենց այս տարիներին էլ «Մաճկալ», «Ավանգարդ», «Խորհրդային Հայաստան» թերթերում երևում են Անանյանի առաջին հոդվածներն ու ակնարկները: Հայ գյուղի հոգսերին ու աշխատանքներին, վշտերին ու ուրախություններին քաջատեղյակ պատանին թերթերում հանդես է գալիս հատկապես գյուղական հարցերին նվիրված ելույթներով:

Գրական այս առաջին փորձերը, թեև հաճախ միամիտ, պարզունակ, անհարթ, սակայն արդեն վկայում են Անանյանի եթե ոչ գրողի, ապա, համենայն դեպս, լավ լրագրողի ունակությունը:

1 Վ. Անանյանի այս ինքնակենսագրությունը անտիպ է: Մի օրինակը գտնվում է մեզ մոտ (Խ. Դ.):

1926 թվականին Անտոնյանը աեղափոխվում է Երևան՝ և աշխատանքի անցնում «Ավանդաբդ» երիտասարդական թերթում, որպես գյուղ բաժնի վարիչ, ապա պատասխանատու քարտուղար։ Այդ ժամանակից նոր թափ է ստանում նրա ժուռնալիստական գործունեությունը։ Հետագայում նա աշխատում է «Խորհրդային Հայաստան» թերթում (1929—1930), ապա խմբագրում «Սոցիալիստական գյուղատնտեսություն» թերթը, «Սոցիալիստական ագրոնոմիա» և «Կոլխոզնիկ» հանդեսները։

Ժամանակագրական առումով Անտոնյանի որսորդական պատմվածքներին նախորդել է նրա առաջին ծավալուն երկը՝ «Կրակե օղակի մեջ» վիպակը (1930 թ.)։ Դրանից առաջ Անտոնյանը միայն հատ ու կենտ պատմվածքների հեղինակ էր, թեև, ինչպես նշել ենք, հայտնի էր որպես լրագրող ու գյուղական կյանքին ու սոցիալիստական գյուղատնտեսության հարցերին նվիրված հոդվածների ու ակնարկների հեղինակ։ «Կրակե օղակի մեջ» վիպակն է, որ իր վրա է հրավիրում գեղարվեստական գրականության նախանձախնդիր հասարակության ուշադրությունը։ Երեսնական թվականների սկզբին սովետահայ գրականության մեջ քիչ գրքեր են եղել, որոնք այնպես հախուռն ձևով

նվաճեն ընթերցողի համակրանքը, ինչպես քաղաքացիական կռիվների արտացոլմանը նվիրված այս վիպակը, որը, հեղինակի խոստովանությամբ, «առաջին փորձն է՝ գրված հասպճեպ և, հետևապես, ղերժ չէ թերություններից»¹:

Հրատարակությունից անմիջապես հետո վիպակը վեր է ածվում պիեսի և երկար ժամանակ բեմադրվում ռեսպուբլիկայի թատրոններում՝ հափըշտակելով առավելապես պատանի հանդիսատեսին:

Ինչո՞վ է գրավել «Կրակե օղակի մեջ» գիրքը: Անանյանի վիպակն իսկապես որ ունի հեղինակի անփորձությունից բխող մի շարք թերություններ, սակայն կան և այնպիսի կողմեր, որոնք հափըշտակում են ընթերցողին:

Նույն երեսնական թվականներին, սակայն մի րանի տարի ավելի ուշ, ուստի գրականության մեջ երևաց Ն. Օստրովսկու «Ինչպես էր կոփվում պողպատը» վեպը՝ քաղաքացիական կռիվների թեմայով և ձեռք բերեց համամիութենական հռչակ: Մեր նպատակը չէ կշեռքի նժարի վրա դնել Անանյանի և Օստրովսկու երկերը և ոչ էլ քննության ենթարկել վերջինիս հանրահռչակ ու սիրված ստեղծագործությունը, բայց մեզ թվում է, որ երկու երկերի այդօրինակ տարածման գործում, ի թիվս բազմա-

1 Վ. Անանյան, «Կրակե օղակի մեջ», Երևան, 1930, էջ 5:

թիւ այլ հանգամանքների, որոշակի դեր է կատարել նաև մի կարևոր հանգամանք:

Հայ ժողովրդի համար բախտորոշ էին այն ժամանակաշրջանն ու այն պատմական դեպքերը, որ գեղարվեստորեն արտացոլվում են Անանյանի վեպում: Նույնն են նաև ռուս ժողովրդի համար Օսարովսկու վեպում արտացոլված ժամանակաշրջանն ու պատմական անցուդարձերը: Երկու դեպքում էլ մենք գործ ունենք հասարակական խոշոր բախումների հետ, որոնց ոլորտում սրվում են ոչ միայն դասակարգային հարաբերությունները, այլև ավելի ցայտուն է դառնում մարդկային բնավորությունը, ավելի ցայտուն են դրսևորվում մարդկանց հոգեկան դժերը:

Հայրենական Մեծ պատերազմի ժամանակ հերոսական մահով բնկած Ալեքսանդր Մատրոսովը և Հունան Ավետիսյանը խաղաղ պայմաններում ևս չէին դադարի անձնազոհ հայրենասերներ լինել, սակայն նրանց հոգեկան այդ հատկությունը կարտահայտվեր ո՛չ այնպիսի ցայտունությամբ, ինչպես դա արտահայտվեց ռազմաճակատային իրադրության մեջ: Խոշոր բախումը, բախտորոշ իրադրությունը հարմար միջավայր ստեղծեցին նրանց հայրենասիրության արտահայտման համար, այդ պայմաններում նրանք ջոկվեցին, աչքի բնկան միլիոնավոր հայրենասեր մարտիկների մեջ՝ իրենց անձնազոհության բարձրագույն չափով ու դարձան պատմական անձնավորություններ:

Ինչպիսի՞ն կլինե՞ր Պավել Կորչագինը, եթե նա շղործեր պատմական այն իրադրություն մեջ, որը նկարագրված է «Ինչպես էր կսփվում պողպատը» վեպում: Նա, իհարկե, չէր դադարի ազնիվ ու հայրենասեր մարդ լինելուց, բայց իր այդ հատկություններն արտահայտելու համար նա անհամեմատ ավելի քիչ հնարավորություններ կունենար: Ինչպիսի՞ն կլինե՞ր Անանյանի Հանեսը, եթե ապրեր ուրիշ պայմաններում. նա իր քաջությունը, հարստահարողների դեմ կրծքի տակ ուռճացող գայլուշկը, իր բնական հակումը դեպի արդարամտությունը, հնարավորություն չէր ունենա հանդես բերելու այնպիսի բնդգծված երանդներով, ինչպիսին տեսնում ենք «Կրակե օղակի մեջ» գրքում:

Գեղարվեստական գրականության գրավչության տեսակետից խոշոր նշանակություն ունի այս հանգամանքը: Գաղանիք չէ, որ պատմական բախտորոշ ժամանակաշրջանների արտացոլմանը նվիրված երկերը քնթերցվում են մեծ հետաքրքրությամբ և դրա պատճառներից մեկը այդ երկերի գործող անձանց հոգեկան դժերի առավել ցայտուն արտահայտվածությունն է:

Սակայն պատմական կարևոր դեպքերի նկարագրությունը, իհարկե, միակ գործոնը չէ: Վերջին հաշվով միայն սրանով չի կարելի պայմանավորել գեղարվեստական երկի հաջողությունը: Նույն պատմական իրադրությունը կարելի է նկարագրել

նաև ամենեին էլ ոչ գեղարվեստական երկի մեջ. այդ դեպքում մենք դործ կունենանք միայն փաստագրական արժեք ունեցող ստեղծագործության հետ: Գեղարվեստական երկի հեղինակին առաջնորդում են ոչ միայն իրագործյունները տեսնելու և գնահատելու ճիշտ կոնցեպցիան, այլև գեղարվեստական ճիշտ ելակետը: Ե՛վ Օստրովսկու, և՛ Անանյանի երկերը զբաղված են այս երկու հանգամանքների հաշվառումով, թեև դրանք գեղարվեստական տեսակետից տարբեր որակի երկեր են:

Անանյանն ինքը մասնակցել է 1918—1920 թվականներին Հայաստանում ծավալված այն մարտերին, որոնք մղվել են մեր երկրում սովետական կարգերի հաստատման համար: Այս տեսակետից Անանյանը իրագործյունները հնարելու կարիք չունի: Բայց մարտական ու կենցաղային էպիզոդների մեջ Անանյանը պետք է ընտրություն կատարեր. մշակեր դրանց հերթականությունն ու ներքին կապը, բացահայտեր դրանց ընդհանուր իմաստը, զտներ տիպական հանգամանքների կոմպլեքսը և դրա մեջ տեսներ ու բացահայտեր տիպական բնավորություններ: Այս էր նրա պարտականությունը, որպես գեղարվեստական և ոչ զուտ փաստագրական երկի հեղինակ: Եվ եթե այժմ մենք դործ ունենք իր ամբողջության մեջ համշտակող ու հաջողված գրական ստեղծագործության հետ, ապա ուրեմն հեղինակը ընդհանուր առմամբ ճիշտ է հասկացել իր նպատակը:

1918—1920 թվականների հայկական դյուլը Անանյանի վեպում կենդանի, սեպտիստական գույներով նկարագրված այն միջավայրն է, որի մեջ գործում են հերոսները: Այդ դյուլի նկարագրությունը Անանյանից մեծ ճիգեր չի պահանջել, քանի որ նա ինքը մեծացել է այդ միջավայրում: Գրքի առաջին գլուխներում Անանյանն իրեն հատուկ բնապաշտական կարոտով է նկարագրում հայկական լեռնաշխարհը՝ իր նկարեն ու հարուստ գեղեցկությամբ և թվում է նա այդ անում է ընդգծելու համար այն հսկայական տարրերությունը, որ կա շուրջ բնության ու այդ բնության գրկում ապրող աշխատավոր մարդու տնեկանիլի վիճակի միջև: Այդ առաջին պատկերներում ընթերցողն արդեն տեսնում է դասակարգային ջրբաժանը, որի մի կողմում կանգնած են քեղխուղաներն ու հարուստները, մյուս կողմում՝ կարկատված վրանների բնակիչները, կիսաբաղց հովիվներն՝ իրենց տառապալից առօրյայով: Այստեղ դեռևս չկա դասակարգային բախումը, բայց վիճակների տարրերությունից առաջացած տարակուսանքն այլևս մշուշապատ չէ, ձևավորվում է, քայլ առ քայլ պարզ ու որոշակի ձևեր ստանում: Հանեան ու նրա տավարած ընկերներն աստիճանաբար իրենց հողիներում կուտակված զայրույթը թափելու ավելի ու ավելի մարտական միջոցներ են որոնում: Մյուս կողմից, նրանց ինքնազիտակցության հասունացմանը ակամա օժանդակում են հակառակ բանակի

ներկայացուցիչները, որոնք ոչ մի կերպ հողի աշխատավորի մեջ չեն ուղղում տեսնել մարդը:

Ու ահա այս շիկացող մթնոլորտում հնչում է Հոկտեմբերյան Մեծ հեղափոխության հեռավոր արձագանքը: Անբնական ու ոչ ռեալիստական կլիներ, եթե Անանյանը նկարագրեր խավար մասսայի կտրուկ մի շրջագարձ: Անանյանի նկարագրած մարդկային միջավայրն այդպիսի շրջագարձի համար անպատրաստ էր: Դաշնակ խմբապետներն ու դաշնակցական պարագլուխները խոսում էին ժողովրդի անունից, հայրենիքի փրկության անունից, գյուղացիական մասսայի համար դժվար էր միանգամից կողմնորոշվելը: Տարիներ շարունակ պապենական աղաթով ապրած խավար գյուղացու համար դժվար էր հավատալ, թե բոլշևիկները հողը բաժանելու են գյուղացիներին, թե այլևս հարուստներ ու աղքատներ չեն լինելու: Հողը նրա հրազանքն էր, անհասանելի երազանքը, իսկ քրիստոնեական եկեղեցին դարերով քարոզել էր տիրող հասարակարգի անձեռնմխելիությունն ու բոլոր մարդկանց «եղբայրությունն»՝ անկախ նրանց սոցիալական վիճակից: Փոթորկալից դեպքերի ոլորտապառվտում մոլորված տգետ ու խավար գյուղացիներից շատերը հավատում էին դաշնակ պրոպագանդիստների հերյուրանքներին՝ բոլշևիկյան «կաջնի զորամասերի» մասին, որոնք իբր թե անխըտիր կոտորում են բոլորին: Իսկ նրանք, որոնց մեջ այլևս կասկած էր ծագել այդ պրոպագանդայի

նկատմամբ, մտավոր կարողություն շունեին իրերի
ընթացքի մեջ կողմնորոշվելու և հաճախ կառույց
էին նույն եկեղեցու քարոզներից՝ բոլոր մարդ-
կանց «եղբայրության» մասին, միայն թե խաղաղ-
վեր երկիրը ու իրենք հնարավորություն ունենային
հին օրերի նման քաջ տալու իրենց ողորմելի գո-
յությունը։ Վեպի էպիզոդիկ կերպարներից մեկը
հենց այդպես էլ ասում է. «Ասա ի՞նչ ա քոսը ջան-
ներդ ընկել, դաշնակա որն ա, բայլշեկը որն ա,
էն ա հայ եք, լուսավորչական եք տեղներդ վեր
ընկեք, մենք էլ մեր ցավին, մեր ցանքսին կե-
նանք»¹։

Շրջադարձի համար հարկավոր էին լուրջ գոր-
ծոններ։ Հենց այդ լուրջ գործոններն են սովը, թա-
լանը, եղբայրասպան կռիվները, դաշնակցական
զորախմբերի շահատակությունները, որ երբեմն
նատուրալիստական մանրամասներով նկարա-
գրում է հեղինակը։ Այս նկարագրությունների մեջ
է պատճառաբանվում աշխատավոր գյուղացիու-
թյան աստիճանական կողմնորոշումը, միաժամա-
նակ սրանք տալիս են ժամանակի հայկական գյու-
ղի վիճակի ամենաճշգրիտ պատկերը։

Այսպիսին է միջավայրը, և այդ միջավայրում
ահա գծադրվում է վեպի գլխավոր հերոսի կեր-
պարը։ Գլխավոր հերոսը՝ պատանի Հանեսը իր

1 Վ. Անանյան, «Կրակե օղակի մեջ», 1930, Երևան,
էջ 217։

բնավորությամբ, խառնվածքով գրեթե չի տարբերվում շրջապատի մարդկանցից: Ճիշտ է, վեպի էքսպոզիցիայում հեղինակն ընդգծում է, որ նա իր ընկերների համեմատությամբ փոքր-ինչ ավելի սրտոտ էր ու տաքարյուն, սակայն միայն մարտական գործողությունների բովում է, որ նա դառնում է առանձնակի: Հանեսի սխրագործությունների հաջորդականությունն ու ներքին կապը հիշողության մեջ պահելը դժվար է, սա վեպի կոմպոզիցիոն թերությունն է, բայց յուրաքանչյուր էպիզոդի մեջ պատանին հանդես է գալիս հոգեկան ու ֆիզիկական նորանոր գծերով, և այդ էպիզոդների հանրագումարում գծվում է քաղաքացիական կռիւների մասնակցած հայ պատանու դեղարվեստական կերպարը:

Հանեսը զարգանում, հասունանում է էջ առ էջ, պատմական իրադարձությունների բովում, տիպական միջավայրում: Հանեսը նկարագրված է իր խլրտուն լինելիության մեջ. հեղինակը հաշվի է առել և՛ նրա տարիքը, որ պատանեկությունից երիտասարդություն անցնելու ժամանակաշրջանն է, և՛ իրերի զարգացման ընթացքը, որ գրքի առաջին իսկ էջերից պատանուն առնում է իր ջրապտույտի մեջ: Հիրավի, ղգալի տարբերություն կա առաջին էջերի Հանեսի ու հետագայում գործող Հանեսի միջև: Առաջին էջերում նա իր ղայրույթը, դժգոհությունն արտահայտելու կոպիտ ու պրիմիտիվ ձևեր ունի, ոչ թե այն պատճառով, որ այդ

դժգոհությունը մեղմ է, այլ որովհետև ինքը չի կարողանում հասակորեն պատկերացնել դրա սոցիալական արմատները: Նա իր դեմ տեսնում է մի կնյազ, մի կուլակ ու յուրովի պայքարում է նրանց դեմ: Իր կյանքի համար նշանակալից մի միջադեպից հետո միայն, երբ նա սպանում է դաշնակցական թալանչիներից մեկին և փախչում պարտիզանների մոտ, Հանեսն աստիճանաբար փոխվում է, կազմակերպվում, դառնում գաղափարի համար մարտնչող ղինվոր, և այլևս խստանում է նրա հայացքը, խորանում նրա դասակարգային ինքնագիտակցությունը: Այդ պատճառով էլ իմաստավորվում են նրա արկածները, պատանեկան չարաճճիությունից դառնում մարտական բարդ գործողությունների որոնցում նա հայտարերում է հնարամտություն, խելք, խորամանկություն, երիտասարդական ավյունը սանձահարելու ու ղեկավարելու կարողություն:

Վիպակի մյուս հերոսները էպիզոդիկ կերպարներ են և օժանդակում են Հանեսի կերպարը բացահայտելու ու ժամանակի իրադրությունը ռեալիստորեն պատկերելու գործին:

«Կրակի օղակի մեջ» վիպակի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ զարմանալի կենդանի գծերով են ներկայացված մասսայական տեսարաններն ու մարտական գործողությունները: Գրքի ընթերցումը բերում է այն համոզման, որ հայ ժողովրդի պայքարը դաշնակցական տիրա-

կալության դեմ օրհասական կռիւ է եղել և սովետական կարգերի հաստատումը Հայաստանում տեղի է ունեցել ծանր ու երկարատե մարտերից հետո: Որքա՜ն սիրելի մարտիկներ, որոնց հետ մտերմանում, բարեկամանում է բնթերցողը, բնկնում են հերոսի մահով, որքա՜ն սրտաճմլիկ տեսարանների է ահանատես անում հեղինակն իր բնթերցողին, մինչև որ պայքարի բոցերի մեջ ցույց է տալիս լուսավոր աշգրացք: Ցնցող են հատկապես պարտիզան Ակոփի կնոջ բռնաբարության, դասալիք զինվորի խոշտանգման, թուրք պարտիզան Աբասի մահվան, թալանի, կտտանքների տասնյակ պատկերներ, որոնք դաշնականների գաղանալին էության մերկացումներ են ու միաժամանակ ժողովրդի պայքարի ունալիստական արտացոլումներ:

Պատանի պարտիզանին - ծպտյալ ուղարկելով գյուղից-գյուղ, Անանյանը առիթը չի փախցնում նուրբ դիտողություններ անել աշխատավոր դուրացիության ձգտումների ու ցավերի մասին: Այդ տեսակետից հաջողված - զեղարվեստական կտորներ են «Բամբակի կարոտը», «Երամը կորցրած կոտնկները» և մի շարք այլ գլուխներ:

Անանյանի գրվածքներում շատ հաճախ որսորդական-արկածային դիպվածների նկարագրությունների մեջ բացահայտվում են սոցիալական երևույթներ: «Կրակե օղակի մեջ» վիպակում նույնպես Ընթերցողին գրքի հետ կապողը նախ և առաջ

արկածային դիպվածներն են, բայց դրանց տողա-
միջում հեղինակը նրբորեն անց է կացնում մեծ
զաղափար: Գիրքը կարդալուց հետո արկածային
դիպվածների հաջորդականությունն ու մանրամաս-
ները մոռացվում են, մինչդեռ հիմնականը՝ կյանքի
ու պայքարի ռեալիստական պատկերը մնում է
անմոռաց:

Սա մի երևույթ է, որ մի կողմից օգնում է հե-
ղինակին տեղ հասցնելու հիմնական զաղափարը,
մյուս կողմից բացասաբար է անդրադարձնում վի-
պակի կառուցվածքի վրա: Հիրավի, հենց այս
սխառձառով թույլ է վեպում նկարագրվող դեպքերի
կապը, որոշ հասվածներում այդ կապը նույնիսկ
խզվում է, մնում են, ճիշտ է, համով հոտով գրված
ու իրենց ինքնություն մեջ ուժեղ պատկերները,
որոնք միմյանց հետ կապվում են միայն ոճական
համահնչյունությամբ:

«Կրակե օղակի մեջ» վիպակն ունի նաև այլ
թերություններ: Նկատվում են դրշի անփորձու-
թյան, շտապողականության, անհարկի ոգևորու-
թյան հետքեր: Անանյանը երբեմն կորցնում է
մտքի թելը՝ առանձին մանրամասնությունների
նկարագրությունների մեջ, թույլ է տալիս գույների
խտացում և այլն: Այս բոլորը, սակայն, տաղան-
դավոր հեղինակի «աճման հիվանդության» թեթև
հայտանիշներն են, որոնք նա կարողացավ հաղ-
թահարել իր հետագա ստեղծագործության մեջ:

Արդեն 1936 թվականին «Քարանձավի բնա-

էիշները» վերնադրով վերահրատարակելով վիպակի առաջին մասը. Անանյանը մեծ փոփոխություններ է կատարում և՛ կոմպոզիցիայի, և՛ դեղարձկատական հնարանքների ու արտահայտչական ձևերի մեջ: «Քարանձավի բնակիչները» վիպակի կոմպոզիցիան շատ ավելի կուռ է: Այստեղ տեղ չեն դրել բազմաթիվ էպիդոքներ, դեն է նետված հերոսի արկածների մի մասը, դրա փոխարեն հեղինակն ավելի մանրամասն է նկարագրել նրա ներաշխարհը, ինչպես նաև կերպավորել ու ցայտուն գծերով պատկերել է ուրիշ հերոսներ: Պարտիզան Ակոփը, Աթոն, խմբապետ Մկոն, Վարսիկը և ուրիշներ, որոնք «Կրակն օղակի մեջ» վիպակում դժվարությամբ էին մնում ընթերցողի հիշողության մեջ. «Քարանձավի բնակիչները» վիպակում ավելի լիարյուն դրական կերպարներ են: Հղկվել, մշակվել է հեղինակի լեզուն, բնանկարները դարձել են ավելի շքեղ ու պերճաշուր:

II

Վախթանգ Անանյանից առաջ հայ դրականությանն անձանոթ չի եղել բնագիտական դրույցը: Բնագիտական դրույցներ են տպագրվել «Աղբյուր», «Հասկեր», «Բուրաստան մանկանց» և այլ պարբերականներում, այդ հարցերով զբաղվել են նիկ. Սարգսյանը, Ռ. Գաբրիելյանը, Ստեփան և Կատարինե Լիսիցյանները և շատ ուրիշներ: Վերջապես բնագիտական են Թումանյանի հրաշալի

զրույցները՝ կենդանիների մասին, որոնցով հմայ-
վել են Թումանյանից հետո եկող բոլոր սերունդ-
ները, որոնց խորը ազդեցությունը զգացվում է
հենց իրեն՝ Անանյանի ստեղծագործության վրա:
Սակայն բնագիտական զրույցը և հատկապես դրա
մի տարատեսակը հանդիսացող որսորդական
պատմվածքը մեզանում փոստորեն քաղաքացիա-
կան իրավունք ստացավ Անանյանի մուտքով դրա-
կանություն ասպարեզ: Որսորդական պատմվածքը
դրական այն տեսակն է, որ Անանյանը-գրեթե
միայնակ է մշակում սովետահայ գրականության
մեջ: Նա ստեղծագործական երկար տարիների ըն-
թացքում թեև ձևոք է զարկել նաև ուրիշ թեմաների,
բայց երբեք չի հրաժարվել իր հիմնական թեմայից,
որսորդական կյանքի նկարագրությունից: Այս թե-
մայով Անանյանը բառացիորեն հարյուրավոր
պատմվածքներ ու ակնարկներ է գրել ու հիրավի
նրան շատ բան էր հարկավոր դրանցում ինքն իրեն
հաճախ չկրկնելու համար: Հարկավոր էր բնությունը
յուրօրինակ ձևով ընկալելու կարողություն, բնու-
թյանը սիրահարվելու ունակություն, թեմայի խորը
գիտակություն, որ նախապատրաստված էր ման-
կության ու պատանեկության տարիների փորձով,
պատմելու, գրելու բնատուր տաղանդ, որ Անան-
յանը հղկում, փայլեցնում է պատմվածքից պատմը-
վածք, ժողովածուից ժողովածու, և, որ ամենից
զիխավորն է, մարդու հոգեկան ներաշխարհի
հաղտնարանները թափանցելու ուժ: Եսկապես, չէ՞

որ որսորդական դիպվածները, որքան էլ նրանք միմյանցից արտաքինապես տարբեր լինեն, էությամբ նույնն են, միայն դիպվածների ու արկածների բազմազանությունը հնարավոր չէ դրավել պահանջկոտ բնօրրոգիին, որսորդական պատմություններում ևս, ինչպես առհասարակ գեղարվեստական գրականության ամեն տիպի հրկերում, կենտրոնականը մարդը պիտի լինի, մարդն իր հոգու լավ ու վատ դժերով:

Վախթանգ Անանյանը բնախույզ է աշնպես, ինչպես Պրիշվինը: Բայց ինչպես Պրիշվինի համար, Անանյանի համար ևս այս պնդատականը միակողմանի է: Իհարկե, Անանյանը լավ գիտե հայկական լեռնաշխարհը, որը նա ոտքի տակ է տվել հովվի ցուպը կամ որսորդի հրացանը ձեռքին, նա ճանաչում է հայրենի բնաշխարհը կենդանիներին՝ սկսած փոքրիկ միջատներից մինչև ահավոր գաղանները, այլև անսահմանորեն սիրում է բնությունը, նրա հետ ձուլվելու մեջ տեսնում իր՝ մարդու հրջանկությունը: Այս բոլորը նրա գրական առանձնահատկության մի կողմն է միայն, ճիշտ է, ուժեղ կողմը, որն օգնում է նրան գրականության մեջ իր սեփական, միայն իրեն պատկանող հողակտորը դրավելու: Բայց դրա հետ միասին Անանյանը լավ գիտե իր բանական հերոսին, մարդուն, ասլրում է նրա հույզերով ու հրադներով, ճանաչում է նրա հոգու թռիչքներն ու անկումները և որսորդական պատմվածքներում, ար-

կածային դիպվածը նկարագրելիս երբեք չի մոռանում հիմնական նպատակը՝ մարդու, որպես բնության տիրոջ, միակ բանական էակի հոգեկան հատկությունների նուրբ ու գեղեցիկ արտացոլումը:

Հենց այս հիմնական նպատակի հետ է կապվում Անանյանի յուրօրինակ պատմեցածքը, երբ թեթե հումորը, վախկոտ կամ պարծենկոտ որսորդի հասցեին ուղղված ծիծաղը կարող է հանկարծ միահյուսվել մի նրբին թախծի հետ, հերոսների շարաճճի զրույցը կարող է աննկատելի փոխանցվել հոյակապ բնության պարզ ու գրավիչ նկարագրության, հաջորդ վայրկյանին հոգեբանական դիպուկ դիտողություն դառնալու համար: Ոճի մեջ անվերջ ու անվերջ ալլափոխություններ, զարմանալի՝ բազմազանություն մի քնդհանուր սիստեմի մեջ:

1930 թվականին լույս տեսավ Անանյանի առաջին գրքույկը՝ «Ոչ մի գայլ մեր հանդերում»: Փոքր ու միամիտ մի գրքույկ էր դա, որի հերոսները, մի բանի սպառանքի տավարածներ, որսորդ լինելու համար արդեն բավականաչափ ամուր, կրակոտ ու փոքր-ինչ պարծենկոտ, առաջին անգամ էրակում են մարտական հրաչափներից, առաջին անգամ գյուղ են մտնում խփված դալլի մորթին ուտելիս:

Այսպես է սկսվում Անանյանի հերոսների գեղարվեստական կենսագրությունը:

Հետո անցնում են տարիներ, Անանյանի հերոսները հասակ են առնում, սովետական հասարակարգը նրանց հնարավորություն է տալիս աշխատանքի մեջ դրսևորելու հոգեկան լավագույն հատկությունները: Նրանք թողնում են տավարածի մահակը, նրանցից մեկը նշանավոր գյուղատնտես է դառնում, մյուսը՝ ուսուցիչ, մեկին բժշկի դժվար ու աղնիվ աշխատանքն է զբաղում, մյուսին՝ զբոլի գրիչը... Բայց առաջին հաջող կրակոցների որոտը դեռ զրնգում է նրանց բոլորի հոգիներում: Այդ տարեց, բազմազբաղ մարդիկ ժամեր են գողանում որսորդության համար ու ամեն յանգամ որսի գնալիս կրկին լցվում են երիտասարդական ավյունով, դառնում առույգ ու թեթև բնախույզներ, որոնք կարող են կուլել ձյան հյուսքերի ու պտտահողմի դեմ, մազլցել քերծն ի վեր, միայն թե մի անգամ էլ հնարավորություն ունենան բարձրից դիտելու հայրենի աշխարհը, տեսնելու ժայռի վրա արձանացած քարայծին...

Անանյանի որսորդական պատմվածքների հմայիչ գծերից մեկը հենց այս բնասիրական զգացումն է, որով նա կարողանում է վարակել բոլոր բնթերցողներին, անկախ նրանց տարիքից:

Սերը բնության նկատմամբ, ո՛չ հայեցողական, ո՛չ պասսիվ սերը, այլ բնության տիրոջ վեհ զգացումն է, որ հորդում է Անանյանի բոլոր եր-

կերէց: Խոշոր է, այդ երկերի ճանաչողական նշանակութիւնը, զբանցում նկարագրված են հայկական լեռնաշխարհի զրեթե բոլոր վայրի կենդանիները, զազաններն ու խոտաճարակները, սողուններն ու թռչունները: Ուրիշ ոչ մի տեղ հայ ընթերցողը չի կարող գտնել այս կամ այն կենդանու մասին այնպիսի հետաքրքիր մանրամասնութիւններ, ինչպիսիք առատ ու շուայլորեն շաղ են տրված Անանյանի պատմվածքներում: Դրանցում ամենից շատ օգտագործվող հարցը «ինչուն» է: Ինքն իրենից գոհ, թեթևակի պարծենկոտ որսորդի նման Անանյանն ընթերցողին հարցնում է. ինչո՞ւ հետապնդվող աղվեսը ձմեռն իրեն գցում է հողմնահարված, ձյուն շունեցող սարահարթը, ինչո՞ւ բարայծերը մինչև ձմեռնամուտ շրջում են արուների ու էգերի առանձին-առանձին հոտեր կազմած, ինչո՞ւ կաքավներն ու այլ թռչուններ տեղում անշարժանալու, բարանալու սովորութիւն ունեն և այլն և այլն: Եվ շատ գոհ այն բանից, որ ինքն իր փորձի շնորհիվ այդ բոլորը գիտե, իսկ ընթերցողը ոչ, ժպտալով բացատրում է առաջին հայացքից բնության առեղծված թվացող յուրաքանչյուր բան, բացատրում է գիտականորեն, իր խոսքը համեմելով որսորդական կյանքի հրապուրիչ գիպվածներով, իրենց զբաղմունքին սիրահարված որսորդների հետաքրքիր զրույցներով: Ու ընթերցողն, ինքն էլ այդ գլխի չընկնելով, ահագին բան է սովորում իրեն շրջապատող բնության մասին, այլև

սիրահարվում. այդ բնությանը, ինչպես սիրահարված է պատմվածքների հեղինակը:

Մարդու մասին Անանյանն իր հայացքն ունի, որը չի ճշում, չի երևում պլակատի նման, բայց առկայծում է յուրաքանչյուր պատմվածքի մեջ: Որսորդական պատմվածքներում Անանյանի հերոսները դեմ հանդիման կանգնում են բնության երևույթների առաջ ու նրանց հոգեկան հատկությունները բացվում, արտացոլվում են նրանց վերաբերմունքի մեջ բնության երևույթների նկատմամբ: Գեղարվեստական նուրբ մի հնարանք է սա, հատուկ տաղանդավոր գրողին և շատ բանով հենց սա է պայմանավորում նրա բազմաթիվ որսորդական պատմվածքների հմայքը:

Որսորդական պատմվածքի նախադրության մեջ Անանյանի հերոսը սովորաբար միագիծ է: Հրացանն ուսը գցած այդ մարդու համար, թվում է, կարևորը հաջող որսի հեռանկարն է: Բայց այդ հերոսն աստիճանաբար փոխվում, բազմափեղկվում է բնության գրկում: Մի միայնակ ծաղիկը, լեռնային բնության մի գեղեցիկ բնանկարը, գարնանային հորդ անձրևը բավական են նրա հոգին փոթորկելու: Նա հիշում է իր մակույթյան ու պատանեկույթյան անցած օրերը, հարազատներին, մորը, որ կրկին ցոլանում է նրա աչքերի առաջ խոնարհ ու բարի «Որսորդին հաղթողը» պատմվածքում Անանյանը գրում է. «Այնուամենայնիվ կա մի ուժ, որ «գերազույն հաճույքի» պահը կա-

րող է խլել քեզանից: Կա մի ուժ, որ քեզ կարող է ստիպել շկրակել առաջդ կանգնած որսի վրա»¹: Այդ ուժը սերն է: Սերը նրբացնում, բնթշացնում է մարդու հոգին: Այս է Անանյանի համաման պատմվածքների հիմնական գաղափարը: Հենց նույն պատմվածքում Անանյանը որսորդի համար ստեղծում է այնպիսի իրադրություն, երբ սերն իսկապես նրանից խլում է «գերագույն հաճույքի» պահը, որսի տենդով լցված նրա հոգին փափկացնում մինչ այն աստիճան, որ նա որսը թողած, կոշտացած մատներով լեռնային ծաղիկներ է ջուկում անծանոթ դեղանի պարուհու համար: Բացի մարդու և բնության նկատմամբ խանդաղատագին սիրուց, այդ պատմվածքներն ընթերցողի մեջ առաջացնում են մարդկային այլ բարձր զգացումներ ևս: Դրանցում բարձրացվում, սրբազործվում են դարերով ժողովրդի մշակած որսորդական կանոնները, որոնք ոչ այլ ինչ են, բան եթե մարդկային ամենավեհ զգացմունքների վրա խարսխված համակեցության կանոններ. ընկերասիրություն, մեծահոգություն, արդարամտություն, խիզախություն, անձնվիրություն, դործի մեջ համառություն, ուշիմություն, ղեղեցիկը նկատելու և գնահատելու կարողություն:

Վ. Անանյանի պատմվածքները կարդալիս բն-

1 Վ. Անանյան, «Որսորդական պատմվածքներ», պրակ Ե, Հայպետհրատ, Երևան, 1959, էջ 76:

թերցողի աշքի առջև են դալիս հսկա լեռնական մարդիկ, որոնք որսի ժամանակ մի-մի մարտնչող առյուծներ են, բայց որսից վերադառնալիս երբեք չեն ասի, թե ում կրակոցով է խփված որսը, մարդիկ, որոնք օրերով թափառել են սարերում, որսի հետևից և հանգիստ սրտով թողնում են, որ եղնիկը հեռանա, որովհետև այդ եղնիկը ձագ ունի ու նրա սպանվելու դեպքում ձագը կորբանա: Որսորդներ, որոնք հմայված նայում են քարաժայռին կանգնած այծամին ու չեն կրակում, որովհետև տեսարանը դեղեցիկ է, իսկ որսորդական կրակոցների մեջ նուրբ ու քնքուշ է մնացել նրանց սիրտը: Այս տեսակետից մի շատ լավ օրինակ է «Գանձը ապառաժի մեջ» պատմվածքը¹: Այստեղ հերոսը կյանքի փորձություններով անցած մարդ է, որը մասնակցել է Հայրենական Մեծ պատերազմին, քաջարար կռվել հայրենիքի համար, ռազմաճակատում թողել է ձեռքը, տասնյակ մահեր է տեսել և այնուամենայնիվ իրեն չի կարողանում ներել իր մի սխալը, երբ կրակել է արջի բոթոթի վրա և տեսել նրա մոր տառապանքը:

Անանյանի որսորդական պատմվածքների հերոսները մեծ մասամբ երևում են ոչ թե հասարակական կապերի մեջ, այլ լեռներում, միայնակ կամ պրոֆեսիոնալ ընկերության մեջ, սակայն

1 Վ. Անանյան, «Որսորդական պատմվածքներ», պրակ 6, Հայպետհրատ, Երևան, 1959:

դժվար չէ գլխի ընկնել, որ սրանց համար չեն կարող սուրբ ու թանկագին շինել մերձավորի կյանքն ու հոգեկան ապրումները: Ահա թե ինչպես կարելի է ընթերցողի մեջ վեհ զգացումներ առաջացնել նույնիսկ այնպիսի պատմվածքներով, որոնց հերոսները չեն գործում բուն մարդկային հասարակության մեջ: Բարոյական բարձր հատկությունների տեսակետից էլ հենց Անանյանը ծաղր ու ծանակի է ենթարկում պարծենկոտությունը, ամբարտաւանությունը, ժլատությունը և առհասարակ մարդկային արատները: Նման դեպքերում գրողի թեթև, ներողամիտ ժպիտը փոխարինվում է դառը հանդիմանությամբ, նրա հայացքը խստանում է: Ամբարտաւան ու պարծենկոտ որսորդին նա գցում է այնպիսի անհարմար վիճակի մեջ, որը փաստորեն բարոյական մահ է վերջինիս համար («Պարծենկոտը», «Մուղանի վարազները»): Ժլատ ընկերոջը զրկում է որսորդության «գերազույն հաճույքից» («Ժլատը») և այլն:

Որսորդական պատմվածքների կապակցությամբ Անանյանին կշտամբել են առավելապես երկու բանի համար: Դրանցից առաջինն այն է, որ նրա պատմվածքներից երբեմն այն տպավորությունն է ստացվում, թե նա մարդեղացնում է ընտանի ու վայրի կենդանիներին, օժտում նրանց մարդկային բնավորություններով, խելքով, զգացմունքներով: Իսկապես, որսորդական շները Անանյանի պատմվածքներում հաճախ շատ են խելացի,

անհաջող կրակոցից հետո նրանց աչքերում որսորդն արհամարհանք է նկատում («էլզան», «Ստադար», «Նախատինք առանց խոսքի»): նրանք երբեմն ինքնազոհության են դիմում տիրոջ կյանքը փրկելու համար («Ուրսը», «Իմ հավատարիմ ընկերները») ու, թվում է, այդ կատարում են գիտակցաբար: Նույնը կարելի է ասել գրողի նկարագրած վայրի կենդանիների, ոչխարների, քարաձկների, եղնիկների և անգամ թռչունների մասին: Նրանք կարգապահության հատուկ կանոններ ունեն, հերթով հսկում են ընկերների անվտանգությունը, կարծես գիտակցաբար խուսափում փորձանքից, նրանք ծնողական կսկիծ են ապրում, մարդու նման ողբում իրենց վիշտը և այլն: Ի դեպ, բնագրատական դիտողություններից շփոթված հեղինակը վերջին պատմվածքներում տորձում է արդարանալ մի միամիտ հնարանքով: Ամենուրեք կենդանիների մասին գրելիս նա չակիրտների մեջ է տունում գիտակցություն, խելք և նման բառերը: Մինչդեռ այստեղ արդարանալու բան չկա: Իհարկե այս հարցում, թերևս, Անանյանը չափազանցությունների մեջ է ընկնում, կենդանիներին երբեմն վերագրելով այնպիսի բաներ, որոնք դժվար թե հատուկ են նրանց, բայց բնագիտական գրույցի, առավել ևս որսորդական պատմվածքի, հեղինակը շատ հաճախ արտակարգ է ընտրում, այլապես նրա դրույցը հետաքրքիր չէր լինի: Եթե նա որսորդական շուն է նկարագրում, ապա պարտա-

վոր է խոսել նրա «գործունեության» ամենապայ-
ծառ դիպվածի մասին, ասածն ընդգծելու համար
երբեմն գունազարդելով հղելությունը: Եթե նա խո-
սում է մայր հղնիկի ու նրա ձագի կապի մասին,
ապա քիչ թե շատ վերբնազգային բան է դնում դրա
մեջ, դրանով նա հետաքրքրաշարժ է դարձնում իր
պատմությունը:

Մյուս կողմից, դարերով մշակված ռեֆլեքս-
ները, անընդհատ շփումը բանական էակի, մարդու
հետ, կենդանիների մեջ հիրավի վարգացնում են
այնպիսի բնազդներ, որոնք առաջին հայացքից
կարծես թե աղերսվում են խելքի, գիտակցության
հետ: Անանյանը բնավ էլ առաջին դրողը չէ, որ
նկատել է այդ բանը: Նույն տպավորությունն է
ստացվում կանադական հռչակավոր բնախույզ-
դրող է. Սետոն-Տոմպսոնի պատմվածքներից,
Պրիշվինի բնագիտական հմայիչ զրույցներից, Թու-
մանյանի հրաշալի պատմություններից՝ շան,
կիստարի և այլ կենդանիների մասին:

Սակայն կարևորն այստեղ այդ էլ չէ: Ո՛ր
Անանյանը և ո՛չ էլ այս բնազավառում նրա նա-
խորդները իրենց առաջ հիմնական նպատակ չեն
դնում գովերգել ընտանի ու վայրի կենդանիների
«զգացմունքներն» ու «գիտակցությունը»: Ուշա-
դիր ընթերցողը Սետոն-Տոմպսոնի «Առնո»-ի մեջ
չի տեսնում միայն փոստատար աղավնին, որ մա-
րառում է ճանապարհի ահռելի դժվարությունների
դեմ կյանքը փրկելու համար, այլ առավելապես

տեսնում է հայրենաբաղձության սիմվոլը, հայրենաբաղձություն, որ միանգամայն բնական ու միայն մարդուն հատուկ գիտակցական կատեգորիա է։ Անանյանի բնագիտական զրույցներում, որսորդական պատմվածքներում ուշադիր ընթերցողը կենդանիների սովորությունների, բնազդների երբեմն չափազանցված նկարագրությունների մեջ ճիշտ նույն կերպ նկատում է դրանց սիմվոլիկ նշանակությունը։ Այդ բոլոր բարձր զգացումները, որ վերագրվում են կենդանիներին, մի հիմնական նպատակ ունեն՝ դաստիարակչական նպատակ։ Այս բանն ավելի հասկանալի կդառնա, եթե նկատի ունենանք, որ որսորդական պատմվածքները մեծ մասամբ հասցեագրված են պատանի ընթերցողներին։ Հիրավի, եթե շունը կարող է անձնագոհության դիմել ընկերոջ կյանքը փրկելու համար, ապա որքան անձնազոհ ընկեր պիտի լինի մարդը մարդու համար, եթե քարայծր ժամերով կարող է անշարժ հսկել իր ընկերների անդորրը, ապա որքան կարգապահ, իր շրջապատի մարդկանց, հասարակությանը նվիրված պիտի լինի մարդը, որ ղեկավարվում է ոչ թե բնազդով, այլ գիտակցությամբ։ Ահա տողերի արանքում թաքնված բուն նպատակը, ահա թե որտեղից է գալիս Անանյանի որսորդական պատմվածքների այդ «թերությունը»։

Սրան առնչվում է նաև Երկրորդ դիտողությունը։ Ակնարկում են, թե Անանյանի որսորդական պատմվածքների հերոսը երբեմն սենտիմեն-

տալ է, մասնավորապես երբ խոսքը թափված ար-
յանն է վերաբերում: Նրա հոգում շատ է զղջումը,
երբեմն նրա աշխարհայեցողությունը չի տարբեր-
վում Թումանյանի ժամանակաշրջանի հայ գյու-
ղացու պացիֆիստական աշխարհայեցողությու-
նից: Իսկապես այս տպավորությունն ստացվում
է Անանյանի մի քանի պատմվածքներից, բայց
դրանք բարերախտաբար քիչ են: Ավելի հաճախ,
ինչպես այդ տեսանք «Գանձը ապառաժի մեջ»
պատմվածքում, որսորդի հոգեկան տվյալտանքը
պայմանավորվում է կամ պատահական սխալով,
կամ անարդարությունմբ, որ նա թույլ է տալիս հո-
գեկան խռովրի մեջ: Վերջին հաշվով այդ տվյա-
լտանքը հերոսի հոգու վեհությունն արտահայտու-
թյունն է:

Հերոսի (տվյալ դեպքում նաև հեղինակի) աշ-
խարհայեցողության լուսաբանման տեսակետից
հետաքրքիր են տասնյակ մտորումներն ու խորհր-
դածությունները, ցրված գրեթե բոլոր պատմը-
վածքներում:

Վերջացել է որսը: Բոցկլտացող խարույկի
շուրջն են հավաքվել որսորդները, որսի «գերա-
դույն հաճույքի» պահն այլևս մնացել է հետևում,
և նրանք աչքերը կրակին հառած մտորում են
կյանքի, երջանկության, աշխարհի մասին: Այս-
տեղ ամենից շատ են բացվում նրանք, ամենից
լավ է երևում նրանց աշխարհայեցողությունը: Այդ
մտորումների ու խորհրդածությունների մեջ,

իհարկե, առկա է նաև տրադիցիոն «աղաթի» մոմենտը, զգալուն մարդու բնական հակակրանքը սպանելու, արյուն թափելու գործողության նկատմամբ: Որտեղ որ այս հակակրանքը դառնում է վերացական, ընդհանուր, պատմվածքն իսկապես կորցնում է ինքնատիպությունը, հիշեցնում դեռևս նախահեղափոխական մանկապատանեկան պարբերականներից ծանոթ պատմվածքները: Բայց բոլոր այն դեպքերում, երբ խոսքը կոնկրետ իրադարձության է վերաբերում, խորհրդածություններն ստանում են հասարակական արժեք, դառնում հումանիզմի արտահայտություններ: Անանյանի պատմվածքներում այս երկու մոմենտներն էլ կան: Ավելին, կան, եթե այսպես կարելի է ասել, ուղղակի ծրագրային զրույցներ, որտեղ նա ցանկանում է առաջին հերթին ինքն իր համար պարզել իր վերաբերմունքը բնության արարածների նկատմամբ: Այդպիսիներից մեկն է. օրինակ, «Բնափիլիսոփայություն» զրույցը¹:

Հոգնած որսորդը հյուր է Արարատյան դաշտում, մի բանջարաբույծի մոտ: Հողի աշխատավորն իրեն հատուկ սրտաբացությամբ հյուրասիրում է որսորդին իր աճեցրած բարիքներով: Որսորդն իր մտորումներն սկսում է ինքն իրեն տված մի անմեղ հարցով. «Յարաբ ո՞վ է ստեղծել էս

1 Վ. Անանյան, «Որսորդական պատմվածքներ», պրակ Գ, Հայպետհրատ, Երևան, 1958, էջ 303—308:

ձմերուկ ասածդ բանը»։ Այս հարցի մեջ խորանա-
 լով նա հասնում է ավելի պացիֆիստական եզրա-
 կացության, բան նույնիսկ իդեալիստ բուսակեր-
 ների ուսմունքը. «Հենց հացն էլ սերունդների ան-
 խրղճաբար ձմլած և աղացած պաշտոնն է»։ Այս
 «բնափիլիսոփայությունից» ելնելով որսորդը չի
 կարողանում ուտել ոչ տանձը, որ նա դիտում է
 որպես «մայր ծառի» ստեղծած անհրաժեշտ կեն-
 սական միջավայրը «ձագի»՝ կորիզի համար, ոչ
 մածունը, որովհետև այն «հորթի բաժինն է»։ Հաս-
 կանալի է. թե ինչ արժեք կունենային Անանյանի
 հերոսի նմանօրինակ «մտորումները», եթե դրանք
 բնդհատվեին հենց այս կետում։ Բայց նույն հյու-
 րասեր զյուզացու օգնությամբ այդ հերոսը շուտով
 սթափվում է։ Նա իրեն առաջարկվող ուտելիքի
 մեջ տեսնում է մարդու աշխատանքը։ «Իսկա-
 պես, — մտորում է նա, — այդ ինչպես ես մոռացել
 էի այն հսկայական աշխատանքը, որ մարդկու-
 թյունը կատարում է հողի վրա։ Այդ աշխատանքն
 է բեղմնավորում հողը, նա է՝ աղբյուրը բոլոր բա-
 րիքների, բոլոր առատությունների։ Վայրենի վի-
 ճակում այս ձմերուկը խնձորի չափ մի բան է կղել։
 Երևի անհամ, կամ՝ դառը։ Դարերի ընթացքում
 մարդը մշակել է, ընտրել, զարգացրել, քաղցրաց-
 րել։ Եվ ահա արդյունքը։ Իսկ այս հյութեղ «մա-
 լաշան» մի՞թե Արարատյան դաշտի բնակչության
 հարյուրավոր սերունդների ստեղծածը չէ... Զե՛,

սերունդների բաժինը կտրելու հարց չկա, մենք վաչկեւում ենք մեր ստեղծածը»:

Մի անգամ հասնելով այս եղրակացութեանը, Անանյանի հերոսն այլևս դադարում է իր զբաղմունքի՝ որսորդության մեջ ռճրագործություն տեսնել, որովհետեւ նա բնության տերն է, որովհետեւ նա հասկանում է, որ իր «կալվածքում» ամեն ինչ իրենն է, իր ստեղծածը ու պիտի ծառայի իր բարօրությանը: Եվ ինչպես խելոք այգեպանն է իր այգին մշակելիս մտահոգվում խաղողի վազերի անվտանգության մասին, այդպես նաև Անանյանի պատմվածքների հերոսն է մտահոգվում բնության, յուրաքանչյուր թփի, յուրաքանչյուր ծառի, յուրաքանչյուր կենդանի արարածի մասին: Այս բանը կարելի է նկատել Անանյանի բոլոր պատմվածքներում, իսկ «Զեխական բարբեր» շարքի ակնարկները կարելի է ասել բացառապես այս հարցին են նվիրված: Այդ տկնարկներում Անանյանի հերոսները ինկական իմաստով բարձր կուլտուրայի մարդիկ են, որոնք լիովին գիտակցում են բնության տիրոջ իրենց դերն ու պարտականությունները: Նրանք որսը գիտում են որպես հասարակական սեփականություն, ժողովրդական տնտեսության շահավետ բնագավառներից մեկը: Որսալուց առաջ նրանք մտածում են վայրի կենդանիների ապրուստի ու բաղմացման մասին:

Այսպիսին են ահա Անանյանի իդեալ գեղարվեստը:

Երբ խոսք է բացվում Անանյանի որսորդական պատմվածքների մասին, որևէ մեկը ներողամբ-տորեն ժպտալով ակնարկում է, թե Անանյանն, ինչպես ասում են, «սիրում է փշիկ»: Երբ այդ իրեն՝ հեղինակին են ասում, նա բարեմտորեն քմծիծաղ է տալիս ու վկայակոչում հայտնի բնախուզիչներին ու առաջին հերթին Բրեմին:

Ի՞նչն է պատճառը, որ Անանյանի պատմը-վածքները, համեմայն դեպս. այդպիսի կերակու-ցության տեղիք տալիս են:

Հնարավոր է, իհարկե, որ բնագիտական ա-ռումով Անանյանի նկարագրած բոլոր դիպված-ները պատճառաբանված են: Մենք հաճույքով հա-վատում ենք, որ օձերը խմբով տեղափոխվում են տեղից տեղ, «ամառանոց են գնում» («Սաղարակի օձերը», «Ինչպես են ամառանոց գնում Արարատ-յան դաշտի օձերը»), որ որդեկորույս անջը տարի-ներ շարունակ չի մոռանում իր վիշտը ու հալա-ծում, վնասում է իր ձագին սպանած մարդուն («Մայր արջը») և այլն:

Հարցը բնավ էլ բնախուզական ճշգրտության մեջ չէ: Անանյանի որսորդական պատմվածքների արկածային բնույթն է, որ տեղիք է տալիս երկմը-տելու, թե բնության մեջ հնարավո՞ր է արդյոք այս կամ այն երևույթը, որ հեղինակը պատմում է որպես հավաստի իրողություն:

Պատահական չէ, որ որսորդական իր պատմը-
վածքների փորձն օգտագործելով, Անանյանը դրեց
իր երկու ծավալուն արկածային վիպակները:

Արկածային (ոչ արկածախնդրական) երկե-
րում դժվար է գտնել որևէ առանձին մանրամաս-
նություն, որ հակաբնական լինի: Բնության մեջ
հնարավոր է, որ քարածխի, երկաթի և այլ միներ-
ալների հանքերը լինեն այս կամ այն կողմում:
Հնարավոր է: Հնարավոր է, որ նույն տեղում բնու-
թյանը դիտակ մարդը գտնի վայրի ծխախոտի
թուփ: Նույնպես հնարավոր է: Բայց երբ արկածա-
յին երկի հեղինակը բոլոր կարելիությունները ի մի
է բերում, երբ տասնյակ միներալների հանքերը
ուղղակի կուտակված են մի ափաշափ հողակտորի
վրա ու նույն տեղում էլ հենց ծխախոտն է, հա-
ցաբույսը, բանջարեղենն ու առհասարակ այն
ամենը, ինչ որ հարկավոր կարող է լինել պատա-
հաբար այդ հողակտորի վրա ընկած նավաբեկ-
յալներին, ընթերցողն ակամա մտածում է՝ «Մի-
թե այդ հնարավոր է»:

Այդպիսին է ահա նաև Անանյանի որսորդա-
կան պատմվածքների բնույթը: Բնության մեջ
կենդանիները կովում են միմյանց դեմ՝ միմյանց
բերանից որս խլելու, իրար հոշոտելու, կամ իրա-
րից սեփական ձագերին պաշտպանելու համար:
Այստեղ հակաբնական ոչինչ չկա: Սակայն երբ
Անանյանը «Թյուրիմացություն» պատմվածքի մեջ
ստեղծում է այնպիսի իրադրություն, որ որսորդը

մի գնդակով և՛ հովաղ է տուն տանում, և՛ արջ, և՛ վարաղ (որսորդի գնդակից խրտնած սրանք հերթով հռչակում են միմյանց), ընթերցողն արդեն մտածում է, թե այստեղ «մի քիչ այն չէ»:

Ինչո՞ւ է այդպես ստացվում: Այդպես է ստացվում ոչ միայն այն պատճառով, որ որսորդական-արկածային պատմվածքի հեղինակը նկարագրում է միայն աչքի ընկնող, հրեմն առանձնահատուկ դեպքեր, այլև այն պատճառով, որ նման պատմվածքներում նա ունենում է սեփական նպատակ, ուվյալ դեպքում նկարագրել գաղանի բարբի այս կամ այն կողմը, ու այդ նպատակին հասնելու համար չի վարանում խտացնել գույները, չափազանցնել, հետևելով միայն մանրամասների ճշմարտացիությանը, թեկուզ և անհավանական թվադրանց միակցությունը:

Այսպես է բոլոր արկածային հրեմնում, որոնցում պատահականությունները, նույնիսկ շատ բնական դեպքերի պատահական զուգորդությունները, դառնում են սյուժե, գաղափարի գեղարվեստական բացահայտման միջոց, և դրանով բնավ իսկ չի նսեմանում գաղափարը, գրողը չի շեղվում իր նպատակից, եթե կուզեք, չի դադարում լինել ռեալիստ՝ այս բառի իսկական իմաստով, բանի որ նրա ռեալիզմը գաղափարի հստակության և յուրաքանչյուր մանրամասնի իրական լինելու, բնականության մեջ է:

Անանյանի որսորդական պատմվածքների կա-

ընդ որ վեղարվեստական առանձնահատկութիւններէ
ընդ մեկը նրանց զվարթութիւնն է, որ ստեղծվում
է ինչպէս դրութեան, այնպէս էլ խոսքի կոմիզմի
հնարանքներով: Անանյանը սիրում է թիթեակի
ծաղրել և՛ իր անհաջողակ ընկերներին, և՛ ինքն
իրեն՝ ծիծաղելով իր դյուրահաւատութեան, միա-
մըտութեան վրա: Մի անհաջող կրակոց, մի շափա-
ղանցված սպասելիք օրվա որսից, բավական են,
որ նա ծիծաղի ու ծիծաղեցնի, ընդ որում, յուրա-
քանչյուր դեպքի համար նա կարողանում է գտնել
ժողովրդական մի ասացվածք, մի դիպուկ թեմա
խոսք, որն ընդհանրացնում է առաջացած կոմի-
կական վիճակը:

Այստեղ արդեն մենք մոտենում ենք գրողի
երկերի մեկ այլ առանձնահատկութեանը, որը խո-
շոր նշանակութիւն ունի նրա ինքնատիպութեանը
որոշելիս:

Առաջին հայացքից այն տպավորութիւնն է
ստացվում, թէ Անանյանը շատ հաճախ է դիմում
բարբառին, թէ նա շատ է օգտագործում իր հայ-
րենի Ղազախի ու Լոռու բարբառը:

Հիրավի, Անանյանի հերոսները, մանավանդ
կթե նրանք հասակն առած մարդիկ են, խոսում
են ոչ այնպէս, ինչպէս սովորաբար խոսում են
«մաքուր» հայերենով գրված երկերի պերսոնաժ-
ները: Բայց վարմանալին այն է, որ այդ հերոս-
ները, էլ չենք ասում ինքը՝ հեղինակը, բարբառով
նույնպէս չեն խոսում: Անանյանը վարպետորեն

կարողանում է բարբառի նմանեցում (իմիտացիա) անել, նա զրական բառերը կարողանում է հնչեցնել որպես բարբառային բառեր, տալավորությունն սովելի ուժեղացնելու համար չխորշելով նաև հատուկ կենտ բարբառային ձևերից, որ օգտագործում է խիստ ընտրությամբ՝ մասնավորապես հերոսների խոսեցնելիս: Դրանից հյութեղ ու հմայիչ է դառնում պատմվածքների լեզուն:

Իմիջիայլոց, այս հարցում Անանյանին օգնում է այն հանգամանքը, որ բարբառային շեղումների ժամանակ նա բացառապես հենվում է Լոռու բարբառի վրա, որը, ինչպես հայտնի է, մեր այժմյան զրական լեզվի հիմքը հանդիսացող Արարատյան դաշտի բարբառից հեռու չէ: Բացի այդ, այս խնդրում Անանյանն ունի այնպիսի հանճարեղ նախորդ, որպիսին Հովհաննես Թումանյանն էր:

Առհասարակ Անանյանը շատ է պարտական Թումանյանին: Թումանյանի բարերար ազդեցությունն զգացվում է ոչ միայն լեզվաոճական հյութեղության, այլև թեմաների, ընդհուպ մինչև գաղափարների մեջ: Դրանում համոզվելու համար բավական է իրար կողքի դնել կենդանիների մասին Թումանյանի գրած երկերն ու Անանյանի որսորդական պատմվածքները, Թումանյանի «Մերոնք» շարքն ու Անանյանի «Մեր գյուղի հին մարդիկ» շարքի պատկերները:

Թումանյանից է, որոշ իմաստով, գալիս նաև Անանյանի երկերի լիրիկականությունը, որ շատ

դեպքերում նրա պատմվածքը դարձնում է գողտ-
րիկ արձակ բանաստեղծություն («Անձրե», «Այց
մանկություն» և այլն): Թումանյանի նման Անան-
յանը ևս սիրահարված է հայրենի բնությանը:
Սակայն եթե Թումանյանը կարողանում է պահել
մի ինչ-որ անբռնելի զուսպ երանգ, որում չի խամ-
բում նրա անսահման սերը, որը միաժամանակ
չափում ու կաղապարում է երկի յուրաքանչյուր
նախադասությունը (դեն նետելով այն ամենը, ինչ
ավելորդ է, եթե նույնիսկ ինքնին գեղեցիկ է),
սակայն բնությունը նկարագրելիս Անանյանն ավելի
անզուսպ է: Մերթ քնդ մերթ նա ուղղակի դուրս է
դալիս նկարագրողի իր դերից ու հիացական ներ-
բողներ կարդում լեռնային չքնաղ լանդշաֆտին:
Նրա այս տիպի նկարագրությունները ոչ միշտ են
սատարում գաղափարի կամ սյուժեի բացահայտ-
մանը, երբեմն մնում են որպես ինքնին գեղեցիկ,
բայց երկի գործողության ընթացքի հետ չառնչ-
վող ոգեշունչ հատվածներ: Ինչ խոսք, սա թերու-
թյուն է երկի կուռ կոմպոզիցիայի պահանջի տե-
սակետից: Սակայն բոլոր դեպքերում էլ Անան-
յանի բնանկարները քնքուշ են ու շռայլ, դրանք
երկերին տալիս են լիրիկական, ռոմանտիկ գու-
նավորում ու իրենց շքեղությամբ նրբացնում են
ընթերցողի հոգին, նրան ևս վարակում գրողի
խենթության հասնող բնասիրությամբ: Այս հան-
գամանքը քիչ չի օգնում Անանյանի երկերի հմայ-
քին: Պատահական չէ, որ ուրիշ լեզուներով թարգ-

մտնված նրա երկերն այնքան շատ են զրավում ընթերցողներին: Եթե դրանցում այլազգի ընթերցողը ուրիշ ոչինչ էլ չգտնի, ապա գտնում է հայկական բնաշխարհի ճոխ, սրտի արյունով զրված նկարագրություններ, ինչպես Պրիշվինի երկերում գտնում է ուսական բնության հրաշալիքները: Կարելի էր Անանյանի պատմվածքներից մեջ բերել հատվածներ, ուր լիրիկական երանգով նկարագրված է հայկական լեռնաշխարհը, Կովկասյան Փոքր լեռնաշղթան, անտառները, լճակները, մարդագետիները, անդնդախոր ձորերն ու երկնահույզ գազաթները: Դրա համար բավական կլիներ պատահականորեն վերցնել նրա հարյուրավոր պատմվածքներից որևէ մեկը:

Հասկանալի է, Անանյանի որսորդական պատմվածքները հավասարաբժեք չեն: Որսորդական պատմվածքների ժողովածուներից ստացվում են նաև ուրիշ, անցանկալի տպավորություններ: Դրանցից մեկն այն է, որ զուտ որսորդական պատմվածքներում հաճախ նեղանում է Անանյանի հետաքրքրությունների շրջանակը: Լոռին, Ղաղախը, դրանց բնությունը, վայրի կենդանիները, դրանց սովորություններն ու բարքերը, որսորդները, նրանց առանձնահատկությունները, ահա բոլորը: Անանյանի որսորդական պատմվածքներից շատերը վերջանում են այնտեղ, որտեղ որսից վերադարձած հերոսը կոշիկներն է հանում, բնակարանի շեմքին: Լավագույն դեպքում

նրան զովում կամ ծաղրում են քնկերներն ու հարեանները, կինը բողոքում է կամ կշտամբում ավելորդ ոգևորության համար: Իր որսորդներին տուն բերելով, Անանյանը բաժանվում է նրանցից, թրվում է, վախենում է նկարագրել նրանց հասարակական առօրյա միջավայրում, շնայած նրա հերոսները որսորդներ լինելուց բացի իրավաբաններ են, պետական պաշտոնյաներ, ուսուցիչներ և այլն:

Ծիշա է, որսորդական պատմվածքների վերջին՝ հինգերորդ հատորում (1959 թ.) Անանյանը փորձ է անում հաղթահարել այս թերին, այդ գրքի «Մերոնը» շարքի պատմվածքները հենց փորձեր են որսորդներին բնութագրելու տանը, հասարակական միջավայրում, և այդ փորձերի մեջ կան նաև հաջողված կտորներ, բայց սրանցում էլ դեռևս հերոսի մտորումները կապված են բնության քնկալման և որսորդության հետ: Սրանցից տարբերվում են միայն առավելապես հին կյանքի արտացոլմանը նվիրված, սոցիալական խոր բովանդակությամբ ունեցող պատմվածքները, որոնցում որսորդական դիպվածը սոսկ գրական հնարանք է երկի սոցիալական խմաստը զեղարվեստորեն բացահայտելու համար:

Այն հեղինակի համար, որի նպատակը զուտ որսորդական դիպվածի նկարագրությունն է, հիշյալ թերին, թերևս, առանձնապես մեծ նշանակություն չունի, սակայն նախ՝ Անանյանն այդպիսի հեղինակ չէ և ասլա՝ որսորդական պատմվածքնե-

րում նկատվող թեմատիկ այս նեղությունը իր հետ
րերում է ոչ միայն դիպվածների, այլև տրամա-
դրությունների կրկնություններ:

Կրկնությունները շատ են Անանյանի ժողո-
վածուներում: Մի-մի պատմվածք չէ, որ Անանյա-
նը նվիրում է շան հավատարմությանը, աղվեսի
խորամանկությանը, որդեկորույս արջի մորմոքին:
Յուրաքանչյուր թեմա բացահայտվում է մի բանի,
երբեմն տասնյակ պատմվածքներում, ընդ որում,
դրանցից մեկը կամ երկուսը գեղարվեստական
ինքնուրույն արժեքներ են, իսկ մյուսները դրանց
ալիքի կամ պակաս չափով հաջողված տարբերակ-
ները: Դիպվածները, իհարկե, տարբեր են, տար-
բեր է որսի տեղանքը, բայց ընդհանուր տրամա-
դրությունը, ընդհանուր սոնը նույնն է:

Բացի այդ, Անանյանի որսորդական պատմը-
վածքների մեջ պատահում են նաև այնպիսիները,
որոնք չեն բարձրանում զուտ նկարագրական նյու-
թերի մակարդակից: Այդպիսի դրվածքներ են օրի-
նակ, վերջին՝ հինգերորդ հատորում գետնեղված
«Հայրենի լեռներում» և «Կենդանի բնություն»
շարքերի մի բանի պատմվածքները («Աչքեր»,
«Մեր պտուղների հմայքը», «Սեանի շուրջը» և
այլն):

III

Վ. Անանյանի որսորդական պատմվածքներից
շատերը փաստորեն, անցյալի հասարակական

կյանքի այս կամ այն կողմի գեղարվեստական արտացոլումներն են։ Սա մի հետաքրքիր գրական ոճ է, որ Անանյանը փոխ է առել դասական գրականությունից (Հովհ. Թումանյան, Ի. Ս. Տուրգենև և այլն)։

Հեղինակը շատ լավ է հասկանում որսորդական պատմվածքների հմայիչ ուժը, նա դիտել է, թե ինչպիսի հափշտակությունամբ են ընթերցողները կարդում որսորդական դիպվածների նկարագրությունները, և ահա անմեղ խորամանկությամբ իր կենցաղային ու նույնիսկ սոցիալական պատմվածքները համեմտում է որսորդական դիպվածներով։ Ստացվում է հետաքրքիր մի խառնուրդ, ուր միմյանց հետ մրցում են որսորդական դիպվածն ու կենցաղային մանրամասնությունը, հայկական բնաշխարհի զմայլելի պատկերն ու կյանքի խոր սոցիալական մոտիվը, որին ոչ պակաս հմտությամբ է տիրապետում Անանյանը։ Այդ պատմվածքները առաջին հերթին գրավում են իրենց որսորդական արկածներով, բայց աննկատելիորեն, առանց մերկապարանոց տենդենցիոզության, ընթերցողի առջև բացում են խորը մարդկային հարևանություններ, տալիս հասարակական կյանքի գեղարվեստական պատկերը։ Այդպիսի երկեր են Անանյանի «Մանկությունը լեռներում» (1954 թ.) և «Դառն անցյալից» շարքերի պատմվածքները, այդպիսին են նրա պատմվածքները

նվիրված պարտիզանական շարժմանը՝ 1918—1920 թվականների Հայաստանում:

«Հովվական սեր» պատմվածքը, օրինակ, բառ էության սոցիալական խոր բովանդակություն ունի: Դա անցյալում ամեն ինչից զրկված, անարգարության անիվի տակ ճմլվող հովվի դժբախտ սիրո պատմությունն է, որը բնթերցողին հուզելով միաժամանակ զայրույթ է առաջացնում նրա հոգում: Այստեղ մի առանձին սիրով է կերտված հին օրերի միամիտ, ազաթին ու տղամարդու տված խոսքին վստահ հովվի կերպարը: Սարերը հովիվ է, հեռու աշխարհական վայելքներից, քաղաքակրթության և ոչ մի հետք կարծես թե չկա նրա մեջ: Բայց այդ քարակոփ մարդու հոգում բոցկլտում են գեղեցկի գնահատման կարողությունն ու ազնիվ սիրո զգացումը: Սերն արցունք է բամում նրա աչքերից ու միաժամանակ առյուծի ուժ տալիս ժողովրդական հեքիաթների հերոսների նման դրեթե անզեն մարտնչելու ամենհի գազանի դեմ: Այդ հեքիաթների հերոսների նման նա այն միամիտ համոզումն ունի, թե իսկապես իր ու արջի մենամարտի ելքից է կախված իր երջանկությունը: Բայց հովվի սերն անհույս է (նրա սիրած էակը թավադի աղջիկ է) ու շրջապատում կյանքի փորձ ունեցող բոլոր մարդիկ նախազգում են դրա եղերական վախճանը: Չնայած իր քաջությանը, չնայած իր ազնիվ ու սիրով լեցուն սրտին, հովիվը կոտրվում է, կործանվում է նրա սիրած աղջիկը,

սերը փշրվում է՝ բախվելով սոցիալական անհավասարության «սրբագործված» պատվիրանին՝ «ոտքդ վերմակիդ չափ մեկնիր»:

Կարող են ասել, թե նոր չէ այս պատմվածքի ինժան: Այդ, իհարկե, ճիշտ է: Այս առումով սա նույնպիսի մի եզերերդ է ինչպես նախառեուլուցիոն հայ գրականության սոցիալական գունավորում ունեցող տասնյակ սիրավեպերը: Առավել ևս, այսպիսի «հավերժական» թեման բարձրացնելու համար Անանյանին հարկավոր էր գտնել նոր երանգներ, հոգեբանական նոր դրուժյուններ, որոնցով նրա երկը կարողանար տարբերվել նույն թեմայով գրված ուրիշ պատմվածքներից: Այստեղ է, որ հեղինակին օգնության են գալիս որսորդական երկերին հատուկ գեղարվեստական հնարանքները: Անանյանը հերոսի հոգեկան ապրումներն արտայայտում է որսորդական արկածների նկարագրության մեջ: Ընթերցողը սրտատրոփ հետևում է արջի և մարդու օրհասական մենամարտին, ամենվայրկյան սպասում, թե ինչ հետևանք կարող են ունենալ սիրանվեր ու խիզախ պատանու հանդիպումները անտառի հսկայի հետ: Բայց կարդալուց հետո արկածների մանրամասները մոռացվում են, դրանցից միայն մեկ ընդհանուր տպավորություն է մնում, հովվի խորտակված սիրո զգացումն անշեջ մնում է ընթերցողի սրտում, որպես հորազատի վիշտ:

Մանկությունն ու պատանեկությունը նախա-

հեղափոխական Հայաստանի լեռներում անցկացրած Անանյանի համար անմար է անցյալի հայ գյուղացու շարքաշ կյանքի պատկերը: Քիչ չի պատահում, որ նա ժողովածուի նոր մարդկանց մասին գրված պատմվածքները ընդմիջի հին օրերի հուշով, որտեղ զվարթ ոճը տեղի է տալիս մի մտերմիկ թախծի, որտեղ նրա տողերը դառնում են հանդարտ ու ծանր, տխուր ու կսկծալի: Այս տեսակետից հրաշալի օրինակներ են «Ծանր ձմեռը», «Ոսկեհատը» և այլն:

«Ծանր ձմեռը» պատմվածքում ևս Անանյանը չի մոռանում որսորդական արկածը, բայց այստեղ ևս ավելի էականը հենց բուն «ծանր» ձմռան նկարագրությունն է, հայ գյուղացու տառապանքի նկարագրությունը:

Նղբայրասպան սպառերազմները դեռ չեն վերջացել: Մեկի որդին է սպանված, մյուսի եղբայրն է հաշմանդամ ընկած տանը: Գյուղացին զզվել է հողից ու ցանքից, որովհետև եղածը տանում են մառգերիստները, իսկ հազար ու մի տանջանքով սարերից բերած խոտը տրորում ու միջին տրտինդ են տալիս խմբապետական «փրկարար» ջոկատների ձիերը: Մյուս կողմից ձմեռը երկարում է, տնասունների կերը վերջանում: Լիկված գյուղի համար սա հավասարազոր է մահվան: Այսպիսին է պատմվածքի կենտրոնական մոտիվը, որն անցնում է նույնիսկ առաջին հայացքից սյուժեի հետ առնչություն չունեցող պատմության միջով: Այդ

պատմութիւնն էլ «ծանր» ձմռան նկարագրութեանը
ներդաշնակ, սոցիալական երանգավորում ունեցող
որսորդական պատմվածք է, պատանի որսորդի
առաջին հիասթափութեան նկարագրութիւնը: Պատանին
սրտի թրթռոցով առաջին անգամ որսի է
ելնում, պատահականութիւնը նրան տղամարդ է
դարձնում փորձված որսորդների աչքում: Հանար
բան չէ, — նա միայնակ սովանում է մի բանի պախ-
րա, ուրախութիւնից ու հպարտութիւնից ճխում
է նրա սիրտը... Բայց նրա երջանկութիւնը շու-
տով խամրում, չքանում է, որսորդը սարերից
հովիտն է իջնում, ամպերից իջնում է հողի վրա և
անմիջապէս բախվում կռպիտ կշանքի հարցերին,
որոնցից միամիտ պատանին շատ բան դեռևս չի
կարողանում հասկանալ: Նա դարձանում է, երբ
հարուստ ու անվանի Անդոնը արհամարհանքով
մերժում է նրա խնդիրը, նա անզոր կատաղու-
թեամբ հարձակվում է ցարական շինովնիկների
վրա, որոնք խլում են նրա որսը և իրենն էլ հետա-
պնդում «կառավարութեան մարդկանց վրա հրա-
ցան քաշելու համար»:

Այսպէս, միմյանց հետ միահշուտվում են որ-
սորդական դիպվածն ու սոցիալական մոտիվը:
Որսորդի այս ձախորդ արկածի տրամաբանական
վախճանի նման է հնչում ունկնդրող գյուղացիներ-
ից մեկի հաշտարարութիւնը՝ ուղղված երկրի
տերերի դեմ. «էն ժամանակ էլ էին հարամում,
հիմի էլ»: Եվ ընթերցողը հասկանում է, որ «Ծանր

ձմեռ» վերնագիրը տարվա եղանակին չի վերաբերում, այլ գյուղացու տառապլալ վիճակին՝ նախահեղափոխական Հայաստանում:

Հենց այդ «ծանր ձմեռան» զոհն է նաև «Ոսկեհատը» պատմվածքի հերոսուհին, դեղանի անմեղ մի մանկիկ, որ մնում է խարխուլ խրճիթի փլած առաստաղի տակ:

Իր պատմվածքներում Անանյանը մի առանձին սիրով է նկարագրում նախահեղափոխական գյուղի աշխատավորի կերպարը: Խավարի ու տգիտության, սնոտիապաշտության ու խաբեության մեջ խարխափող այդ մարդը, բարոյականության, ազնվության, աշխատասիրության հարցերում իդեալ է Անանյանի համար: Այդ կերպարի սոցիալական արժեքը պայմանավորվում է հենց նրա հոգեկան բարձր հատկությունների և դաժան իրականության հակադրությամբ:

«Փուլ գաս, ո՛վ մատուռ», «Այց մանկությանս», «Սալդաթ նիկալը», «Ծակատագիր» ու ժողովածուներում ցրված տասնյակ այլ պատմվածքներում անմիջականությամբ են նկարագրված նախահեղափոխական Հայաստանի աշխատավորները: Ամենուրեք դժվարին ու քարքարոտ է նրանց կյանքի ճանապարհը, չնայած նրանք օժտված են մարդկային գրեթե բոլոր բարեմասնություններով, չնայած աշխատասեր են, ձեռներից, կյանքի հարցերում փորձված:

«Փուլ դաս, ո՛վ մատուռ»¹ պատմվածքում, որ հեղինակի եղբոր մահվան ցավոտ պատմությունն է, մեր առջև կանգնում են կարճ ու համառոտ տողերում կերտված երեք կերպար, հեղինակի հայրը՝ քարտաշ-որմնադիր Ստեփանը, մայրը, քեռի Արթինը: Այստեղ փորձության է ենթարկվում այս երեք մարդկանց հավատը եկեղեցու նկատմամբ: Մայրը, որ բաղձաթիվ երեխաներ է կորցրել, մեծ հույս ունի սրբերի պաշտպանության վրա: Նրա հոգին խաղաղվում, հանդարտվում է միայն այն ժամանակ, երբ իմանում է, որ մատուռը վերանորոգելու համար ամուսինը փող չի վերցրել: Սրբի օգնությունն ստանալու հարցում նա իրեն արտոնյալ է զգում, գյուղում մոլեգնող համաճարակը, նրա խորին համոզմամբ, պիտի անցնի իր երեխաների կողքով, չէ՞ որ ամուսինը քնդամենը մի քանի օր առաջ վերանորոգում էր սուրբ Գևորգի մատուռը:

Ստեփանն ու քեռի Արթինը սրբերի հետ ավելի քիչ հույսեր են կապում, Ստեփանն այդպես էլ ասում է կնոջը. «Տո՛ւ անխելք, ախր մեր հանդերում ինչքան որ խաչքար կա ինձ ու Արթինի նման քարտաշներն են տաշել-շինել: Ախր դրանք մարդի շինած բաներ են, դրանք ի՞նչ են, որ ինչ պահեն իմ երեխանցը»:

Առողջ բանականությունը գյուղական ար-

1 Վ. Անանյան, «Որսորդական պատմվածքներ», պրակ և, Հայպետհրատ, Երևան, 1959, էջ 29—35:

հետազոտողին բերել հասցրել է միանգամայն տրամաբանական եզրակացություն, բայց նրա մեջ կրոնական երկյուղը դեռևս լրիվ չի մարել: Այդ «սրբապիղծ» խոսքերը նա ասում է ոչ թե ընդգծելու համար իր անհավատությունը, այլ դրանով կնոջը վախեցնելու ու նրա միամտությունը վրա ծիծաղելու. «Հայրս բավարաված նրանով, որ ահ զյեց նախապաշարված մորս սիրտը, իր հանգի բահ բահ ծիծաղեց»: Այսպես, բնական, առողջ դատողությունը, այնուամենայնիվ, չի կարողանում հաղթել, Ստեփանը գնում է վերանորոգելու մատուռը, իր սիրեցյալ զավակի «խաթեր»: Այսինքն, նրա ենթագիտակցություն մեջ դեռ մնացել է աստծո երկյուղը, դեռ մնացել է ինչ-որ անորոշ հույս, թե «սուրբը» կարող է զորավիգ լինել իր զավակին:

Իսկ «սուրբը» խաբում է, չի փրկում ո՛չ Արթինի աղջկան, ո՛չ Ստեփանի որդուն: Եվ խաթարվում է հավատը ոչ միայն Ստեփանի ու Արթինի, այլև սնոտիապաշտ մոր սրտում: «Սուրբ Գևորգ, ախր դու խոսք տվիր պահես-պահպանես իմ բալին» — դառնացած դանդատվում է նա ու նույնիսկ հասնում «սրբապիղծ» անեծքի. «Փուլ գաս դու, ո՛վ մատուռ, ոնց որ փուլ էիր եկել...»:

Հոգեբանական այս անցումը անակնկալ չէ, այն պատճառաբանված է պատմվածքի գործողությունների ընթացքով:

Այստեղ ևս, ինչպես իր բոլոր հաջողված պատմվածքներում, հերոսների ներքինը վերար-

տաղրելով, Անանյանը նրանց տիպականացնում է նաև արտաքին նկարագրի մի քանի թեև ժլատ, բայց չափավանց ցայտուն ակնարկներով: Այսպես, ընթերցողը Ստեփանի մասին իմանում է ոչ միայն այն, որ նրա համար թանկագին է գյուղական համայնքը, որ նա առանց նյութական ակնկալություն, ձրի վերանորոգում է հանդամիջյան ճանապարհները, կամուրջները, օգնության հասնում հարեաններին ու ծանոթներին, ոչ միայն իմանում է, որ նա քնքուշ սիրով է կապված իր զավակների հետ, այլև մի քանի մանրամասներից պատկերացում է կազմում նրա ուժի, լեռնականի հաղթարտաքինի մասին: Արթինի արտաքինի մասին ասված է միայն մի նախադասությոն. «Եկավ բռնի Արթինը փոքրամարմին, կոշտացած ձեռքերով, մի աչքը միշտ բաց մի մարդ»: Եվ ընթերցողն արդեն պատկերացնում է այդ մարդուն, նրա ձեռներեցությոնը, նրա ծանր աշխատանքը, նրա փոքր մարմինն ու մեծ սիրտը:

Այսպես, անցնում են պատկերները մեկը մյուսի հետևից: Ահա սալգատ Նիկալը¹, դիլիջանցի շոբանը ցարական բանակում: Սրա ողբերգությոնն ավելի փոքր չէ և նույնպես հասարակական խոր արմատներ ունի: Հաղիվ էջ ու կեսանոց այս փոքրիկ զրվածքում առկա է սոցիալական մեծ

1 Վ. Անանյան, «Ռստորդական պատմվածքներ», պրակ Ե., Հայկահայրատ, Երևան, 1959, էջ 36—37:

ընդհանրացումը: Անանյանը չի խոսում նիկալի հոգեկան ապրումների մասին, նա նույնիսկ մանրամասն չի նկարագրում ցարական բանակի զինվորի առօրյան: Առաջնի մասին մենք պաղափար ունենք հեղինակի այլ պատմվածքներից, որոնցում տասնյակ հովիվներ են նկարագրված, երկրորդից Անանյանը վերցնում է միայն մեկ մանրամասնություն. «Յարական բանակում առաջին բանը, որ նրան ջանում էին սովորեցնել, դա թագավորի ու նրա կնոջ անուններն էին իրենց տիտղոսներով: Անունն օտա՛ր, լեզուն՝ օտար, տիտղոսն՝ օտար, դե կ'ի, մտքումդ պահիր չոբան նիկալ»: Ահա բուլբորը: Սարերի չոբանն, իհարկե, չի կարողանում մտքում պահել այդ տիտղոսներն ու անունները, ու նրան ծեծում են մինչև խելագարություն: Ընդհանրացումն ամենեկին էլ մեկ մարդու ողբերգություն չէ: Այս պատմվածքում խոսքը մարդու, որպես բանական էակի, արժանապատվության ոտնահարման մասին է, ցարական բանակի անասնական կանոնների մասին:

«Ճակատագիրը»¹ պատմվածքում նկարագրվում է, թե ինչպես աղաթի, տխմար սովորության դոճ է դնում մանկամարդ, գեղանի մի աղջիկ, որին պատահաբար ամուսնացնում են ոչ նրա հավանած տղայի, այլ վերջինիս եղբոր հետ:

Նախահեղափոխական Հայաստանի աշխա-

1 Վ. Անանյան, «Ռուսերական պատմվածքներ», պրակ ե., Հայպետհրատ, 1959, էջ 38—42:

տավոր գյուղացիութեան վիճակի հետաքրքիր ար-
տացութեաներ են Անանյանի գեղարվեստական
մանրապատումները, որ նա պարբերաբար հրա-
տարակում է որսորդական պատմվածքների իր ժո-
ղովածուններում, «Մեր գյուղի հին մարդիկ»՝ բնո-
հանուր խորագրի տակ: Ուշագրավ նովելատիպ
պատկերներ են սրանք, որոնցից յուրաքանչյուրի
մեջ սեղմութեամբ զծվում է մի ավարտուն կերպար
և՛ իր արտաքին նկարագրով, և՛ ներքին, հոգեկան
ինքնատիպութեամբ: Այս համառոտ դիմանկար-
ների մեջ Անանյանն բնութում ու վարպետութեամբ
վերապատում է առօրյա կյանքի այնպիսի ման-
րամասներ, որոնցում բացվում է ոչ միայն հերոսը,
այլև նրա միջավայրն ու ժամանակը: Սրանցում նա-
խահեղափոխական Հայաստանի լեռնային գյուղի
բնակիչների աշխարհից կտրված, կյանքին անհա-
ղորդ վիճակը բնութագրելու համար Անանյանը չի
դիմում երկարաշունչ ու մանրամասն նկարագրու-
թյունների, այլ ակնարկում է միայն մի-մի փաստ:
Մարդը կտրցել է իր անունը, բոլորը նրան «Մե-
լոնց Ամի» են կոչում ու երբ գյուղի քահանան
ձննդյան մատչանով իմանում է, որ նրա անունը
Պետրոս է եղել, ինքը, անվան տերն իսկ զարմո-
նում է («Մելոնց Ամին»): Ասատուրանց Գանիկը
կյանքում ոչ մի երջանկություն չի տեսել ու աշ-
խարհիս բարին ու շարը չափելու մեկ միջոց ունի
միայն՝ տրեխացու կաշվի գինը. «Աշխարհը կը-
բանդվի, անպայման կբանդվի, չորս հարյուր մա-

սեթ եմ տվել մի ջուխտ տրեխացու առել, ի՞նչ տրեխացու, ոնց որ լվի կաշի...» («Ասատուրանց Դանիելը»): Ահա երրորդը, նույնպես սարերի շո-
րան, որ կյանքում պրիստավի երես չի տեսել և
առհասարակ չի տեսել որևէ քաղաքատիպ մարդ
ու հենց այդ պատճառով ծեծվում է ու նույնիսկ
բանտ նետվում, քանի որ գլխի չի ընկնում խո-
նարհվելու պրիստավի առաջ («Պրիստավի մուտքը
մեր գյուղը»): Վերջապես ահա պարսպի մյուս
կողմում կանգնած մարդիկ, Տեր-Կարապետը, ըն-
չաքաղց, շահամուլ քահանան, որ արհամարհան-
քով վանում է չքավոր գյուղացիներին, որովհետև
ներանցից առատ աջհամբույրի ակնկալիքներ չու-
նի: Ահա Աթոն, որ հարստացել է մերձավորին
խաբեղով, որը հսկայական հարստության մեջ ին-
քը հսկում է սեփական տնեցիներին, թե սրանք
թաքուն բան չուտեն: Ահա չարչի Փիլոն, որի
տպառիկների մատչանում գյուղացիների պարտքը
«կարճ ժամանակում ճուտեր է հանում, բազմա-
նում» և այլն:

Մի ամբողջ աշխարհ է սա, մանրունքների մեջ
խտացած մի ամբողջ կյանք, իր վաղանցիկ ու
կարճատև ուրախություններով, իր հավերժական
դառնություններով, կոլորիտով գծված մարդկանց
շոշափելի կերպարներով, մարդիկ, որոնցից յու-
րաքանչյուրն ունի մտածելու ու գործելու իր եղա-
նակները, իր միամիտ, կենսափիլիսոփայությունը:
Այդ առանձին-առանձին «կենսափիլիսոփայու-

թյունների» տկունքն ի վերջո մեկ է՝ ծանր, անկ-
լանելի վիճակը և նահապետական աղաթի «մարդ-
կության» խորտակումը դրամատիրական հասա-
րակության ծնած նոր հարաբերությունների հե-
տևանքով: Վերջին հանգամանքը բնութագրական
է պատկերների այս շարքի բոլոր հերոսների հա-
մար ու ամենացայտուն կերպով ձևակերպվում է
«Աթոն» գրվածքում: Աթոյից խաբվելով ու սնան-
կանալով մեռնում է ծերունի Արշակը: Բայց փողի
կորուստը չէ, որ գետնում է լիռնական հսկային:
Նրան բնկճողը հավատի կորուստն է: Նրա հոգում
մեռնում է հավատը մարդու նկատմամբ, հավատը,
որ կյանքում ուժ է տվել նրան՝ մաքառելու բոլոր
ձախորդությունների դեմ: Ահա թե մահվան ան-
կողմնում պառկած նա ինչ է ասում իր որդիներին
ու թոռներին.

«Հարյուր տարի, էն ծմակի կաղնու պես,
կանգնած էի, երեխեք ջան, ու ոչ սեղավն է ինձ
աեղահան արել, ոչ էլ գլուխս եմ ծռել քամու
առաջ: Բայց նամարդ մարդն իմ մեջքը կոտրեց:
Չասեք, թե մեր կորած փողի մասին եմ մտածում:
Փողը հեշ, փողը ձեռի կեղտ է, էսօր կա, էգուց
չկա: Իմ դարդն էն ա, որ աշխարհքը փշացել ա,
մարդիկ դառել են խորամանկ, կեղծավոր, խաբում
են իրար, հարեանին տրորում են, իրանք բար-
ձրանում: Էդ իմ մեջքը կոտրեց, երեխեք ջան...»:

Նոր, բուրժուական հարաբերությունների
բնութագրումն ու դատապարտումն է սա՝ ասված

ծեր նահապետի բերանով: Սակայն սրանից չի կարելի հանել այն սխալ հետևությունը, թե Անանյանը ջատագովում է գյուղացիական հեղափոխությունը, ամբողջ հոգով նահապետական սովորությունների կողմն է, ինչպես կարդում ենք նշապատմվածքների մասին գրած մի բանի գրախոսություններում¹:

Չի կարելի գրողին շփոթել նրա երկերի հերոսների հետ: Իհարկե, քննվող երկերում Անանյանի համակրանքը արշակների և ոչ թե աթոռների կողմն է, բանի որ վերջին հաշվով առաջինների էլակետը մարդու ազնվությունն է, հավատը մարդու նկատմամբ, մինչդեռ երկրորդների համար չկա ոչ մի սրբություն մարդկային համակեցության կանոնների տեսակետից: Բայց սա ամենևին էլ չի նշանակում, թե Անանյանի համար իդեալական է գյուղացիական հեղափոխություն, նահապետական միջավայրը, որ նա այդ հեղափոխությունը ջատագովն է: Ընդհակառակը, մանրապատումների այս շարքը ցույց է տալիս, թե որքան ճիշտ է մոտենում գրողը նահապետական կենցաղի ու բարոյակա-

1 Տե՛ս, օրինակ Ա. Գրիգորյան, «Սովետական գրականության խորթ զիրքերի վրա», «Ավանդարդ», 7 ապրիլի, 1948 թ., Ա. Ղազարյան, «Գյուղացիական հեղափոխությունը ջատագովումը», «Սովետական գրականություն և արվեստ», 1948, № 3, էջ 146, գրախոսությունները, գրված Անանյանի որսորդական պատմվածքների առաջին պրակի առթիվ:

նության, զնահատման հարցերին: Սրանցում լավ է երևում Անանյանի վերաբերմունքը հին գյուղի ու գյուղի «հին մարդկանց» նկատմամբ: Պատմը-վածքներից մի քանիսը հատկապես ուղղված են նահապետական բարքերի դեմ, սրանցում խոսք էլ չի կարող լինել այդ բարքերի իդեալականացման մասին, ընդհակառակը, պարզորոշ երևում է հեղինակի հակակրտնքը դրանց նկատմամբ, որ մարմնավորվում է այդ բարքերի զոհերի հանդեպ նրա տածած կարեկից ու սրտագին վերաբերմունքի մեջ: Մի՞թե կարող է նահապետական բարքերի ջատագովը լինել մի հեղինակ, որ արցունքն աչքերին է պատմում խավարի զոհերին, շարմաղ Սոնային, որին առանց կարծիքը հարցնելու ամուսնացրել են անձանոթ երիտասարդի հետ, մինչդեռ դոան ճեղքից նա ուրիշին է տեսել ու այնուհետև հիսուն տարի երազել է նրան: Մի՞թե այդ բարքերի գովերգման նպատակը կարող է հետապնդել մի այնպիսի պատմվածք, որտեղ սարերի հովիվը խոշտանգվում է հենց միայն նրա համար, որ գլխի չի ընկնում ժամանակին փափախը հանել ցարական շինուլնիկի առաջ:

Բայց մենք խոսեցինք այս պատկերների հերոսների «կենսափիլիսոփայության» մասին: Այժմ տեսնենք, թե ինչպիսին է այդ կենսափիլիսոփայությունը, մանավանդ, որ հենց դա է Անանյանի սիրտ խայծը, այդ փիլիսոփայության հետ հիրավի հաճախ համաձայնում է հեղինակը և դա էլ հենց

անդիր է տալիս այն խնայար կարծիքին, թե նա իզե-
ալականացնում է նահապետականությունը:

Հետաքրքիր է, որ շնայած տառապագին
կյանքին, շնայած կյանքի պատճառած անօրինակ
շարժարանքներին, Անանյանի հերոսները ուրախ,
լավատես մարդիկ են: Այգպիսի ուրախ, լավատես
մարդ է, օրինակ, «Աթոն» պատկերի հերոսներից
մեկը՝ Սաքոն: Բնորոշ է այստեղ Աթոյի ու Սաքոյի
հակադրությունը: Մինչ Աթոն «բացի ժլատ լինե-
լուց, զարմանալի չկամ մարդ էր, չէր ուզում, որ
ուրիշի վրա արե կաշի, չէր ուզում, որ հարեանն
ապրի: Վայ այն հարեանին, որ կհամարձակվեր
լվացք անել ու շոր փռել այն օրը, երբ Աթոյի
տանը լվացք ունեին:

Կրարձրանար մտրազի կտուրը, բուխ մատր
կխրեր արծաթե գոտու տակ, ոտքերը լայն դրած՝
կոճղի նման կկանգներ ու բերանը բաց կաներ.

— Քեզ ասել չե՞մ, որ օրը լվացք ունենք դու
շոր մի փռիլ, հե՛... էս տեսակ անամոթ կնանիք
կըլի՞ն, տո ո՛ւր բռնենք, որ պրծնենք սրանց ձե-
ռիցը: Թողեք էս զահրումար արեը մեր լվացքը
շորացնի, հատո դո՛ւր փռեցեք, էլի...»:

Սաքոն, ընդհակառակը, «ուտող խմող, քեֆ
անող մարդ էր: Խողեր էր պահում-շատացնում
մինչև աշուն: Աշնանը բոլորն էլ մորթում էր բացի
երկու մերունից, և ձմեռը հյուրասիրում էր ընկեր-
ներին ու բարեկամներին ու ինքն էլ հետները քեֆ
էր անում»:

Սա է Սարոյի կենսափիլիսոփայությունը. ուրախացիր, բանի որ կյանքի շարիքների դեմ պայքարելու ուրիշ ոչ մի միջոց չունես, ջինջ հոգով ու ջինջ աչքերով նայիր կարճատև կյանքիդ, հարազատներիդ ու մտերիմներիդ լավություն արա, որովհետև այդ է մնում անցավոր կյանքից:

Լավատեսության ավելի ցնչատուն արտահայտությունն է բեռի Մուկուշի «կենսափիլիսոփայությունը» («Լավատես մարդը»): Մուկուշը կյանքի ձախորդությունները դիմավորում է «բալքի հենց լավը դա էր» դարձվածքով: Սա էլ Մուկուշի դրահն է, այն վաճանք, որի հետևում նա պաշտպանվում է ձախորդություններից:

Անանյանը, իհարկե, չի դատապարտում այսօրինակ կենսափիլիսոփայությունը, բայց նա շատ լավ է նկատում սրա պասսիվությունը և բացատրում է դրա արմատները:

«Այդ էր Մուկուշ բեռու հայացքը աշխարհի մասին, կյանքի մասին: Դա էր նրա փիլիսոփայությունը: Եվ դա նրան հոգեպես պահում էր շատ լիքն այն աշխարհում»:

Այս պատկերները մի-մի լավ օրինակներ են ցուցադրելու Անանյանի երկերի ոճական մի հիմնական առանձնահատկությունը: Խոսքը վերաբերում է ուրախ հումորի ու մեղմ թախծի այն յուրօրինակ միախառնմանը, որ դժվար չէ նկատել նաև մի բանի կլասիկ դրողների ու սովետահայ դրականության առանձին ներկայացուցիչների եր-

կերում: Հիրավի, նույն բանը չի՝ նկատվում Թումանյանի «Մերոնք» շարքի պատմվածքներում, նույն ողբերգական ու միաժամանակ զավեշտական կերպարը չէ՝ քուի հեշանը: Բակունցի նովելների զավեշտական իրադրությունների տակ թաքնված թախիծը չէ՝ արդյոք, որ նկատում ենք Անանյանի ստեղծագործության մեջ: Ու եթե այդ այդպես է, ապա այս հարցում չի՝ արտահայտված արդյոք հայ ժողովրդի դարավոր տառապալից կյանքի պատմությունն ու լավատեսական այն հղոր շիթը, որ մեր ժողովրդին բերել է օրերիս պայծառ իրադրությունը: Այլ խոսքով, սա այն ազգային տրադիցիան է զեղարվեստական գրականության մեջ, որ զարգացրել են կլասիկները, որ նոր երանգներ է ստացել Բակունցի հրկերում, որ խոր հետք է թողել նաև Անանյանի ստեղծագործության վրա: Առաջին հայացքից զուտ ձևական մոմենտ թվացող այս երևույթը, իրականում խոշոր նշանակությունի ունի գրողի ինքնությունն ու նրա ստեղծագործության վրա անցյալի տրադիցիաների ունեցած ազդեցությունը բնութագրելու տեսակետից:

Դառնանք Անանյանի մանրապատումների ոճական առանձնահատկությանը, որ առկա է նաև նրա մյուս ստեղծագործություններում: Այս տեսակետից խորհրդածությունների ավելի շատ նյութ է տալիս «Գրազ» պատմվածքը: Իր բնույթով զավեշտական երկ է սա, որի մեջ և՛ իրադրությունները, և՛ հերոսների խոսելածը կոմիկական են:

Այստեղ ամբողջ հատվածներ կան, որ չի կարելի կարդալ առանց ծիծաղի, սակայն նույնիսկ այս րնդհանուր ուրախ ֆոնի վրա դրացվում է թախիծը, հեղինակի խղճահարույթունը իր հերքաների նկատմամբ: Ընթերցողը ծիծաղում է քաղցածանց Համբարձումի վրա, բայց և միաժամանակ իմանում, որ հողի այդ աշխատավորն անցյալում կուշտ ուտելու հնարավորությունից զրկված է եղել և դա է, որ նրա աչքերի մեջ պահել է տխրության խրդճալի արտահայտությունը: Ընթերցողը համակրում է նրան, չնայած նրա րնդդված տրատին՝ շատակներությանը:

Ամենուրեք, խոսելիս լինի ինքնաներշնչման, դյուղացու լավատեսական կենսափիլիսոփայության, նրա դժբախտ սիրո, թե նույնիսկ նրա օրհասական տառապանքի մասին, Անանյանը թախծոտ պատմության տողամեջերում շող է տալիս հումորի շողշողուն հատիկները:

Այսպիսով, Անանյանի հիշյալ պատմվածքների ու մանրապատումների հանրագումարը տալիս է նախահեղափոխական լեռնային Հայաստանի պատկերը: Կրկնում ենք, քչդ Հայաստանը Անանյանի իդեալը չէ, ընդհակառակը, այն ամբողջ թախիծը, որով ներծծված են նրա այս տիպի երկերը, պայմանավորվում է խոր հակակրանքով, որ նա տածում է նախահեղափոխական Հայաստանի իրավատեր դասակարգերի և պետական կարգի նկատմամբ: Բայց Անանյանն այս երկերում խոսում է

թեկուզ և նահապետական աշխարհընկալման, բայց բարձր բարոյականութեան տեր մարդկանց, իր հարազատների, իր մանկութեան ու պատանեկութեան օրերի մտերիմների մասին ու բնականաբար, սերն ու կարոտը հզոր ուժ են դառնում այս երկերի մեջ։ Այդ սերն ու կարոտը, միահյուսված բնութեան սքանչելի պատկերների հետ, հատուկ երանգ են տալիս, շնչավորում են գրողի խոսքը։ Սերը, կարոտը, զվարթութեւնն ու թախիծը և առհասարակ որեւէ զգացում, Անանյանը չի կարող պատկերել առանց սուբյեկտիվ անմիջականութեան։ Դա նրա, որպէս գրողի, կարևոր առանձնահատկութեւններից մեկն է։ Հենց դրանով էլ պիտի բացատրել, որ րենահատութեւնը երբեմն շփոթել է Անանյանի ու նրա հերոսների աշխարհայեցողութեւնը։ Երկի գաղափարն ու հերոսի զգացումը քեկեկով սեփական սրտի մեջ, Անանյանն այն մատուցում է սքանչելի հուզականութեամբ։ Սա դեղարվեստական գրականութեան հիմնական գծերից մեկն է, այսպէս են եղել բոլոր իսկական գրողները։ Այսպէս է Թումանյանը, այսպէս է Բակունցը, Թումանյանի տրադիցիայի առաջին շարունակողներից մեկը։

Մարդկային բարձր զգացումների, սիրո, կարոտի այսպիսի վարակիչ արտացոլումը պատիվ է բերում յուրաքանչյուր գրողի և մեր օրերում շաղկապվում է սովետական մարդու բարձր հու-

մանիզմի հետ, դառնում նրա արտահայտման ձևերից մեկը և առհասարակ գեղարվեստական գրականության ասպրեցնող կենսահշութը:

IV

«Երբ սկսվեց Հայրենական Մեծ պատերազմը, առաջին իսկ օրը դիմում ներկայացրի կամավոր կերպով ռազմաճակատ մեկնելու: Մասնակցեցի Հյուսիսային Կովկասի կռիվներին որպես զինվորական թղթակից, մամուլում նկարագրեցի 409 և Թամանյան դիվիզիաների հաջ մարտիկների հերոսությունները»:

Այսպես է գրել Անանյանն իր ինքնակենսագրության մեջ:

Անանյանի պատերազմի տարիների կյանքն ու գործունեությունը հար և նման է մեր բազմաթիվ զինվորական թղթակիցների կյանքին ու գործունեությանը: Մի ձեռքում հրացան, մյուսում մատիան ու բլսկնոտը, նա օրեր ու ամիսներ քաշլում է ռազմաճակատի առաջավոր զծերում, շարքային զինվորների հետ քնում խոնավ խրամատներում, մարտի կարճատև դադարների ժամանակ ուտում զինվորական կաթսայիկի ճաշը ու շտապ շտապ թղթին հանձնում իր առաջին տպավորությունները մարտադաշտից: Այդ ժամանակ նա չի էլ մտածում ռազմաճակատային թերթին ուղարկ-

վող նյութի ժանրային առանձնահատկությունների մասին, ակնարկ է իր գրածը, թե պատմվածք, թե նամակ, միևնույնն է։ Կարևորն այն է, որ հուզի բնթերցողին, վառի հայրենասիրությունը, հերոսության ու արդար վրեժի զգացում առաջացնի նրա սրտում։ Հայրենական Մեծ պատերազմի ժամանակ աշգլխիսի նյութեր շատ են գրվել, ավելին. փաստորեն ստեղծվել է մի յուրօրինակ գեղարվեստական գրականություն, այսպես կոչված օպերատիվ ժանրերի գրականությունը, որը արժանի է լայն քննարկման, բանի որ շնայած դրա փուլկոտ գրությանն ու հրատարակությանը, դրա մեջ բնդհանուր գծերով արտացոլվել է ռազմաճակատի իրադրությունն ու սովետական մարդու կերպարը։

Հենց այս աիպի երկեր են 1942—1944 թվականների ռազմաճակատային իրադրության արտացոլմանը նվիրված Անանյանի երկերը, որոնք ժամանակին տպագրվել են ռազմաճակատային լերթերում, իսկ 1946 թվականին վերահրատարակվեցին «Մարտի դաշտերում» խորագիրը կրող ժողովածուի մեջ։

Դրանք առաջին հերթին գրողի անմիջական տպավորություններն են կոնկրետ, կենդանի մարդկանց մասին, այնպիսի մարդկանց, որոնց սխրտգործությունները ինքնին վիպական են։ Սրանցում Անանյանը չի աշխատել կերպավորել իր հերոսներին, ոչինչ չի ավելացրել նրանց վարքագծի մեջ։

Քայց սա չի նշանակում, որ այդպիսի երկերի ստեղծումը չի կապվում ստեղծագործական պրոցեսի հետ:

Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե դժվար չէ կռվի թոհուրոհի մեջ առավել խիզախ, առավել հայրենասեր, առավել ազնիվ մարտիկին գտնելն ու նրա «առօրյան» նկարագրելը: Սակայն դա այնքան էլ հեշտ բան չէ, եթե նկատի ունենանք ժանրի օպերատիվությանն ու այն սուղ ժամանակը, որում գինվորական թղթակիցը պարտավոր է ոչ միայն տեսնել առանձնակին (ու միաժամանակ տիպականը), այլև քիչ թե շատ դրական գեղարվեստական ձև տալ իր նյութին:

Մյուս կողմից, գեղարվեստական դրականության մեջ հերոսը կերպավորվում է իր բնավորության ու վարքի ոչ բոլոր գծերով (ի դեպ, նրա բնավորությունը կա խորապես ուսումնասիրելու ոչ ժամանակ և ոչ հնարավորություն կարող էր ունենալ գինվորական թղթակիցը), ուրեմն իր ընտրած հերոսի բնավորության ու վարքագծի մեջ նա պիտի տեսնի այնպիսի «մանրունքներ», որոնցով բացվի հերոսի հոգու հնարավորին չափ լայն ու խոր պատկերը: Հենց այդ «մանրունքների» ընտրության ու տիպական նկարագրության մեջ էլ հաճախ պիտի որոնել այս տիպի երկերի հաջողության կամ անհաջողության գաղտնիքը:

Ստեղծագործական այս մոմենտների տեսակետից Անանյանի պատերազմական տկնարկները,

նամակները, պատմվածքները բռնել են ժամանակի քննությունը: Ընդհանուր հերոսականության մեջ, որպիսին էր սովետական մարդկանց մարտումը, Անանյանը կարողացել է նկատել առավել առանձնահատուկ հերոսության դրվագները, առանձին անհատների կատարած սխրագործությունները, իսկ այդ անհատների վարքագծի մեջ տեսել ու արացել է նրբերանգներ, որոնցով նրանք աւարբերվում են նույն գինվորական գրատները հազած, նույն ղենքով զինված, հոգում նույն հայրենասիրական հուրն ունեցող իրենց բնկերներից:

Այս բնատկեաից հետաքրքիր է Անանյանի «Առաջին մարտը» ակնարկը: Սա սյուժետային կուռ կառուցվածք չունի, գոնե այնպիսի կառուցվածք, ինչպիսին նկատում ենք ճանապարհորդական և այլ տիպի նոթագրությունների մեջ: Բայց միաժամանակ այստեղ առկա է գործողության զարգացման մի ներքին արամարանություն, որ համընկնում է մարտական գործողության զարգացման արամարանության հետ: Մարտն ունի իր մակընթացություններն ու տեղատվությունները, բնդհանուր օրինաչափությունը, սա էլ փաստորեն հանդիսանում է ակնարկի սյուժետային գիծը: Սակայն մարտ է մղում մի ամբողջ դիվիզիա, ավելի քան տասնհարյուր մարդ, եկ ու դրանց մեջ ջսկիբ ամենախիզախին, եկ ու դառնդ մարտիկի մեջ բնդդիր նրա բնավորության ամենաբնորոշ գիծը:

ընդ որում ոչ թե հայտարարություններով, այլ առօրյա «մանրունքների» նկարագրությամբ:

«Շո չեմ նկարագրելու կովի ընթացքը, — գրում է Անանյանը, — Այժմ, երբ դեռ նոր եմ ուշքի եկել ահեղ պաշկյունից և առաջին մարտնիր թողած անթիվ-անհամար պատկերներով խոնրվել է իմ ուղեղում, իմ հոգում — այդ խառնիճաղանջ պատկերների մեջ վեր են ելնում մի քանի խիզախ երիտասարդների անմոռաց կերպարները»¹:

Տեսնենք, թե ովքեր են այդ, «մի քանի խիզախ երիտասարդները», նրանց մեջ ինչն է գրավել Անանյանին և այն որ «մանրունքներով» է հեղինակը արտացոլել սրանց հոգու տխրական գծերը:

Ահա երկու կապավոր: Դրանցից մեկը նոր է մարտական մկրտություն ստանում, մյուսը վաղուց է մկրտվել: Այն, որ մարտերում արգեն եղի է «վեր քաշեց ընկերոջը և իր շինելը փռեց նրա տակ: Գրեթե կոպտաբար, առանց ցերեմոնիայի:

Սա երեխայի նման հնազանդվեց:

— Բա դո՞ւ, — բուլսբելու թույլ փորձ արավ:

— Շո պինդ եմ, — խստությամբ ընդհատեց ընկերը»:

Իհարկե, մարտական ընկերության մասին կարելի է ավելի հրկար գրել, կարելի է ավելի գե-

¹ Վ. Անանյան, «Մարտի գաշտերում», 1946, Երևան, էջ 4:

զեցիկ գրել, բայց տվյալ գեալքում հեղինակին նորատակն ու հնարավորություններն ուրիշ են:

Ահա մի խոհարար, որ ահուկի մարտի մեջ չի կորցրել «ուրախ տղայի» իր բնավորությունը և նույնիսկ խփված ժամանակ կատակում է: Ահա մի անփորձ զինվոր, որ առաջին անգամ վիրավորվել է և հրամանատարի հորդորանքով «սիրտը հովացնում է» Հիտլերին հայհոյելով: Ահա մի մարտիկ, որ ոտքի վերքն է փաթաթում, բայց հրամանատարի կարգադրությունն ստանալով, զգում է փաթաթանները և կաղալով շտապում հրամանը կատարելու: Ահա մի նիհարիկ սանիտար, որին, հակառակի նման, բախտ է վիճակվում առաջավոր զօից դուրս բերելու ամենահազդթանգամ վիրավորներին:

Սրանք՝ մարտական առօրյայի «մանրունքներ են», սրանցով հեղինակն, իհարկե, չի ամբողջացնում, չի կերպավորում ակնարկի պերսոնաժներին, բայց սրանցում արտացոլվում են նրանց հոգեկան աշխարհի ամենացայտուն գծերը, և այս բոլորի հանրագումարը, ի վերջո, իսկապես տալիս է Սովետական բանակի մարտիկի հավաքական կերպարը:

Այսպես է յուրաքանչյուր ակնարկ: Մեկի մեջ Անանյանը նկարագրում է այն խիզախին, որ կարողանում է իր սրտի մեջ խեղդել ինքնապաշտպանության բնական սարսուռը և հակատանկային հրացանից առաջինը հաջող կրակելով թշնամու

տանկի վրա, ինքնավստահություն ներշնչել ընկերներին: Մեկ ուրիշ ակնարկում պատմում է հայ ժողովրդի անձնուրաց զավակ Հունան Ավետիսյանի սխրագործությունը՝ անպաճույճ տողերով, հերոսի կնոջը հասցեագրած մտերմիկ նամակի մեջ:

Պատմվածքների ու ակնարկների այս շարքի մեջ մի քանիսն առանձնանում են իրենց մշակվածությամբ ու գեղարվեստական առանձնահատկություններով: Այդպիսիները հեղինակը վերահրատարակել է նաև հետագայում, որսորդական պատմվածքների ժողովածուների մեջ: Այդպիսիներից են «Հայրենի թուփը», «Անձնուրաց սեր», «Գնդացրին ջուր հասցրեր» և այլն:

Սիմվոլիկ է «Հայրենի թուփը» փոքրիկ պատմվածքը: Այն արտացոլում է հայրենասիրության վեհ զգացումը, որ ոգեշնչում է Սովետական բանակի մարտիկներին, տանում դեպի անձնագոհություն ու սխրագործություն: Անանյանն այստեղ ևս օգտագործում է իր որսորդական պատմվածքներում այնքան հաճախ հանդիպող գեղարվեստական սիմվոլիկայի հնարանքը:

Նկարագրվողը մի փոքրիկ թռչնակ է, որ կավի թռչուրոհի մեջ, արկերի ու գնդակների տարափի տակ ահաստահ մնում է իր «վաթանում», իր հայրենի թփի վրա: Ահռելին ու անսովորը չեն կարողանում ընկճել նրան, նա չի նահանջում իր թփից, որովհետև դա իր հայրենիքն է:

«Նա նորից բժիի տակ մտավ,—ասում է կոմիսարն իր մարտիկներին, բայց հավատացնում եմ ձեզ, ոչ մի ուժ նրան չի հասնի այնտեղից: Կանաչող այդ թուփը նրա հայրենի տունն է: Մեր առաջ ձգվող այս սբանչիկի հովիտը, իր թփուտներով, իր արծաթափայլ գետակով, իր ծաղկավետ մարդագետիներով նրա հայրենիքը: Այստեղ է ծնվել նա, այստեղ է կորցրել իր ամուսնուն, իր սիրասուն ձագերին: Այստեղ ճախրել է նա ջինջ օդում, ճովողել ու խնդացել իր սիրո՞ւն, սիրո՞ւն ձագերի հետ: Նրանք չկան, այս հովիտը նրանց գերեզմանն է... Թող պայթեն արկերը, թող երկնից ռումբ ու հուր թափի թշնամին, նա չի թողնի իր հարազատների գերեզմանը, նա չի հեռանա իր քաղցր վաթանից, իր հողից, իր ջրից, գանդուր-այդ թփից, որի սաղարթների մեջ ծնվել ու մեծացել է ինքը...»¹:

Դժվար չէ գլխի բնկնել, որ այստեղ նպատակն ամենևին էլ փոքրիկ թռչնակի բարքի նկարագրությունը չէ և ոչ էլ նրա բնասիրությունը գովաբանությունը: Թռչնակը սիմվոլ է միայն, որով հեղինակը բացահայտում է սովետական մարդկանց անձնագոհ հայրենասիրությունը, որը բնազդական չէ, այլ միանգամայն գիտակցական բարձր մի զգացում: Ամբողջ պատմվածքը գրված է հետևյալ բնդհանրացնող տողերի համար.

1 Վ. Անանյան, «Մարտի դաշտերում», 1946, երևան, էջ 16:

«Իսկ մենք, որ թաղեցինք մեր բնակերներին այս հողում, մենք, որ դարնան առաջին ծիլերը ներկեցինք մեր արյունով, մենք, որ ծնունդն ենք այս հողի, այս ջրի և մեր հողու բոլոր թելերով կապված ենք մեր վաթանին—շունհներ արդյսբ սովելի մեծ սիրտ, քան այս փոքրիկ էակը...»¹:

Առաջին հայացքից այս պատմվածքում կարող է նեղ թվալ հեղինակի հասկացողությունը «հայրենիք» գաղափարի մասին—սեփական հարկը, վաթանը, հայրենի հողը, ահա թե ինչն է շեշտվում այստեղ:

Բայց այդպես է, եթե այս փոքրիկ պատմվածքը կտրելու լինենք Անանյանի երկերի բնդհանուր շղթայից և դիտենք առանձին: Մինչդեռ այն բոլորովին այլ հնչեղություն է ստանում բնդհանուր շղթայի մեջ: Բանն այն է, որ մի բանի էջանոց այս երկում Անանյանը նպատակ չի ունեցել բազմակողմանիորեն վերարտադրել սովետական մարդու հայրենասիրության մասին իր ունեցած գաղափարը:

Անանյանը լավ է հասկանում, որ մեր մարդկանց հայրենասիրությունը շատ ավելի լայն ու խորն է, որ այն չի կապվում սոսկ հայրենի տան, սեփական վաթանի պաշտպանության հետ, այդ պարբում անհասկանալի կմնային Հունան Ավե-

¹ Վ. Անանյան, «Մարտի գաշտերում», 1946, Երևան, էջ 16—17:

տիւայանի նման հերոսների սխրագործութիւնները հայրենի հողից հալարաւոր կիլումետրեր հեռու, ռազմաճակատի տարրեր հատվածներում: Անառ-
յանի մարտական ակնարկների ու պատմվածքնե-
րի ընդհանուր շղթայի մեջ պիտի որոնել նրա
ընդհանրական հասկացողութիւնը հայրենասիրու-
թյան ու դրա արտահայտման տարրեր երանգների
մասին, իսկ այս փոքրիկ երկում գծված է մեծ դա-
պաժութի մէկ երանդը միայն:

Այդ եռույն դապաժարի արտահայտման մեկ
այլ երանգն է գծված «Անձնուրաց սիր» պատմը-
վածքում, որի վերամշակված տարբերակը կար-
դում ենք որսորդական պատմվածքների հինգե-
րորդ դրբում: Այստեղ էլ նկարագրվածը միայն մի
գիպված է. երկու մտերիմ մարդկանց ընկերասի-
րության փորձութիւնը մարտական բարդ իրա-
դրության մեջ: Դրանցից մեկը թշնամու կրակային
կետերը ոչնչացնելու նպատակով, անձնազոհաբար
իր վրա է հրավիրում սեփական հրետանու կրակը:
Սա սովետական մարդու հայրենասիրության դըր-
սևորման ձևերից մեկն է: Բայց պակաս հայրենա-
սիր չէ երկրորդ ընկերը, որը սրտի կսկիծով կա-
տարում է ընկերոջ պահանջը, կրակն ուղղում է
նրա վրա: Հեղինակն այդպես էլ ասում է հերո-
սին.

«Բայց դուք ավելի անձնուրաց եք, մայոր, չկա

ավելի մեծ հերոսություն, քան հանուն հայրենի-
րի սրտակից ընկերոջ վրա կրակելը»¹:

Ե՛ւ կյանքը, և՛ ընկերասիրությունը, և՛ իր ու
սեփական ընտանիքի բարօրությունը, ամեն ինչ
հայրենիքի համար, քանի որ հայրենիքի ազատու-
թյունն ու երջանկությունն է պայմանավորում
մարդու համար ամենաթանկն ու նվիրականը: Սա
է հիմնական եղբակացությունը, որ հանվում է
Անանյանի հապճեպ, բայց սրտի արյունով գրած
երկերի այս շարքից: Այս էլ հենց այդ երկերի ուժն
է, սրանով էլ հենց դրանք կատարել են իրենց
մարտական օպերատիվ դերը Հայրենական Մեծ
պատերազմի ժամանակ:

Հայրենական Մեծ պատերազմից հետո Անան-
յանը ձեռնարկում է ակնարկների ու պատմվածք-
ների մի շարք, որոնցում փորձում է արտացոլել
հետպատերազմյան սովետահայ գյուղը իր առ-
օրյա հոգսերով, իր մարդկանց անձնազոհ ու ստեղ-
ծարար աշխատանքով: Զի կարելի ասել, թե ակ-
նարկների ու պատմվածքների այս շարքն իր որո-
շակի դերը չի կատարել հետպատերազմյան գյու-
ղի կյանքն արտացոլելով: 1947 թվականին հրա-
տարակված «Պատերազմից հետո» ժողովածուի

1 Վ. Անանյան, «Որսորդական պատմվածքներ», պրակ
Ե., Հայպետհրատ, Երևան, 1959, էջ 258:

ականարկները, որոնց մեծամասնությունը նախօրոք տպագրվել է սեպտուրիկայի պարբերական մամուլում, իրենց ընդհանրության մեջ պատկերում են ժամանակակից լեռնային գյուղի առօրյան: Ընթերցողը տեսնում է սոցիալիստական կյանքի առաջավորներին, հաղորդակից է լինում նրանց պայքարին՝ հանուն գյուղատնտեսության շեշտակի վերելքի, տեսնում է գյուղում ծավալված շինարարության, վերափոխման, վերակառուցման աշխատանքների պատկերը:

Սակայն այս բոլորով հանդերձ, այդ երկիրը մեծ մասամբ գեղարվեստական արժեք չեն ներկայացնում, դրանք ժամանակին իրենց դերը կատարելով, փաստորեն մոռացվել են և, իհարկե, չեն կարող մտնել Անանյանի ստեղծագործության լավագույն նմուշների շարքը:

Հիշյալ ականարկները ժամանակին էլ շատ ավելի պրոպագանդիստական նպատակներ են հետապնդել, քան գեղարվեստական: Նույնը չի կարելի ասել «Հարց գինվոր որդուն», «Արջաձորից եկած մարդը» և «Ֆերմայի մարդիկ» (1951 թ.) վիպակների մասին, որոնք նույնպես չեն դասվում Անանյանի լավագույն երկերի շարքը: Սրանցում կան առանձին գեղեցիկ կտորներ, բնության գրավիչ նկարագրություններ, Անանյանին հատուկ հումորի և համով պատմելու հնարանքների նմուշներ, բայց իրենց ամբողջության մեջ այս երկիրը գեղարվեստական մեծ արժեքներ չեն: Ի՞նչն է

որանց անհաջողութեան պատճառը: Առաջին հերթին կեղծ իրադրութիւնները և դրանցում գործող պերսոնաժները, որոնք շատ հաճախ չեն խոսում սեփական ձայնով, փաստորեն չեն ապրում, չեն կենդանանում, ինչպես կենդանանում են Անանյանի լավագույն երկերի հերոսները: Սրանցից ամենահետաքրքիրը թերևս «Արջաձորից եկած մարդը» վիպակն է, որտեղ հեղինակը փորձում է զեղարվեստորեն կերպավորել մեր ժամանակի հովիւին: Բայց այդ վիպակի հերոսը՝ Ասլանը, որ բնածին հրաժիշտ է, վերջին հաշիւով ընթերցողին չի կարողանում համոզել, թե ինքը քսաներորդ դարի մարդ է: Նրա խոհերը, ապրումները, աշխարհաճանաչողութիւնը փոխ են առնւած նախառեւոյուցիոն, և այն էլ ծերացած լեռնականից, իսկ նրա քաղաքային արկածները հիշեցնում են Ստ. Զորյանի պարնիզեղցի Պողոսի արկածները: Այսինքն, Անանյանն այստեղ փաստորեն կտրւել է հողից, իրականութիւնից, մինչդեռ հողի, իրականութեան հետ ունեցած կապի մեջ է գլխավորապես նրա լավագույն երկերի հմայքը:

«Հարց դինվոր որդուն» և «Ֆերմայի մարդիկ» վիպակներում Անանյանին չի կարելի կըշտամբել նկարագրվող նյութի թերագիտութեան մեջ: Սակայն այստեղ էլ տարվելով գիտատեխնիկական մանրամասներով, դժբախտաբար, Անանյանը չի կարողացել խորանալ հերոսների փոխհարաբերութիւնների մեջ, դժել նրանց կենդանի

կերպարները, ինչպէս տեսնւմ են՝ բռնել կենսական
երակը: Կեղծ են այս երկերի կոնֆլիկտները, պեր-
սոնաժները խոսափողեր են, որոնք ապրելու ու
ապրեցնելու փոխարենն բարձրաձայն մտորում են
այս կամ այն հարցի մասին, զժտվում . ինչ-որ
թշուրիմացությունների համար, թշուրիմացություն-
ներ, որոնց մանր առօրյական շարժառիթները
հնարավորություն չեն տալիս հեղինակին ընթեր-
ցողին հրապուրելու հերոսների կյանքով:

Ժամանակին սովետահայ դրաքննադատու-
թյունն անդրադարձել է Անանյանի այս տիպի
սացթաքումներին: Բարեբախտաբար դրանք որակ
չեն կազմում տաղանդավոր գրողի ստեղծագոր-
ծության մեջ և հարկ չկա առանձին պրակտումներ
կատարելու սրանց թերությունները մեկ առ մեկ
ցույց տալու համար: Պիտի ավելացնել միայն, որ
այս երկերում Անանյանը հեռանում է նաև իր լա-
վագույն երկերի ոճական առանձնահատկություն-
ներից, մի բան, որ պակաս չի խանդարում նրան
կյանքը յուրովի և գեղարվեստական խորութեամբ
արտացոլելու: Այն ռոմանտիկ արկածայնությունը,
բնությունը շնչավորելու այն հրաշալի ձիրքը, ար-
տակարգ պայմաններում հերոսի հոգեկան կարո-
ղությունը փորձարկելու, նրա ներքին աշխարհը
բացելու այն ունակությունը, որ Անանյանը հան-
դես է բերում իր լավագույն երկերում, սրանցում
խամբում, մղվում են երկրորդ պլան: Մինչդեռ այդ
բոլորը բազմափեղկ բյուրեղի նման կրկին առ-

կայծում, շողշողում է նրա երկու ուրիշ ծավալուն գործերում՝ «Սևանի ափին» և «Հովաղաձորի գերիները» վիպակներում:

V

«Սևանի ափին» (1951 թ.) վիպակը սովետահայ առաջին հաջող ծավալուն արկածային երկն է: Այս առումով, կարելի է ասել, Անանյանը սկզբնավորող է սովետահայ գրականության մեջ:

Որսորդական արկածային պատմվածքները հող են նախապատրաստել ծավալուն երկի համար, թե՛ «Սևանի ափին», թե՛ «Հովաղաձորի գերիները» վիպակների հերոսները որսորդական պատմվածքներից արդեն ծանոթ նույն դեմքերն են, բնախույզները, հովիվները, որսորդները:

«Սևանի ափին» վիպակը կազմված է երկու մասից, որոնք հեղինակն անվանում է գրքեր: Առաջին գիրքը վերանդրված է «Լեռնային լճի գաղտնիքը», երկրորդը՝ «Գիծ սարի գաղտնիքը»: Սրանք էլ իրենց հերթին բաժանվում են մասերի կամ գլուխների ու ենթագլուխների, որոնք արկածային վեպերին հատուկ խոստումնալից ու կրեմն խորհրդավոր խորագրեր ունեն:

Լեռնային լճի՝ Սևանի ափին փռված է լճավան գյուղը: Այստեղ են ապրում վիպակի հերոսները՝ ծեր որսորդ Ասատուրը, պատանի բնախույզներ Հասմիկը, Կամոն, Արմենը, Գրիգորը,

Սեթը, Արաուշը, կոլտնտեսութեան նախագահ
Բագրատը, ուսուցիչ Արամը, որը միաժամանակ
պարտիական կազմակերպութեան բարտուղարն է,
և մյուսները:

Գյուղը տարիներ ու դարեր ապրել է լճի ա-
փին, սակայն առանց ջրի՝ արտերն ու բանջարա-
նոցները թողած պատահական անձրևների հույ-
սին: Գյուղում տարածված է մի ժողովրդական լե-
զինդ, թի տարիներ առաջ սարից առատ ջուր է հո-
սել ու ոռոգել շրջակայքը, սակայն Գիժ սարի ըն-
դերքում բնակվող վիշապներն ու դէերը կտրել են
ջուրը, երբեմնի ծաղկած անդաստանը թողնելով
պապակ: Գիժ սարի ընդերքում հաստատված դէե-
րի ու վիշապների գոյութեան ապացույցն է հա-
մարվել նաև այն տարօրինակ գոռոցը, որ ստեպ-
ստեպ լսվում է սարի ստորոտում, մեծ լճի հարևա-
նութեամբ տեղավորված ճահճոտ Գիլլի լճից:

Բայց լեգենդը ճշմարտութեամբ կարող է թվալ
միայն գյուղի ամենահին մարդկանց, որոնց գի-
տակցական կյանքի խոշոր մասը անցել է մինչև
հեղափոխութեանը՝ չարքաշ աշխատանքի, խավարի
ու տգիտութեան մեջ: Բոլորովին այլ կերպ են մտա-
ծում նոր սերունդի մարդիկ՝ Բագրատը, Արամը և
հատկապես պատանի բնասերները, որոնք նպա-
տակ են դնում բացել Գիլլի լճի գաղտնիքը:

Այստեղից էլ սկսվում է վիպակի արկածային
սյուժեն: Պատանի բնասերները քայլ առ քայլ
ուսումնասիրում են շրջապատը, բազմաթիվ բնա-

գիտական օգտակար գործեր են կատարում և, իհարկե, գտնում են նաև ջուրը, որ լեռան կատարի լճակից երկրի բնդերքով հոսում է գեպի Գիլի լիճը: Երանք փակում են ստորերկրյա անցքը, ջուրը կրկին շուռ են տալիս գեպի նախկին հունը և դարերով պապակված դաշտերն ու սարալանջերը չրում:

Ահա այն ամենը, ինչ պատմվում է «Սևանի ափին» վիպակում:

Սակայն երկի հաջողության գաղտնիքը ոչ այնքան բովանդակության, որքան գեղարվեստական մատուցման եղանակի մեջ է: Կարևորն այս դեպքում ոչ այնքան ինչն է, որքան ինչպեսը: Ինչպե՞ս է Անանյանը պատմում այս բոլորը, ինչպե՞ս է կարողանում հափշտակել ընթերցողին իրենց էության մեջ արտակարգ բան չունեցող հասարակ դեպքերի նկարագրությամբ:

«Սևանի ափին» վիպակը կարդալիս ընթերցողի մեջ առաջացող առաջին զգացումը պատկառանքն է հեղինակի իմացության նկատմամբ: Որսորդական պատմվածքներում բնության ու կյանքի այդ իմացությունը, թերեւ, այնպես շեշտված ձևով չի արտահայտվում, ինչպես այս վիպակում: Այնտեղ առանձին-առանձին դիպվածներ են, առանձին-առանձին դիտողություններ, խորհրդածություններ, նկատողություններ: Մինչդեռ այստեղ, ծավալուն երկում, հանդես է գալիս հեղինակի՝ բնության երևույթների ու կյանքի խոր իմացու-

թյունը: Երևում է Անանյանի տքնաջան աշխատանքը նախքան ստեղծագործական բռնկումը: Զգում ես, որ վիպակը գրելուց առաջ նա բազմաթիվ բնախուզական փորձեր է կատարել, ուսումնասիրել է իր հերոսների նախատիպերին, հոգեբանական այս կամ այն իրադրության մեջ հետևյալ նրանց վարվելակերպին, խորամուխ եղել երկրի պատմության հարցերի մեջ, կազմել այն վայրերի քարտեզը, որտեղ գործելու են հերոսները, մանրամասն հետաքրքրվել հողի ընդերքի հանքատեսակների հատկություններով, նրանց ստացման ու մշակման հղանակներով և այլն: Այդ է պատճառը, որ «Սեանի ափին»-ը սոսկ արկածային վիպակ չէ. այլ միաժամանակ պոեմ բնության ու նրա հրաշալիքների մասին, ոգեշունչ խոսք մարդու ամենակարողության, մարդու հաղթանակի մասին՝ բնության դեմ նրա մղած պայքարում:

Բայց դառնանք վիպակի գեղարվեստական առանձնահատկություններին: Նախ քնենք, թե կերպավորման որպիսի արվեստով է աշխատել հեղինակն իր հերոսներին բնութագրելիս:

Պատանի բնասերների խմբի ամենաակտիվ անդամներից մեկը... ծերունի Ասատուրն է: Ո՞վ է այս մարդը, ինչո՞ւ է Անանյանին հարկավոր եկել այսպիսի մեկը:

Մորուք Ասատուրը մեզ ծանոթ է դեռևս Անանյանի որսորդական պատմվածքներից. ընթերցողը նրա նման մարդկանց հանդիպել է «Մեր գյուղի

հին մարդիկ» պատմվածքաշարքում: Ասատուրին հատուկ է հենց նույն կենսափիլիսոփայությունը, որ տեսանք հիշյալ շարքի պատմվածքների հերոսների մեջ: Ասատուրը հին աշխարհի վերջին ներկայացուցիչն է՝ իր անցած կյանքի նման բարդ ու հակասական: Նրա մեջ Անանյանը խտացրել է մի շարք հետաքրքրական, երբեմն իրարամերժ հատկություններ: Հնում հեղափոխությունից առաջ Ասատուրը զուրկ է եղել սեփական հողակտորից, գլուխը պահել է որսորդությամբ: Նրա ծրագրերն ու կյանքը երբեք չեն համաձայնել միմյանց հետ. անզուսպ երազող լինելով, Ասատուրը երեակայական, օգեղեն ամրոցներ է կառուցել իր համար, մինչդեռ կյանքում զրկված է եղել կուշտ ասլրելու հնարավորությունից: «Հեյ գիտի, քյասիբի աստված, մի պուլիկ ոսկի գտնեի, էս աշխարհքի վրա մենք էլ կյանք տեսնեինք», — երազել է նա: Բայց մարդավարի ասլրելու այս անհույս երազանքը, համենայն դեպս, չի խաթարել որսկանին, իր կիսաքաղց կյանքում նա միշտ խորշել է «հարամ» գործից, չի կորցրել մարդկային արժանապատվությունը և միամտաբար աշխատել է հարստանալ որսորդությամբ:

«Ամեն աշնան, հենց առաջին ձյունը գալիս էր թե չէ, որսկան Ասատուրն ուրախ ասում էր կնոջը.

«Կնիկ ջան, հիմի որ ասլրեցինք»:

«Ինչո՞վ, ա՛յ լոպազ որսկան, որսով ո՞վ է

մարդ դառել, որ դու դառնաս...», պատասխանում էր կնիկը:

Ասատուրը տաքանում էր:

«Ախպեր, հաշվով չի՞, — գոռում էր նա, — դալի մորթին հրեք մանեթ արժի՞, թե՞ չէ... Որ ինչքան մեռած լինեմ, հո՞ շաբաթը հրկու դալա կբռնեմ: Երեք ամիս, ամիսը չորս շաբաթ էդ քեզ կանի՞ տեսներկու շաբաթ: Ամեն շաբաթ հրկու դալա, էդ քեզ արա՞վ օխտանասուններկու մանեթ: Էլ ինչ ես ուզում, համ կով առ, համ հաց առ, համ շոր առ ու քեֆ արա...»:

Կինը շանչ էր անում ամուսնու վրա ու ծիծաղում:

Ամբողջ ձմեռը որսկան Ասատուրը շրջում էր լճոներում, ձկն ու ոտ ցրտին տալիս ու միշտ էլ նրա հաշիվները սխալ էին դուրս գալիս. ամեն ձմեռ չորս-հինգ կղաքիսից ավելի չէր կարողանում բռնել, իսկ աղվեսի ու գայլի մորթիների համար գրոշներ էին տալիս: Սպանված այծյամների միսն էլ, ինչպես կարգն է, ձրի բաժանում էր հարևաններին:

Այսպես էլ ողջ կյանքում աղքատ մնաց որսկան Ասատուրը, մինչև կոլխոզ կազմակերպվելը»¹:

Եվ ահա հեղինակը փորձության է ենթարկում ողջ կյանքում հարստություն ու մարդավարի ապրուստ երազած այս մարդուն: Ինչպիսի՞ բեր-

¹ Վ. Անանյան, «Սևանի ափին», Երևան, 1953, էջ 221:

կրանքով, ակնածությամբ ու միաժամանակ երկշուղով է մոտենում ծեր որսկանը պատահաբար գտնված գանձին, ինչպիսի՝ ահռելի տառապանք է կրում նա սիրտը բրբրող երկակի զգացումներից։ Մի կողմից անձկալի երազի իրականացումը, նա աշխարհի ամենահարուստ մարդկանցից մեկն է, որ կարող է թուան բուժման համար միլիոններ առաջարկել, մյուս կողմից նա ինքն իրեն զոռ է զգում, մարդ, որը հափշտակել է հանրային սեփականությունը։

Հարստությունը խաթարում է ազնիվ որսկանի հոգին, նրա երբեմնի ղվարթությունը խամրում է, սոսկալի տվայտանքների մեջ նա կորցնում է հանգիստն ու քունը։ Սա ոչ այլ ինչ է, քան եթե հնի ու նորի հակամարտությունը մեկ անհատի մեջ։ Այս հակամարտության մեջ պիտի բացվեր և աշտեղ է բացվում ծերունի որսկանի հոգին։ Որքան էլ իր կյանքի խոշոր մասը Ասատուրն անց է կացրել սեփականատիրական հասարակության մեջ, այնուամենայնիվ, դանձր վերջնականապես չի շլացնում նրան, նա կարողանում է հրաժարվել դրանից։ Գեղարվեստորեն խորապես պատճառաբանված այս քայլը ոչ միայն բնութագրում է հերոսին, այլև ստանում է խոշոր ընդհանրացման արժեք, հաստատում է հասարակական նոր մորուլի հաղթանակը։

Սակայն Ասատուրի հոգին շատ ավելի լայն ու խորն է, նրա կյանքի միակ զգացումը, միակ

տենչը «մի պուլիկ» ոսկի գտնելու տենչը չի եղել։ Նրան, ինչպես Անանյանի որսորդական պատմըվածքների հերոսներին, միշտ ձգել, հափշտակել է անկաշկանդ, ազատ բնությունն՝ իր հրաշալիքներով, իր հարափոփոխ կյանքի գաղտնիքներով, բացատրելի ու անբացատրելի դիպվածներով։ Հնում նա բնության մեջ որոնել է աշխարհի անարդարությունը գեթ մի պահ մոռանալու հնարավորությունը, բնությունը նրա համար փաստորեն եղել է ազատ, անկապանք կյանքի խորհրդանիշը. թեև հնարավոր է, որ նա չի էլ կարողացել խորությամբ ըմբռնել այդ։ Բնությունը նրան գրավել է մերթ միամիտ, մերթ դաժան իր ճշմարտությամբ, իր անկրկնելի շռայլ գեղեցկությամբ, իր անբացատրելի պատճառականությամբ, իր ներդաշնակությամբ, որի կախարդական ուժը անթիվ ձախորդությունների մեջ սփռվել ու անկոտրում է պահել նրա լեռնական հոգին։ Ասատուրն այդ բնության մի բեկորն է, ռացիոնալ հատվածը, որը, սակայն, չի հասել ողջը լիովին հասկանալու կարողությանը։ Ճիշտ է, տարիների փորձը Ասատուրին ինքնուս բնախույզ է դարձրել, այն աստիճան, որ նա նույնիսկ զավեշտական վեճի մեջ է մտնում Դարվինի հետ, բայց միաժամանակ նա խորապես զգում է իր գիտելիքների անկատարությունը և ակնածանքով խոստովանում.

«Հիսունութ տարի է կարդում եմ բնության

դիրքը: Կարգում համ, կարգում, ոչ սկիզբ ունի, ոչ վերջ...»:

Այսպես ուրեմն, բնության մեջ ամեն ինչ էլ, որ կարողացել է կարգալ, հասկանալ անգրագետ որսկանը: Նա բոլորի հետ միասին գերբնական ուժ է վերագրել շրացատրված երևույթներին. հրաշք է տեսել այնտեղ, որտեղ գիտելիքներն ու փորձը նրան հնարավորություն չեն տվել երևույթների էությունը քննելու: Բայց իմանալու ծարավը երբեք չի մարել նրա հոգում: Ահա թե ինչն է կապում նրան պատանի բնասերների՝ «գիտնական բալեթի» հետ: Այսպես է սկսում Ասատուրը: Մյուս կողմից թեև անցել է հին ժամանակը, թեև նոր օրերում, նոր ժամանակներում նրա աչքերի առաջ շատ բան է փոխվել, շատ բան է բացատրվել, բայց ձերունի որսկանի սրտում, հարստանալու երբեմնի տենչի հետ միասին մնացել են նաև սնահավատության բեկորներ: Նա վախժխելով է մոտենում իր պապերի, իր մի ժամանակվա հեղինակությունների դրած սահմանին: Նա դեռ հավատում է լեգենդին ու սարսում Գիլլիի խորհրդավոր զոռոցներից: Որպես իսկական գյուղացի, նա գերի է փաստերի տրամաբանությանը, նա կարող է հավատալ միայն ռեալ, շոշափելի փաստին, այս առումով նրա աշխարհայացքի մեջ տեղի ունեցող հեղաբեկման համար անփոխարինելի բարենպաստ միջավայր է պատանի բնախույզների կոլեկտիվը: Եվ երբ գրքի վերջում կոտրվում է

նախկին հեղինակությունների նկատմամբ ունեցած նրա հավատը, երբ ծերունի սրսորդը հաղթահարում է իր վախը բնության «հրաշքների» նկատմամբ, բնթերցողը հասկանում է, որ դա նոր մորալի մի նոր հաղթանակն է. գյուղի լուսավորության հաղթանակը:

Ասատուրի բնախուղական փորձը Անանյանն օգտագործում է ուսուցողական նկատառումներով: Ծեր սրսորդը պատանի բնասերների, ինչպես նաև վիպակի բնթերցողների համար ուղղակի կենդանի հանրագիտարան է, մի: հանրագիտարան, սակայն, որ չի տալիս լուկ շոր ու ցամաք տեղեկություններ, այլ իր բնագիտական գիտելիքները երիտասարդ բնասերներին ու բնթերցողներին է հաղորդում հյութեղ, գրավիչ լեզվով, աչքերը կկոցած, ժպտալով, բարությամբ ու օգտակար լինելու գեղեցիկ զգացումով, այդ է պատճառը, որ բնթերցողը հուզմունքով է կարդում այն էջերը, որոնցում նկարագրվում է, թե ինչպես մարդիկ իրավացիորեն մեղադրում են Ասատուրին հանրային սեփականությունը յուրացնելու ցանկության համար, փաստորեն ընկերական դատարանի առաջ են կանգնեցնում: Ու թեթևացած շունչ է առնում, երբ ծերունին ազատվում է պատժից, երբ շրջապատողները հասկանում են, նրա հոգու տվայտանքն ու ներում նրան:

Որսորդ Ասատուրի կերպարը լրիվ ու ամբողջական չէր լինի, եթե հեղինակը նրան չկենդա-

նայցնէր նաեւ նրա նահապետական էությունը բա-
ցահայտող մանրիկ զծերով ու արտաքինի թեթե-
ղիծական նկարագրութեամբ: Ասատուրը աշխա-
տավորական բարոյականութեան մարտնչող պաշտ-
պանն է, այդ բարոյականութեան սոսկ մի արտա-
հայտութեանն է նրա որսորդական մեծահոգու-
թյունը, երբ նա խփած որսը բաժանում է հարեան-
ներին, դրա արտահայտութեանն է նրա սերը ան-
ցած-գնացած ընկերների, քաջ որսկանների նկատ-
մամբ, նրա սերը պատանի բնասերների հանդեպ,
որոնցից յուրաքանչյուրի համար նա միշտ պա-
հած ունի որեւէ բարի խոսք, որեւէ նվեր: Եւ վեր-
ջապէս դրա հետ է կապվում նրա անմեղ պարծեն-
կատութեանը, իր երբեմնի որսորդական սխրագոր-
ծութեանների համար, նրա լեռնականի պատվա-
սիրութեանը, որ նրան մերթ ընդ մերթ մղում է
արդեն զուտ թատերական մաներա դարձած զոր-
ծողութեան՝ ձեռքը դաշույնին տանելուն: Այս ու
նման մանրամասների հանրագումարը Ասատու-
րին դարձնում է ընթերցողի սրտին մոտ, հարա-
պատ անձնավորութեան: Այսինքն՝ հեղինակը կա-
րողանում է հերոսի բախտով շահագրգռել ընթեր-
ցողին, մի բան, որ գեղարվեստական երկի հա-
ջողութեան չափանիշներից մեկն է:

Ասատուրի կերպարը չէ միայն, որ զծված է
կենդանի ու վառ գույներով: Երկի տարեց հերոս-
ները շահաված, թերեւ, Արամ Հակոբջանին, կեն-
դանի կերպարներ են: Մի երկու ստվերագծով

Անանյանը կարողանում է շնչավորել նույնիսկ մի աշնպիսի էպիզոդիկ կերպար, որպիսին կոլտնտեսությունն նախագահ Բաղդատն է: Նրա սիրտը ավելի բիշ չի թրթռում ջրի համար, բայց նա զգում է իր պատասխանատվությունը գյուղի հասարակության առջև, բանակից նա իր հետ բերել է կարգապահության զգացումը, որով կարողանում է զսպել սևփական ողևորությունը: Նա պատանի բնասերներին հեռվից անհյուրընկալ, խիստ մարդ է երևում, մինչդեռ դիտել ժպտալ, դիտել խորհուրդ տալ հրամանի ձևով ու բավարարել նրանց պահանջները, երբ համոզվում է, որ կոլտնտեսությունը ձեռնտու են նրանց ձեռնարկումները:

Կենդանի կերպարներ են նաև Աթոյի մայր Սոնան և Մեսրոբը, որը նախկինում տիրացու է եղել:

Հանձին Սոնայի Անանյանը նպատակ է ունեցել ներկայացնել աշնպիսի մարդկանց, որոնց մասին բնորոշված է ասել, թե ախույան շունենալու դեպքում պատրաստ են վիճել սևփական դրվխարկի հետ: Սոնայի կերպարը երգիծական ուժ է ստանում հատկապես «Շնչավոր և անշունչ թրխսեր» գլխում, երբ նա, հակառակվելու իր համար էլ անբացատրելի ցանկությամբ, ինչպես ասում են ուլիներով է դիմավորում թխական հավեր որոնող պատանիներին:

Այլ է Մեսրոպը: Սա հնից եկած մարդն է, հին հասկացողությունների, հին հասարակական կար-

զի թարուն պաշտպանը: Սա է, որ շնայած իր վախկոտությանը և զգուշավորությանը, աշխատում է զյուզացիների սրտերում վառ պահել սնահավատքը:

Սակայն ամենահետաքրքիրն, իհարկե, իրենք պատանիներն են՝ Կամոն, Հասմիկը, Գրիգորը, Արմենը, Սեթոն և Արտուշը:

Նույնն է նրանց նպատակը, նույնն է նաև այն միջավայրը, որում հասակ են առնում նրանք: Բայց Անանյանը կարողանում է անհատականացնել նրանցից յուրաքանչյուրին, ամեն մեկի մեջ շեշտելով բնավորության ինքնատիպ դժեր:

Կամոն խմբի մեջ ամենախելացին չէ, այս տեսակետից շատ բանով նրան գերազանցում է նուրը, խոհական, հոգով բանաստեղծ և, իսկապես ասած, ժամանակից մի փոքր վաղ հասունացած Արմենը: Բայց Կամոն խիզախ է, նախաձեռնող, շնայած փոքր-ինչ տաքարյունությանը, անսահմանորեն նվիրված ընդհանուրին ու գործին: Նրա այս հատկություններն են, որ նրան դարձնում են խմբի ղեկավար:

Սրամտության իր պաշարի խոշոր մասը Անանյանը դրել է Գրիգորի արարքների ու խոսքի մեջ: Ինչպես որսորդական պատմվածքներում հեղինակը սովորություն ուներ ձեռք առնելու իր այս կամ այն հերոսին, իսկ երբեմն նաև ինքն իրեն, այնպես էլ այստեղ Գրիգորն է ձեռք առնում ընկերներին և նույնիսկ ինքն իրեն, եթե զգում էր, որ

այդ կարող է զվարթացնել մարդկանց ու օգնել ընդհանուր գործին: Իր պատմվածքներից Անանյանը Գրիգորի համար վիպակ է բերել նաև մի ուրիշ հատկություն՝ շատակերությունը, որ պատանին պարզամտորեն դիտում է իրրի տղամարդկային առաքինություն: Այս երկու գիծը միախառնված չերձ սիրո ու նվիրվածության հետ, որով Գրիգորը կապված է ընկերներին, այն հնարամտությունը, որ նա հանդես է բերում պատանի բնասերների արշավների ժամանակ, Գրիգորին դարձնում են թեև մի րիչ ծիծաղաշարժ, սակայն սիրելի կերպար:

Կամոյից, Արմենից, Գրիգորից բավականաչափ տարբերվում են Սեթոն ու Արտուշը: Սրանք երկուսն էլ բնասերների խմբակի մեջ են մտնում «բարիկաղի մյուս կողմից»: Երկուսին էլ սկզբում վիրավորում են բնասերների հաջողությունները, փառքը: Արտուշը պարզապես նախանձում է, իսկ պատանի բնասերները չեն կարողանում ճանաչարհ գտնել դեպի նրա սիրտը: Ճիշտ այդպես նրանք միջոց չեն գտնում նաև Սեթոյի հետ մտերմանալու, մինչդեռ վերջինս սոսկ նախանձից չէ, որ անբարյացակամ է նայում բնասերներին: Սեթոն սեկսուոն նպատակ ունի, նա հանքաբան է, ընդ որում այդ բնագավառում շատ ավելի գիտակ, քան Կամոն, ու նրա ընկերները, որոնք իրենք էլ գլխի չընկնելով, վիրավորում են ինքնասեր տղային:

Հետաքրքիր է, թե ինչպիսի ճանապարհ են

անցնում Սեթոն ու Արտուշը, մինչև բնասերների կոլեկտիվի մեջ ներգրավվելը: Հոգեբանական ինչ նրբերանգներով է պայմանավորում հեղինակը սրանց վերադաստիարակության հարցը:

Շրջապատի մարդիկ սկզբում Սեթոյին շահագրրգռում են ընդհանուր աշխատանքով, բնասերները ցույց են տալիս, թե կա այնպիսի բնագավառ, որտեղ Սեթոն իրենց համար անփոխարինելի է: Դա շոյում է պատանու ինքնասիրությունը, նրա սիրտը լցնում է հպարտությամբ, միաժամանակ ապագա բնկերների նկատմամբ խանդաղատանքի առաջին, դեռևս թույլ, նոտաներով: Սակայն Սեթոյի վերափոխության հիմնական գործոնը Մակարենկոյի այնքան սիրած դիմացնին վստահելու մանկավարժական պրիոմն է: Ինչպես «Մանկավարժական պոեմ»-ում գաղութի պետը նախկին հանցագործին վստահում է խոշոր գումար և հենց այդ վստահությամբ նրան անդարձ կտրում հանցագործ կյանքը շարունակելու հեռանկարից, այնպես էլ «Սևանի ափին» վիպակում կոլտնտեսության նախագահ Բազրատն ու պարտքարտուղար Արամն են որոշում խոշոր գումար վստահել Սեթոյին: Արդյունքը նույնն է: Ուրիշ բան է, թե արկածային վիպակում հեղինակն այդ մոմենտն օգտագործում է մի քանի հետաքրքիր արկածներ ևս նկարագրելու համար:

Այլ է Արտուշը: Առերևույթ մտերմանալով բնասերների հետ, նա աշխատանքի մեջ մոռանում

է երբեմնի վիրավորանքը, լցվում է մի բանով հայտնի լինելու, մի բանով Կամոյին ու մյուսներին գերազանցելու մարմաջով, և նրա այս թեթև փառասիրությունը նրան օգնում է հասարակայնության պիտանի գործեր կատարելու: Սակայն, թվում է, հենց այս փառասիրությունն էլ վերջին հաշվով պայմանավորելու է Արտուշի հետագա ճակատագիրը: Գուցե Անանյանն այդ չի էլ ցանկացել, բայց չնայած ձեականորեն խմբի հետ միանալուն, Արտուշը մինչև վերջ էլ մնում է միայնակ իր սեեռուն Էպատակի հետ, իսկ ընթերցողի մեջ առաջանում է դառնահամ մի զգացում. ինչպիսի՞ն կլինի Արտուշը հետագայում: Հավատում ես, որ նա կդառնա լավ ու պիտանի մասնագետ, բայց հազիվ թե դառնա լավ ընկեր, լավ քաղաքացի:

Ինչ վերաբերում է Հասմիկին, ապա սա ժողովրդական հեքիաթների յոթ հսկաների քրոջ վիճակի մեջ է, հուզական, ուղղակի լիրիկական է այն սերն ու հոգատարությունը, որով բնասեր պատանիները շրջապատում են այս փխրուն ու հմայիչ էակին: Բայց Հասմիկն ինքն էլ ո՛չ նախաձեռնության կարողությամբ, ո՛չ խելքով, ո՛չ, մասնավորապես, իր նվիրվածությամբ գործին ու ընկերներին, մյուսներին չի վիջում: Սա զվարթ ու միաժամանակ քնքուշ, խելոք ու միաժամանակ միամիտ մի աղջիկ է:

Ահա թե ինչպիսին են վիպակի հերոսները: Ազնիվ ու օրինակելի պատանիների այս կոլեկ-

տիւր իր խիզախությամբ, հոգու ռոմանտիկ թռիչք-
ներով չէր կարող գրավիչ ու դաստիարակող չլի-
նել: Օրինակելի են սրանք իրենց անձնական հատ-
կություններով, առաջին հերթին իրենց մեծ հայ-
րենասիրությամբ, ամեն ինչ հայրենիքին նվիրե-
լու իրենց անշահախնդիր մղումով, մի զգացում,
որով պայմանավորվում են նրանց բոլոր քայլերը:
Ի՞նչն է մղում տալիս, ղեկավարում Կամոյին,
Հասմիկին և մյուսներին իրենց գործողություննե-
րում: Հասարակությանը օգտակար լինելու գաղա-
փարը: Սա է «Սեանի ափին» վիպակի մանկավար-
ժական հլափերը, միաժամանակ հիմնական պատ-
ճառներից մեկն այն բանի, որ բազմալեզու ու տա-
րահասակ ընթերցողները այդքան ջերմությամբ
ընդունեցին երկը, չնկատելու տալով նրա թերու-
թյունները:

Ասացինք, որ «Սեանի ափին» վիպակը գըր-
ված է արկածային վեպի հնարանքներով: Սա գրա-
կան այն տեսակն է, որտեղ հեղինակն ստիպում
է ընթերցողին սրտատրոփ հետևելու երկի գործո-
ղության զարգացման ընթացքին: Գրեթե միշտ
արկածային երկերի դրական հերոսների կյանքը
բարեհաջող է ընթանում, ավելի ճիշտ, մաքառելով
բազմաթիվ ու բազմապիսի խոչընդոտների դեմ,
երկի վերջում նրանք հասնում են իրենց սեփական
նպատակին, բայց դրա հետ մեկտեղ ընթերցողի
սրտում միշտ առկա է լինում մի ներքին անհան-
գըստություն, թեթևակի մի վախ հերոսների ճա-

կատագրի համար: Անանյանի «Սևանի ափին» վիպակը ևս ունի այդ առանձնահատկությունը: Ընթերցողը, իհարկե, գիտե, որ հերոսները բոլորն էլ կենդանի պիտի մնան, համենայն դեպս նա այդ իսկույն կարող է ստուգել, բացելով գրքի վերջին էջերը: Սակայն երբ Արտուշն ու Սեթոն ստորերկրյա անցքերով լեռան խորքն են մտնում, երբ ամեն վայրկյան նրանց կյանքը ենթարկվում է վտանդի, ընթերցողը դառնում է անհամբեր, լրջվում է անհանգստությամբ երկու խիզախ պատանիների կյանքի համար: Ընթերցողի այս անհանգստությունը պայմանավորվում է արկածային դրություն ստեղծելու հեղինակի վարպետությամբ: Իսկ նման դեպքերում ամենից դժվարը չափի զգացման պահպանումն է: Արկածային իրադրության մեջ չպետք է լինի ոչ մի կեղծ հնչյուն, վտանգը ոչ այնքան անդիմադրելի պիտի լինի, որ հերոսների հաղթանակը հրաշք թվա, և ոչ այնքան շինծու, որ առաջին հայացքից փլշի սավարաթղթե տնակի նման: Երբ արկածային գրվածքի հերոսը, անշնորհ հեղինակի կամքով, յուրաքանչյուր էջում մի քանի գերբնական «հերոսություններ» է անում, երբ նա սրընթաց արագություն է հաղթահարում իր դեմ ելած բոլոր արգելքներն ու խոչընդոտները, ընթերցողն այդպիսի արգելքների մեջ իսկույն նկատում է շինծուությունը: Բայց երբ խորհրդավոր անմարդաբնակ կղզին ընկած մի խումբ քաջ, ազնիվ ու միմյանց նվիրված մարդիկ, խելոք ու

հավասարակշռված ինժեներ Սալբուս Սմիտի ղեկավարութեամբ, իսկապես տառապագին ու հերոսական պայքար են մղում բնության դեմ ու քայտու բայլ հաղթանակում են, ընթերցողը համատում է այդ հաղթանակին, սրտատրոփ հետևում սիրելի դարձած հերոսների յուրաքանչյուր համարձակ քայլին, նրանց հետ մասնակցում յուրաքանչյուր ձեռնարկութեանը և մտովի կովում նրանց թշնամիների դեմ։ Այս դեպքում ընթերցողը չի էլ նկատում մի շարք ֆանտաստիկ պայմանականությունները, որ հեղինակին հարկավոր են եղել զիրքն ստեղծելիս։ Ընթերցողը նման բաների հետ զործ չունի, կամ ավելի ճիշտ, հավատում է դրանց, բանի որ նույնիսկ դրանք դուրս չեն գալիս հնարավորի, հավանականի սահմաններից։ Այս դեպքում արկածային գիրքը դառնում է հիմն՝ մարդկային բարձր հատկությունների, բնկերասիրության, անձնվիրության և առաջին հերթին աշխատասիրության մասին։

Զափի այսպիսի նուրբ զգացումով է գրված «Սեանի ափին» վիպակը։ Մեր հիշատակած հատվածում, օրինակ, Անանյանը մեծ վարպետութեամբ է կարողանում պահել իրականի պատրանքը։ Դրա համար նա բոտ երևույթին երկար է մտորել, միանգամայն պարզ պատկերացրել է ստորերկրյա անցքերի դասավորությունը, դրանց կառուցվածքը, չափերը, և զիտավորյալ կերպով այդ բոլորը նկարագրում է ամենայն մանրամասնությամբ։ Մյուս

կողմից երկու պատանիների շարժումը նտորեր-
կըրյա անցքերով նա ներկայացնում է ոչ արտա-
սովոր կերպով հեշտ և ոչ էլ ահռելիորեն դժվար:

Արկածային երկերի առանձնահատկություն-
ներից մեկն էլ այն է, որ դրանցում առատ են ա-
նականալ դիպվածները: Այս տեսակետից ևս «Սեա-
նի ափին» վիպակը բացառություն չէ: Անականալ
են այստեղ և՛ հնադիտական կարևորություն ունե-
ցող միջնադարյան իրերի հայտնագործումը, և՛
այն բարայրը, որ փրկության ճանապարհ է դառ-
նում Սեթոյի ու Արտուշի համար, և՛ Սեթոյին կո-
ղոպատած ավազակի մահը և այլն: Սակայն լավն
այն է, որ այս անականակները ի վերջո չեն պայ-
մանավորում երկի սյուժեն ու գաղափարը: Եթե
Սեթոն ու Արտուշը բարանձավը չգտնեին, միև-
նույնն է, մարդիկ արդեն ձեռնարկել էին նրանց
փրկելու գործը, եթե Սեթոյին կողոպտած ավա-
զակը չմեռներ ու նրա մահով չապացուցվեր Սե-
թոյի անմեղությունը, մեկ է, մարդիկ չէին հավա-
տա, թե Սեթոն այնքան ընկած է, որ կարող է ըն-
կերներին պատկանող գումարը յուրացնել: Պա-
տահականություններն այս դեպքում սոսկ արկա-
ծային հնարների են, որոնք միաժամանակ խտաց-
նում, պատճառաբանում են իրերի կապակցու-
թյունը:

Անանյանը խուսափում է արկածային վեպե-
րում հաճախ հանդիպող մեկ այլ հնարանքից, նա
գրեթե երբեք, կամ համեմատյալ դեպք չատ սակավ

ղեպրերում է պատմությունը կտրում ամենահե-
տաքրքիր, ամենակրիտիկական տեղում և անցնում
սյուժետային մի այլ գծի: Ընդհակառակը, սովո-
րաբար նա սյուժետային գիծը հասցնում է իր
ավարտին և զրանից հետո միայն անցնում մեկ այլ
գծի: Այսպես. պատանի բնասերները ջրի որոնման
աշխատանքները ձեռնարկում են միայն այն ժա-
մանակ, երբ ավարտվում է թռչնաբուծական ֆեր-
մայի ստեղծումը, ջուրը գտնելուց հետո է միայն,
որ նրանք սկսում են Գիժ սարի ընդերքի ուսում-
նասիրությունը և այլն: Թվում է, թե սա կարող է
խաթարել վիպակի ամբողջականությունը և, հի-
րավի, վիպակի երկրորդ գիրքը՝ «Գիժ սարի գաղտ-
նիքը» այս իմաստով փոքր-ինչ կտրված է առաջ-
նից, մի բան, որ վիպակի կոմպոզիցիոն թերու-
թյունն է: Սակայն այդպիսի կտրվածություն այլ
մասերում չի նկատվում, որովհետև հետաքրքրու-
թյուն առաջացնելու հիշյալ հնարանքից հրաժար-
վելով, Անանյանը վարպետորեն օգտագործում է
մեկ այլ հնարան: Նա վիպակի առաջին մասում
հող է նախապատրաստում, ակնարկում է այն, ինչ
լինելու է հետագայում: Երբ պատանի բնասեր-
ները գնում են Գիլլի լճից վայրի թռչունների ձվեր
հավաքելու, հենց այդ ժամանակ էլ ընթերցողն
իրազեկ է դառնում նրանց հետագա պլաններին՝
կապված Գիլլի լճի տարօրինակ գոռոցների ու ջրի
որոնման հետ: Այնու կողմից կապն ստեղծվում է
նաև ուղղակի սյուժետային լարով: Զուրն անհրա-

ժեշտ է գյուղի համար, բայց այդ ջուրն անհրա-
ժեշտ է նաև իրենց՝ պատանի բնասերներին,
առանց ջրի արժեքից կզրկվի նրանց առաջին դոր-
ծը՝ ֆերմայի ստեղծումը, և վերջինիս ստեղծումից
հետո տրամաբանական է նրանց անցումը ջրի
սրտնման աշխատանքներին:

«Սեանի ափին» վիպակը կառուցվածքային
թերություններ ունի (դրանցից մեկն արդեն նշե-
ցինք), սակայն այդ թերությունները չեն բխում
արկածային վեպերի համար կանոնիկ դարձած վե-
րոհիշյալ հնարանրի բացառումից. դրանց պատ-
ճառն ուրիշ է. Անանյանը երբեմն շատ է տարվում
սովորեցնելու ցանկությամբ, երբեմն մոռանում
է, որ ինքն այլևս ոչ թե որսորդական-բնագիտական
գրույց է գրում, այլ վիպակ, ծավալուն երկ, որտեղ
պարտադիր է սյուժեի կուռ ամբողջականությունը:
Նա ստեպ-ստեպ վիպակի մեջ գետեղում է առան-
ձին որսորդական-բնագիտական գրույցներ, որոնք
ինքնին հետաքրքիր լինելով, համենայն դեպս,
դուրս են մնում գործողությունների ընդհանուր
շղթայից և որոշ չափով թուլացնում են վիպակի
մասերն իրար միացնող օղակները: Այդպիսիք են,
օրինակ, «Մեղրի սիրահար մի գազանիկի մասին»,
«Յոթ եղբոր արյունը» և մի քանի այլ գլուխներ,
ինչպես նաև առանձին հատվածներ ուրիշ գլուխ-
ներում:

Այս թերությունն, ինչպես նշել ենք, իրեն մա-
տամբ զգացնել է տալիս նաև «Կրակե օղակի մեջ»

վեպում, սրա հետքերը նկատվում են «Հովազա-
ձորի գերիները» վիպակում ևս: Կոմպոզիցիայի
հարցերը Անանյանի թույլ ռեզակներն են: Թերևս
այդ է պատճառը, որ ոմանք գրողի ուժը տեսնում
են միայն փոքր կտավի երկերում: «Անանյանի
ուժը, — կարդում ենք «Լեռնային կաժաններով»
գրքին կցված Լ. Հախվերդյանի առաջաբանում, —
փոքր ձևի մեջ է և ոչ թե հաստափոր գրքերի, վե-
պերի ու վիպակների, որոնք կամ քիչ բան են ավե-
լացրել նրա վաստակին կամ ոչինչ»¹:

Դժվար է հավատալ, թե առաջաբանի հեղի-
նակն իսկապես այն կարծիքին է, որ «Սևանի
ափին» և «Հովազաձորի գերիները» վիպակները
Անանյանի վաստակին «քիչ բան են ավելացրել
կամ ոչինչ»: Նույն առաջաբանի մեջ քննադատը
ողեորությամբ է խոսում այն մասին, որ Անանյանի
ստեղծագործությունը լայն ճանաչում է գտել ինչ-
պես մեղանում, այնպես նաև մեր երկրից դուրս՝
բազմաթիվ երկրներում: Բայց չէ՞ որ այդ իրոք
աննախընթաց հռչակի համար Անանյանը ոչ միայն
փոքրածավալ երկերին, այլև «Սևանի ափին» և
«Հովազաձորի գերիները» «հաստափոր» վիպակ-
ներին է պարտական, վիպակներ, որոնք, իմիջի-
պալոց, երկուսն էլ արժանացել են համամիութենա-
կան մրցանակի:

1 Վ. Անանյան, Լեռնային կաժաններով, Հայպետհրատ,
Երևան, 1956, էջ 6, Լ. Հախվերդյանի գրած առաջաբանը:

Եվ առհասարակ առաջաբանում Լ. Հախվերդյանն այնքան շոյող բաներ է ասում Անանյանի հասցեին, որ հիշյալ ընդհանրացումը խորթ է մրսում նրա գրածի ամբողջ ոգուն: Մենք հակված ենք մտածելու, որ այդ սխալ գնահատականի համար, թերևս, առիթ են ծառայել կոմպոզիցիոն այն վրիպումները, որոնց մասին խոսեցինք:

Զի կարելի համաձայնել նաև քննադատի հարեանցի ասած մի մտքի հետ, որը, բարեբախտաբար, ճիշտ չէ, չնայած ասված է բավականաչափ կատեգորիկ ձևով.

«Ինչպես ամեն մի գրող, Անանյանն էլ իր թուլություններն ունի, որոնք ամենից ավելի արտահայտվում են մարդկային բնավորությունների ստեղծման ու շափի զգացումը կորցնելու մեջ»¹:

Այս կարծիքը ծնվել է քննադատի միակողմանի մոտեցումից, որն արտահայտվել է նույնիսկ առաջաբանի վերնագրում («Հայրենի բնաշխարհի երգիչը»): Ոչ ոք, իհարկե, չի կարող ժխտել, որ Անանյանը նաև հայրենի բնաշխարհի երգիչն է, ինչպես ոչ ոք չի փորձում ժխտել նրա ստեղծագործության ճանաչողական արժեքը, որ այնքան սիրում են շեշտել նրա երկերի գրախոսները, այդ թվում և Լ. Հախվերդյանը: Բայց, ինչպես արդեն փորձել ենք ցույց տալ, Անանյանի ուժը գլխավո-

1 Վ. Անանյան, Լեոնային Կաժաններով, Հայպետհրատ, Երևան, 1956, էջ 6, Լ. Հախվերդյանի գրած առաջաբանը:

բապեա նրա ստեղծած մարդկային բնավորութիւն-
ների մեջ է ու առաջին հերքին ներքին, երբ կա-
րելի է ասել լիբիական հերոսի, որը ընթերցողին
ուղեկցում է պատմվածից պատմվածք և վիպա-
կից վիպակ: Գրախոսն այս դեպքում գլխի չի բնկ-
նում, որ նույնիսկ իր ազնիվ ոգևորութեան համար,
որ հանդես է բերում Անանյանի ստեղծագործու-
թյունը գնահատելիս, ամենից առաջ պարտական
է «մարդկային բնավորութիւնների ստեղծման»
նրա կարողութեանը:

Բայց դառնանք հայրենի բնաշխարհին: Ինչ-
պես արդեն մի անգամ ասել ենք, բնութեան նկա-
րագրութիւնները Անանյանի ստեղծագործութեան
արտաքին ձևավորման հիմնական հատկանիշներ
չեն: Դրանք սերտորեն առնչվում են հեղինակի
կենսափոխադրութեան հետ, դառնում բարձր,
հումանիստական գաղափարները գեղարվեստորեն
արտացոլելու միջոց: Հենց այդ պատճառով էլ ինչ-
պես պատմվածքներում, այնպես նաև ծավալուն
երկերում Անանյանը հանդես է բերում հայրենի
բնութիւնը երգելու զարմանալի կարողութեան:
«Սեանի ափին» վիպակն, օրինակ, արկածային
ուրիշ երկերից տարբերվում է նաև այս տեսակե-
տից: Սակաւ են արկածային երկերը, որոնցում
այնքան շնչավորվի բնութիւնը, այնքան նկարեն
շքեղութիւն ունենա, որքան Անանյանի վիպա-
կում: Հայ գրականութեան մեջ, համեմատյալ դեպս,
ուրիշ այդպիսի երկ չկա: Համաշխարհային գրա-

կանության մեջ այս առումով անմրցելի է ժյուլ Վեռնը, հատկապես «Նավապետ Գրանտի որդիները» վեպում, որտեղ շտեմնված վառ դույներով է նկարագրում ծովը, Պատագոնիայի տափաստանները, նոր Զելանդիայի և Ավստրալիայի անտառներն ու մարգագետինները: Թող համարձակ չթվա, եթե ասենք, որ «Սևանի ափին» վիպակում նույն շրջաններում է նկարագրված Փոքր Կովկասյան լեռնաշխարհի բնությունը: Ահա մի օրինակ.

«Նրանց առաջ փռված էր անտառներով պատած բարձր լեռների ու անդնդախոր ձորերի աշխարհը՝ ամբողջովին կորած փարթամ կանաչի մեջ: Փոքր Կովկասյան լեռնաշղթայի բազմաթիվ ճյուղերը իրար զուգահեռ ձգվում էին դեպի Քուռ գետի հովիտը և այնտեղ ընդհատվում էին, կուտակվում իրար վրա և բարդ-բարդվում մինչև ամպերը:

Այդ լեռների լանջերը պատած էին թավ, սաղարթախիտ անտառներով, իսկ դազաթները մերկ էին ու պատած մարգագետիններով: Մոտիկ անտառում վեր ելնող հատ ու կենտ ժայռերն անգամ կանաչ էին, նրանց ճեղքերից աճել էին ծառեր ու թփուաններ ու ծածկել ապառաժի մերկությունը: Այստեղից լեռնային նոսր, պարզ օդի միջով երևվում էր գրեթե ամբողջ Անդրկովկասը, փարթամ մի լեռնաշխարհ իր խորխորատներով, ձորերում սահանքներ ու ջրվեժներ կազմող իր փրփրաբաշ գետերով, մրդերով հարուստ հովիտներով, լեռնե-

րի զրկում ծխացող բազմաթիւ ավաններով ու բնակարաններով:

Հեռու անտառներում ծխի մի երկար ժապավեն էր երևում. գնացք էր սլանում Լոռու ձորերով, և տղաները գիտեին, որ Հայկական լեռնաստանը բարձրանալու համար նա պետք է անցնի լեռնամատերի ու ժայռերի մեջ փորած բազմաթիւ թունկներով:

Նրանից դենը, ամպի ճերմակ շալմաները գլխներին փաթաթած սարեր են: Լեռնազագաթների շարքերը ձգվում են ողջ հորիզոնով մեկ՝ արեւելքում, արեւմուտքում, հյուսիսում, հարավում: Բոլոր այդ զագաթները մերթ ձյունապատ էին, մերթ թավիշ կանաչով ծածկված ու մերթ էլ կորչում էին խիտ անտառների մեջ: Ամեն տեղ լեռներ, լեռնաշղթաներ, իրար զուգահեռ ձգվող ձորեր ու կիրճեր:

Ներքևում, անտառապատ ձորերում ճերմակ բուլաներ երևացին, մեծացան, ուղտերի ծուռ ու մուռ կերպարանք առան և հենց ուղտերի նման էլ ծանր ու դանդաղ դեպի վեր բարձրացան: Բարձրացան, աճեցին, լցրին ձորը կաթնագույն մշուշով և սպտանիները մնացին կանգնած այդ ճերմակ մշուշից վերև:

Նրանք խոսք չէին գտնում իրենց բերկրանքն իրար հաղորդելու: Եվ ինչ խոսքով նկարագրես Կովկասի չքնաղ լեռնաշխարհը, այն կախարդական

երկիրը, որ անսովոր ուժով զեպի իրեն էր բաշում
Պուշկինին, Լերմոնտովին, Գորկուն...

Կատարներից բամի փշեց զեպի ցած ու հալեց
թանձր մշուշը: Իրան հետևից ազատվեցին, դուրս
եկան նրա մեջ կորած լեռնալանջերը, կանաչ բլ-
րակները: Մշուշը ծվեն-ծվեն հղավ, բշվեց զեպի
Քուռ գետի հովիտը և բացվեց փարթամ կանաչի
մեջ թաղված Ղազախի ձորը՝ իր փրփրերախ Աղըս-
տեֆ գետով:

Բոլորն էլ լուռ ու զմայլված դիտում էին:
Նրանց հայացքները շրջում էին հորիզոնից հո-
րիզոն:

Ահա հարավում Կարադաղի լեռներն են շարք
կապել, հարավ-արևմուտքում՝ Տաճկաստանի
մուսլ լեռնաշարքերը, իսկ արևմուտքում, գլուխ-
ները երկնի մովի մեջ կանգնած են վրացական
վհճ հսկաները՝ միշտ կանաչ, միշտ ջահել, միշտ
չվարթ՝ իրենց ստորոտների . բնակիչների պես:
Դիմացը՝ Լոռու լեռներն են ծխում՝ Լոբը, Լալվարը,
Լեջանը, Փամբակի լեռնաբազուկն իր Արջանոց
դագաթով: Սեանը շրջապատող լեռները կարծես
ցածրացել էին այդ բարձր կատարից. ահա նրանց
առաջ լիճը շրջապատում են՝ հյուսիս-արևելյան
կողմից Արեգունու լեռնաշղթան, դիմացում Գեղա-
մա լեռներն էին իրենց Աթղահակ գագաթով,
նրանց դիմաց ձգվում էր զմրուխտի նման կանաչ
Վարդենիսի լեռնաշղթան, իսկ հյուսիսում պատա-
նիների տեսողության հորիզոնը փակել էր Մեծ

կովկասյան լեռնաշղթան, ամպերի մեջ կորած իր
կատարներով»¹։

Որքա՛ն բանաստեղծություն կա այս պարզ ու
անպաճուճ նկարագրության մեջ, որքա՛ն հույզ
ու տրամագրություն։ Այսպիսի նկարագրություն-
ները, որոնք բավականաչափ շատ են «Սևանի
ափին» վիպակում, ներդաշնակում են երկի ընդ-
հանուր գաղափարին, մարդու ամենակարողու-
թյան հաստատման գաղափարին և միաժամանակ
ընդգծում են վիպակի ընդհանուր լավատեսական-
լիրիկական տոնը։

* * *

«Սևանի ափին» վիպակից հետո, 1956 թվա-
կանին, Անանյանը ընթերցողների ուշադրությանը
ներկայացրեց «Հովաղաձորի գերիները», որը նա-
խորդ վիպակի նման արժանացավ միութենական
մրցանակի և լայն տարածում գտավ մեզանում ու
մեր երկրի սահմաններից դուրս։ Հայ գրականու-
թյան այս առաջին ռոբինզոնադը հեղինակի մի նոր
առաջընթաց քայլն էր և պատանիների համար
գրված լավագույն երկերից մեկը։

Դանիել Դեֆոյի հռչակավոր վեպից սկսած
բոլոր ռոբինզոնադները մի ընդհանրություն ունեն,
մի հիմնական մոտիվ. դրանք փաստորեն մարդ-

1 Վ. Անանյան, Սևանի ափին, Հայ գեղարվեստ, Երևան,
1953, էջ 308—309։

կային համառության, հաստատակամության, աշխատասիրության, հնարամտության, մարդու անսպառ կարողությունների զեղարվեստական արտացոլումներն են, բնության դեմ մարդու մղած պայքարի արտացոլումները:

Դեֆոյի վեպը միաժամանակ բուրժուական քաղաքակրթության մի յուրօրինակ փորձարկումն է և այդ քաղաքակրթության ներկայացուցիչներից մեկի հոգեբանության խորն ու բաղմալուզմանի արտացոլումը: Ցանկացել է այդ թե ոչ, բայց Դեֆոն փաստորեն արտացոլել է մարդկային կոլեկտիվի և ոչ մեկ անհատի՝ Ռոբինզոնի, հաղթանակը կյանքի ձախորդությունների դեմ մղած պայքարում: Եթե մի կողմ թողնենք նույնիսկ այն հսկայական կենսափորձը և կուլտուրայի այն բազաժը, որ Ռոբինզոնն իր հետ անմարդաբնակ կղզի է տանում, ապա, համենայն դեպս, դեռևս շատ բան է մնում, որ հերոսն առել է մարդկային կոլեկտիվից, մնում է այն առատ պաշարն ու բաղմազան գործիքների հսկայական քանակը, որ Ռոբինզոնը կղզի է տեղափոխում խորտակվող նավից: Իր երկարամյա կղզիաբնակության ընթացքում նա շրջապատված է մարդկային աշխատանքի հարյուրավոր պտուղներով, սկսած ասեղից՝ մինչև գրքերը: Անմարդաբնակ կղզում Ռոբինզոնին փաստորեն բռնիչ չի պակասում: Այս հանգամանքներին է պարտական նա իր գոյությունը:

Նույն պրոբլեմներն են դրված Ժյուլ Վեռնի

երկերի, մասնավորապես «խորհրդավոր կղզին» վեպի հիմքում: Այս դեպքում մարդկային կոլեկտիվի ամենակարող լինելու գաղափարը ավելի է ընդգծվում: Սայրուս Սմիտի համերաշխ կոլեկտիվը մայր երկրից ավելի քիչ նյութական ժառանգություն է ստանում, բայց դրա փոխարեն այդ խմբում պատահականորեն համադրվել են այնպիսի փորձառու մարդիկ, ինչպիսին ինքը՝ խոշոր գիտնական ու կազմակերպիչ Սմիտը, կոլտուրական ու հասարակական կյանքին քաջատեղյակ Գեդեոն Սպիլետը, նավաստի Պենկրոֆը, որ օժտված է մեծ կենսափորձով, որի ձեռքից ամեն ինչ գալիս է, անխոնջ ու նվիրված Նաբբ, ուշիմ, հրաշք երեխա, ապագայի բնախույզ Ռոբերտը և վերջապես նրանց խորհրդավոր պաշտպանը, կապիտան Նեմոն, որն ստորջրյա մի ամբողջ աշխարհ ունի՝ ի մարդկային աշխատանքի ամենաբազմազան պտուղներով: Մինչդեռ Այրտոնը կործանվում, վայրենանում է հարևան կղզում, չնայած նրա մոտ մարդու գոյության համար պիտանի առաջին անհրաժեշտության առարկաները կային: Միայն կոլեկտիվում, աղնիվ մարդկանց համակեցության մեջ կարող է փրկվել մարդը, այն էլ ողջ կոլեկտիվի տառապալից ու տքնաջան աշխատանքի պայմաններում: Սա է բոլոր ուրիշներին հանվող կենսափիլիսոփայությունը ու սրա մեջ է դրանց բոլորի գաղափարական արժեքը:

Ուրիշ բան չէ այս տեսակետից նաև Անան-

յանի «Հովազաձորի գերիները» վիպակի հիմնական դադափարը, որը գեղարվեստորեն բացահայտվում է ոչ միայն վիպակի ընդհանուր կոնցեպցիայի մեջ, այլև կոնկրետ ձևով, հերոսներից մեկի մտայնության հակադրությամբ մյուս հերոսների դեռևս պարզունակ (այդ կասված է նրանց տարիքի հետ), սակայն այլևս հաստատուն դարձած աշխարհայեցողությանը:

«Թող ամեն մարդ իր գլխի ճարը տեսնի» հայտարարում է վիպակի հերոսներից մեկը՝ Սարգիսը այն ժամանակ, երբ պատանիների խումբը ուշ աշնանը փակվում է Հովազաձորում և պարզվում է, որ նրանց ակամա ինքնաբանտարկումը կարող է երկարել մինչև զարուն: Պատահական հաջողությունը մի պահ թե է տալիս Սարգսին, սատարում նրա գայլային փիլիսոփայությանը, նա արդեն գրեթե տոնում է իր հաղթանակը միանգամայն ուրիշ մորալով դաստիարակված իր ընկերների հանդեպ: Սակայն իրերի ընթացքը շուտով նրան կանգնեցնում է մի անլուծելի խնդրի առաջ, նա զգում է, որ ինքը միայնակ կորչելու է, և միայն իր հետ միասին Հովազաձորում փակված պատանիների ընկերությունը կարող է հանել իրեն անելանելի վիճակից: Այս վայրկյանից սկսվում է նրա գանդաղ ու տանջալից վերափոխությունը, որին ընթերցողը հետևում է մեծ հետաքրքրությամբ: Սարգսի վերափոխության պատմությունը տողամեջ ասված այն կենսափիլիսոփայությունն է, որ

մի առանձին երանդ է տալիս առաջին հայացքից սոսկ բնախուզական-արկածային երկ թվացող վիպակին:

Բայց դառնանք վիպակի հիմնական կոնցեպցիային: Դրա համար հարկավոր է դարձյալ անդրադառնալ հերոսներին: Իսկապես, ի՞նչ մարդկային կոլեկտիվ է դա, կուլտուրական, գիտական, հասարակական, աշխարհայացքային ինչպիսի՞ բազաժով է բնկել Հովազաձոր: Արդյոք մարդկանց պատահական խո՞ւմբ է, ինչպես թվում է վիպակի էքսպոզիցիայում: Իհարկե ո՛չ: Աշոտը, Հասոն, Գագիկը, Շուշիկը վերջին հաշվով կենդանի մարդկանց սոսկ լուսանկարչական պատճեններ չեն, այլ հատուկ գիտավստթյամբ բնորված հավաքական տիպեր: Աշոտը սրտորդի տղա է ու բնության մասին շատ ավելին գիտե, քան իր տարիքի որեէ պատանի կարող է իմանալ, Գագիկը իր մեջ տմբարեւ է Անանյանի հասակավոր հերոսների հնարամտությունն ու սրամտությունը, Հասոն բուրդ հովիվների փորձի հանրագիտարան է, այսպես նաև մյուսները, նույնիսկ Սարգիսը շատ բան գիտե ու շատ բանի է ընդունակ: Ահա այսպիսի անհատներից կազմված կոլեկտիվ է ներկայացնում Անանյանը «Հովազաձորի գերիները» վիպակում: Այդ կոլեկտիվն իր հետ Հովազաձոր չի տանում ոչ մի վեներ, եթե չհաշենք Հասոյի դանակը, առօրյա կյանքին անհրաժեշտ ոչ մի իր, դասագրքերից ու տետրակներից բացի: Բայց դրա փոխա-

րին նա տանում է սերունդների փորձի քաջ խմացությունը: Այդ խմացությունը պատանիներին կրակ է տալիս, քարե դարի գործիքներ ու զենքեր, ցրտից պաշտպանվելու հնարներ և, որ ամենից կարևորն է, պաշքարի ու աշխատանքի հռանդ, վաղվա օրվան հավատով նայելու կարողություն, մի բան, որ նրանց փրկության հիմնական գործոններից մեկն է: Բացի դրանից այդ խմբակն իր հետ Հովազաձոր է տանում սոցիալիստական հասարակության բարոյական նորմերը, բարձր զգացումներ, ինչպես նաև այն գիտակցությունը, որ ամբողջ երկիրը տազնապահար որոնելու է կուրած պատանիներին: Ահա թե ինչպիսի հսկայական պաշարով են Հովազաձորում փակվում Անանյանի հերոսները:

Կուլեկտիվիստական գաղափարն ու մարդկային բարձր հատկությունները «Հովազաձորի գերիները» վիպակի շարժիչ ուժերն են, հերոսների բոլոր գործողությունները պայմանավորող հանգամանքները:

Ակնհայտ է տարբերությունը Դեֆոյի հերոսի և Հովազաձորում փակված պատանիների հոգեբանությունների միջև: Վերջին հաշվով Ռոբինզոնը նոր բարձրացող բուրժուական հասարակության եռակենտրոն աշխարհայացքի ներկայացուցիչն է: Իհարկե, որպես ժամանակի ամենաբարձր քաղաքակրթության կրող նա խորշում է աստծուն տհաճ արարքներից, անմիջականորեն արտահայ-

տում իր հակակրանքը վայրենիների մարդակե-
րության, ծովահենների զազրելի արարքների դեմ,
բայց նույն Ռոբինզոնը իր փրկած վայրենու մեջ
իրեն հավասար մարդ չի տեսնում, ճորտագրում
է նրան, ծառայեցնում: Ուրբաթի մահը գրքի երկ-
րորդ մասում մեծ տառապանք չի պատճառում
նրան, չնայած այդ մահը մի բարձր անձնագոհու-
թյուն է հենց իրեն՝ տիրոջ կյանքը փրկելու հա-
մար:

Անանյանի հերոսները նոր հասարակության,
նոր քաղաքակրթության, նոր մորալի ներկայա-
ցույիչներն են: Որպես այդպիսիք, նրանք օժտված
են բոլորովին այլ հատկություններով, որոնց մեջ
կարևոր տեղ է գրավում պատասխանատվության
զգացումը ոչ միայն սեփական, այլև շրջապատի
մարդկանց բարոյական վարքագծի համար: Դրժ-
վարին կացության մեջ բնկած, մահվան դուր
հասած այդ պատանիներին, համենայն դեպս
լուրջ կերպով մտահոգում է Սարգսի վերադաս-
տիարակության հարցը, մտահոգում է Աշոտի մե-
ծամտությունն ու փառասիրությունը կոտրելու
հարցը, մտահոգում է հասարակությանը, ընդ-
հանուր մեծ կոլեկտիվին օգտակար լինելու հարցը
և այլն:

Հովազաձորից նրանք դուրս են գալիս հարբս-
տացած ոչ միայն գիտելիքներով, այլև հոգեկան
զանձերով, հասարակությանը խղճի մտքը ծառա-
յելու հաստատակամությամբ: Հովազաձորում

հզկվում, մաքրվում են նրանց բնավորությունները, նրանք հասունանում, դառնում են խակական սովետական բաղաբաղյիններ: Սրա մեջ է առավելապես «Հովազածորի գերիները» վիպակի դաստիարակչական ու գեղագիտական արժեքը:

Բայց ինչպես Անանյանի բոլոր լավագույն երկերում, այս դեպքում ևս բարձր գաղափարը չի շնփորվում մերկապարանոց հայտարարություններով, այլ անց է կացվում պատանիների կյանքի մանրամասների հուզիչ ու նկարեն արտացոլումների մեջ: Ընթերցողը հուզմունքով է հեռանում այդ մի խումբ խիզախների համարձակ պայքարին, մանրիկ հազթանակներին ու պարտություններին, կլանում նրանց արտասովոր արկածների նկարագրությունները, բայց դրանց մեջ միաժամանակ ընկալում է նաև բարձր հումանիստական գաղափարը:

Անանյանի տաղանդը մի անգամ ևս փայլատակում է «Հովազածորի գերիները» վիպակի մեջ, փայլատակում է պատմելու նրա զարմանալի կարողությունը, ընթերցողին բնության գաղանիքներին ու հրաշալիքներին ծանոթացնելու ունակությունը: Այս ըստ էության զվարթ, ուրախ գրքում չկան նաև այն կառուցվածքային թերությունները, որ նկատեցինք «Սեանի ափին» վիպակում: «Հովազածորի գերիները» շատ ավելի կառուցիկ երկ է: Այստեղ գործողությունների ընթացքը զարգանում է երկու պլանով: Դրանցից առաջինը և

հիմնականը անելանելի վիճակի մեջ ընկած պատանիների կյանքի ու մարառումների պատմությունն է, երկրորդը՝ ժամանակակից գյուղի մարդկանց փոխհարաբերությունների նկարագրությունը, որ հարակցվում է առաջինն ու լրացնում նրան: Երկրորդ գիծը ավելի բիշ է զբաղեցրել հեղինակին, օակայն մի քանի սովերադներով նա կարողացել է ռեալիստորեն արտացոլել գյուղի առօրյան, նրա աղնիվ ու էնտուզիաստ աշխատողներին, ինչպես նաև առանձին մարդկանց անբարոյական վարքագիծը: Այս տեսակետից հետաքրքրական են այն էջերը, որոնցում նկարագրվում են կոլտնտեսությունն նախագահի ու պահեստապետ Պարույրի (Սարգսի հոր) շահատակությունները: Որքան սիրով ու խանդաղատանքով է համակվում ընթերցողը խիզախ պատանիների, որսորդ Արամի, փոստատար Մուրադի, բուրդ հովիվների նկատմամբ, այնքան խոր տռելությունը ու արհամարհանքով է լցվում կյանքի տականքների՝ Պարույրի ու մյուսների հանդեպ: Ու թեև գրքում երկրորդ պլանը չի հասնում իր տրամաբանական վախճանին, թեև գրքի վերջում գեղես չեն պատժվում աղնիվ մարդկանց աշխատանքի պտուղները վայելող այդ անարժան մարդիկ, բայց ընթերցողի համար պարզ է դառնում, որ դրանց օրերը հաշվված են:

Ավելորդ է մանրամասն կանգ առնել «Հովադաձորի գերիները» վիպակի մտնկավարժական,

բնախուղական և ուրիշ կողմերի վրա: Այս տեսակետից նա չի տարբերվում ոչ իր նախորդից, ոչ Անանյանի լավագույն պատմվածքներից: Այստեղ ևս Անանյանն իր տարերքի մեջ է, բնության տիրոջ ու այդ բնությանը սիրահարված գեղարվեստագետի տարերքի մեջ:

1961 թվականին Հայպետհրատի հրատարակությամբ լույս տեսավ Վ. Անանյանի «Հայաստանի կենդանական աշխարհը» աշխատության առաջին հատորը:

Դժվար է ասել, թե այս գրքում որն է ավելի գերակշռում, բնության գեղեցկություններով հիացած գրողը, անխոնջ բնախույզը, թե բնագետ պատմաբանը: Անանյանն այստեղ նկարագրում է Սովետական Հայաստանի կենդանական աշխարհը, բայց այլևս ոչ միայն փորձառու որսորդի և բնախույզ գրողի հաշեցակետից, այլև գիտնական-կենդանաբանի: Նա լայնորեն օգտագործում է միջնադարյան ձեռագրերի տված տեղեկությունները, դրանց լուսանցքներում նկարված կենդանադրերն ու մանրանկարները, աշխարհագրական, բնագիտական գրույցները, Հայաստանի կենդանական աշխարհի մասին օտար թե հայ հեղինակների բոլոր ուսումնասիրությունները, այն ամենն ինչ հնարավոր է գտնել հասարքերոդ հարցի մա-

սին: Բոլոր այս նյութերը համագրելով տարիների իր փորձին, նա հասնում է գիտական հետաքրքիր եզրահանգումների, որոնց մեջ ամենահետաքրքրականը, թերևս, աշխարհագրական-կլիմայական պայմանների փոփոխությունների հետևանքով կենդանական աշխարհում կատարվող ֆիզիկական փոփոխությունների դարվինյան-մատերիալիստական ուսմունքի հաստատումն է Հայաստանում ապրած և ապրող կենդանիների պատմության տասնյակ օրինակներով:

Բայց «Հայաստանի կենդանական աշխարհը» ուշագրավ է նաև իր գրական արժանիքներով: Սովետական գրականության մեջ, մասնավորապես վերջին տարիներս, լայն տարածում են ստացել: գիտական հետաքրքրաշարժ գրքերը («Հետաքրքրաշարժ ֆիզիկա», «Հետաքրքրաշարժ բիմիա», «Հետաքրքրաշարժ հանքաբանություն» և այլն): Մեր պատանեկությունն այսպիսի գրքերը կարդում է մեծ հափշտակությամբ, քանի որ դրանցում գիտական հարցերը քննարկվում են հրապուրիչ ու մատչելի գրույցներում, կիսագեղարվեստական ակնարկներում ու պատմվածքներում: «Հայաստանի կենդանական աշխարհը» ժանրային առումով մոտենում է հիշյալ աշխատություններին, թեև ունի նաև իր առանձնահատկությունները: Նշված աշխատությունների հեղինակներն, օրինակ, սակավ գեղեցիկում են գիմում իրենց սեփական փորձին, նրանք շարադրում են առարկան ու

ներա պատմութիւնը՝ օգտւելով բացառապէս գիտ-
նականների կատարած փորձերից։ Անանյանը չի
բավարարւում դրանով, օգտագործում է նաև իր
սեփական փորձն ու գրողի՝ կյանքից ստացած
տպավորութիւնը։ Այդ պատճառով նրա գիտական
դատողութիւնները հաճախ են բնորոշւում ուղղա-
կի գեղարվեստական պատմութեան, ակնարկ-
ներով, զրույցներով, որսորդական գեպերի ու
բնության նկարագրութիւններով։ Այդպիսի էջերը
կարդացւում են մեծ բավականութեամբ և գրքին
յուրօրինակ գեղարվեստական երանգ են տալիս։

Այս համառոտ ակնարկը լրիւ չի բնութագրում
Անանյանին ոչ միայն այն պատճառով, որ փոր-
բածավալ մենագրութեան մեջ դժւար է գծել նրա
ման բեղմնավոր ու ինքնատիպ գրողի ստեղծա-
գործութեան ամբողջական պատկերը, այլև այն
պատճառով, որ հեղինակը շարունակում է իր գրա-
կան կենսագրութիւնը։

ԲԻՐԼԻՈԳՐԱՖԻԱ*

Վ. ԱՆԱՆՅԱՆԻ ԳՐՔԵՐԻ ՀԱՅՆԵՐԵՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Ոչ մի զայլ մեք հանդիւրում. *Պետհրատ*, Երևան, 1930, 24 էջ, տպաքանակ 2000:
2. Կրակե օղակի մեջ. *Վեպ Հայաստանի բաղաբացիական կոիլիներից*, *Պետհրատ*, Երևան, 1930, 280 էջ, տպաքանակ 3000:
3. Զորաշարժ. *Տպագրութիւններ* Հ. Հ. դիվիզիայի 1928

Բիրլիոգրաֆիայում հիշատակվում են միայն Վախթանգ Անանյանի երկերի հրատարակութիւնները առանձին զրբերով: Չեն հիշատակվում նրա վիպակների, պատմվածքների, ակնարկների ու զրույցների հրատարակութիւնները ղանազան ավմանախներում, ժողովածուներում, անթուղիաներում և պարբերական մամուլում: Բիրլիոգրաֆիան կազմելիս ձեռքի տակ ունեցել ենք օտար լեզուներով հրատարակված այն բոլոր զրբերը, որոնք պահվում են հեղինակի մոտ: Արտասահմանյան հրատարակութիւններից մի քանիսը բիրլիոգրաֆիայից դուրս են մնացել, դրանց հրատարակութիւնների մասին ստույգ տեղեկութիւններ ունենք, բայց դրանք չեն ուղարկվել հեղինակին, իսկ այլ ճանապարհներով գտնել հնարավոր չեղավ:

Իվի գորաշարժերից, Պետհրատ, Երևան, 1931, 44 էջ, տպա-
րանակ 4000:

4. Պատկերներ կոլխոզային զաշտերից. Համփորդական
նսիւնը, Պետհրատ, Երևան, 1931, 112 էջ, տպաքանակ 3000:

5. Բամբակի ֆրոնտը պալլադի ֆրոնտ. Պետհրատ, Երե-
վան, 1931, 40 էջ, տպաքանակ 6500:

6. Թե ինչպէս առողջանում է մանր երկրագործի հոգեբա-
նությունը. Գյուղհրատ, Երևան, 1933, 32 էջ, տպաքանակ
2000:

7. Դալի-քափա. Համփորդական տպավորութիւններ,
Գյուղհրատ, Երևան, 1934, 83 էջ, տպաքանակ 2000:

8. Որս. Պետհրատ, Երևան, 1934, 243 էջ, տպաքանակ
5000:

9. Մանիշակագույն բարձունքներում. Գյուղհրատ, Երե-
վան, 1935, 82 էջ, տպաքանակ 3000:

10. Երկրի վերածնունդը. Խորհրդային Հայաստանը 15
տարում, Պետհրատ, Երևան, 1935, 232 էջ, տպաքանակ 5000:

11. Քառանձալի բնակիչները. Պետհրատ, Երևան, 1936,
376 էջ, տպաքանակ 4000:

12. Դժողբի դռան գաղտնիք. Արկածային վիպակ, Հայ-
պետհրատ, Երևան, 1945, 162 էջ, տպաքանակ 3000:

13. Մարտի զաշտերում. Հայպետհրատ, Երևան, 1946,
180 էջ, տպաքանակ 3000:

14. Պատերազմից հետո. Սովետական զրոյ, Երևան,
1947, 212 էջ, տպաքանակ 4000:

15. Որսորդական պատմվածքներ. Պրակ Ա, Հայպետ-
հրատ, Երևան, 1947, 328 էջ, տպաքանակ 5000:

16. Որսորդական պատմվածքներ. Պրակ Բ, Հայպետ-
հրատ, Երևան, 1949, 477 էջ, տպաքանակ 3000:

17. Սևանի ափին. Արկածային վիպակ պատանի բնա-
սերների կյանքից, Հայպետհրատ, Երևան, 1951, 538 էջ, տպա-
քանակ 5000:

18. Ֆերմայի մադիլի. Հայպետհրատ, Երևան, 1951, 317 էջ, տպաքանակ 6000:
19. Սևանի ափին. Արկածային վիպակ պատանի բնասերների կյանքից, հրկրորդ հրատարակություն, Հայպետհրատ, Երևան, 1953, 536 էջ, տպաքանակ 10000:
20. Ուսուրդական պատմվածքներ. Պրակ Գ, Հայպետհրատ, Երևան, 1953, 274 էջ, տպաքանակ 7000:
21. Մանկությունը լեռներում. Հայպետհրատ, Երևան, 1954, 278 էջ, տպաքանակ 8000:
22. Պատմվածքներ ուսուրդական կյանքի. Հրատարակություն «Արամազդ», Բեյրութ, 1955, 155 էջ, տպաքանակ...:
23. Լեռնային կածաններով. Հայպետհրատ, Երևան, 1956, 519 էջ, տպաքանակ 8000:
24. Հովազաձորի գերիները. Արկածային վիպակ, Հայպետհրատ, Երևան, 1956, 531 էջ, տպաքանակ 10000:
25. Ուսուրդական պատմվածքներ. Պրակ Դ, Հայպետհրատ, Երևան, 1958, 366 էջ, տպաքանակ 10000:
26. Փոփրիկ մայրեր. Հայպետհրատ, Երևան, 1958, 14 էջ, տպաքանակ 30000:
27. Հովազաձորի գերիները. Արկածային վիպակ, Կահիրե, 1959, 568 էջ, տպաքանակ...:
28. Ուսուրդական պատմվածքներ. Պրակ Ե, Հայպետհրատ, Երևան, 1959, 405 էջ, տպաքանակ 10000:
29. Կարմրախայտ. Հայպետհրատ, Երևան, 1960, 15 էջ, տպաքանակ 20000:
30. Հայաստանի կենդանական աշխարհը. Հատոր առաջին, Հայպետհրատ, Երևան, 1961, 433 էջ, տպաքանակ 10000:
31. Հայաստանի կենդանական աշխարհը. Հատոր երկրորդ, Հայպետհրատ, Երևան, 1962, 415 էջ, տպաքանակ 5.000:

1. *На берегу Севана*. Приключенческая повесть из жизни юных натуралистов, Детгиз, Москва—Ленинград, 1950, 255 стр., тираж 30.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
2. *На берегу Севана*. Детгиз, Москва—Ленинград, 1951, 408 стр., тираж 75.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
3. *На берегу Севана*. Айпетрат, Ереван, 1952, 420 стр., тираж 7.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
4. *На берегу Севана*. Детгиз, Москва—Ленинград, 1953, 335 стр., тираж 30.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
5. *На берегу Севана*. Новосибирское Книжное Издательство, 1953, 408 стр., тираж 15.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
6. *На берегу Севана*. Ленинградское Газетно-журнальное издательство, 1953, 327 стр., тираж 100.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
7. *На берегу Севана*. Детгиз, Москва—Ленинград, 1959, 343 стр., тираж 100.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
8. *Пленники Барсова ущелья*. Детгиз, Москва, 1956, 486 стр., тираж 30.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
9. *Пленники Барсова ущелья*. Детгиз, Москва, 1962, 463 стр., тираж 100.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
10. *Пленники Барсова ущелья*. Новосибирск, 1963, тираж 100.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
11. *Рассказы Охотника*. Изд. „Советский писатель“, Москва, 1947, 284 стр., тираж 15.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
12. *Рассказы Охотника*. Изд. „Правда“ (Библиотека „Огонёк“), Москва, 1951, 40 стр., тираж 150.000, перев. А. Гюль-Назарянц.
13. *Детство в горах*. Детгиз, Москва—Ленинград, 1952, 151 стр., тираж 30.000, перев. А. Гюль-Назарянц.

14. *Рассказы*. Изд. „Советский писатель“, Москва, 1952, 276 стр., тираж 30.000, перев. А. Гюль-Назарянц.

15. *Охотничьи рассказы*. Военное Издательство Военного Министерства Союза ССР (Библиотека журнала „Советский воин“), Москва, 1953, 48 стр., тираж ?, перев. А. Гюль-Назарянц.

16. *Рассказы*. Детгиз, Москва—Ленинград, 1953, 32 стр., тираж 300.000, перев. А. Гюль-Назарянц.

17. *По горным тропам* (Рассказы), Изд. „Советский писатель“, Москва, 1956, 378 стр., тираж 30.000, перев. А. Гюль-Назарянц.

18. *Небылицы и были Армянских гор*. Изд. „Правда“ (Библиотека „Огонёк“), Москва, 1957, 48 стр., тираж 150.000, перев. А. Гюль-Назарянц.

19. *У „Волчьих ворот“*. (Рассказы охотника), Изд. Главного Политического Управления Министерства Обороны СССР (Библиотека журнала „Советский воин“), Москва, 1957, 48 стр., тираж ?, перев. А. Гюль-Назарянц.

Վ. ԱՆԱՆՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՈՐԳՆԵՐԻ ԼԵՋՈՒՆԵՐՈՎ

ՈՒՐԲԻՆԵՐՆԸ

1. Սևանի ափին. Հրատ. «Մոլոդ», Կիև, 1952, 303 էջ, տպաքանակ 30000, հայերենից թրգմ. Ս. Կալուստյան:

2. Սևանի ափին. Հրատ. «Մոլոդ», Կիև, 1955, 378 էջ, տպաքանակ 15000, հայերենից թրգմ. Ս. Կալուստյան:

3. Լեռնային լճի գաղտնիքը (Սևանի ափին), Կիև, 1962, 520 էջ, տպաքանակ 50.000, հայերենից թրգմ. Ս. Կալուստյան:

ՂԱԳԱԽԱՆԵՐՆԸ

4. Մանկությունը լեռներում. Հրատ. Ղազախստանի Պետ-

Հրատի, Աւմա-Աթա, 1956, 144 էջ, տպաքանակ 10000, ռուսերենից թրգմ. Մալիք Նյուրֆոծան:

Բեկոռուներեն

5. Սևանի ափին. Մինսկ, 1953, 355 էջ, տպաքանակ 10.000, ռուսերենից թրգմ. Ս. Միխալչուկ:

Ուզբեկերեն

6. Սևանի ափին. Հրատ. Ուզբեկստանի Պետհրատի, Տաշքենդ, 1956, 360 էջ, տպաքանակ 30.000, ռուսերենից թրգմ. Ռասուլ Ռահմանով:

Վրացերեն

7. Սևանի ափին. Մանկապատանեկան գրականության հրատարակչություն, Բրիլիսի, 1957, 355 էջ, տպաքանակ 5000, հայերենից թրգմ. Ա. Դավթյան:

Ադրբեջաներեն

8. Սևանի ափին. Հրատ. Ադրբեջանի Մանկահրատի, Բաքու, 1951, 455 էջ, տպաքանակ 10.000, թրգմ. Յուսիֆ Մամմադով:

9. Հովազածորի գերիները. Հրատ. Ադրբեջանի Մանկահրատի, Բաքու, 1959, 525 էջ, տպաքանակ 15.000, թրգմ. Յուսիֆ Մամմադով:

Լիավերեն

10. Սևանի ափին. Կաունաս, 1952, 335 էջ, տպաքանակ 8000, ռուսերենից թրգմ. Օ. Դարբիլայտի:

Մոլդավերեն

11. Սևանի ափին. Հրատ. «Շկոլա սովետիկե», Քիշինյով, 1954, 390 էջ, տպաքանակ 10000, ռուսերենից թրգմ. Լ. Միրսկայա:

Էստոներեն

12. Սևանի ափին. Տալլին, 1953, 363 էջ, տպաքանակ 10.000, ուսերենից թրգմ. Վ. Գրյունբերգ:

13. Հովազածորի գերիները. Տալլին, 1957, 495 էջ, տպաքանակ 30.000, ուսերենից թրգմ. Ա. Դրոս և Հ. Դրեզեն:

Լատիշերեն

14. Սևանի ափին. Ռիգա, 1962, 340 էջ, տպաքանակ 30.000, ուսերենից թրգմ. Վ. Բոուտանե:

Վ. ԱՆԱՆՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԼԵՁՈՒՆԵՐՈՎ

Չիմարեն

1. Մանկությունը լեռներում. Հրատ. «Շանոյա էրտուն», Շանհայ, 1955, 129 էջ, տպաքանակ 15.000, ուսերենից թրգմ. Ֆան Չժի-չաո:

2. Մանկությունը լեռներում. Հրատ. «Շանոյա էրտուն», Շանհայ, 1958, 129 էջ, տպաքանակ 95.000, ուսերենից թրգմ. Ֆան Չժի-չաո:

3. Մանկությունը լեռներում. Հրատ. «Շանոյա էրտուն», Շանհայ, 1959, 129 էջ, տպաքանակ ?, ուսերենից թրգմ. Ֆան Չժի-չաո:

4. Սևանի ափին. Դեղարվեստական նոր գրականության հրատարակչություն, Շանհայ, 1957, 406 էջ, տպաքանակ 304.000, ուսերենից թրգմ. Ֆան Չժի-չաո:

5. Սևանի ափին. Դեղարվեստական նոր գրականության հրատարակչություն, Շանհայ, 1958, 406 էջ, տպաքանակ ?, ուսերենից թրգմ. Ֆան Չժի-չաո:

6. Սևանի ափին. Դեղարվեստական նոր գրականության հրատարակչություն, Շանհայ, 1959, 406 էջ, տպաքանակ ?, ուսերենից թրգմ. Ֆան Չժի-չաո:

Գերմաներեն

7. Սևանի ափին. Հրատ. «Նոյկա լերեն», Բեռլին, 1956, 430 էջ, տպաքանակ 10.000, ուսերենից թրգմ. Հերման Ասեմիր:

8. Սևանի ափին. Հրատ. «Նոյկա լերեն», Բեռլին, 1951, 430 էջ, տպաքանակ 15.000, ուսերենից թրգմ. Հերման Ասեմիր:

9. Սևանի ափին. Հրատ. «Նոյկա լերեն», Բեռլին, 1951, 430 էջ, տպաքանակ 15.000, ուսերենից թրգմ. Հերման Ասեմիր:

10. Սևանի ափին. Հրատ. «Նոյկա լերեն», Բեռլին, 1952, 430 էջ, տպաքանակ 30.000, ուսերենից թրգմ. Հերման Ասեմիր:

11. Սևանի ափին. Հրատ. «Նոյկա լերեն», Բեռլին, 1959, 415 էջ, տպաքանակ 10.000, ուսերենից թրգմ. Հերման Ասեմիր:

12. Հովազաձորի գերիները. Հրատ. «Նոյկա լերեն», Բեռլին, 1960, 559 էջ, ուսերենից թրգմ. Կատյա Ռուլին:

Լեհերեն

13. Սևանի ափին. Վարշավա, 1951, 363 էջ, տպաքանակ 15.000, ուսերենից թրգմ. Էլիանորա Մենդելսոն:

14. Սևանի ափին. Վարշավա, 1953, 364 էջ տպաքանակ 10.000, ուսերենից թրգմ. Էլիանորա Մենդելսոն:

15. Պառավաժներ. Վարշավա, 1954, 183 էջ, տպաքանակ 15.000, ուսերենից թրգմ. Յոզեֆ Բրոդսկի:

Չեխերեն

16. Սևանի ափին. Հրատ. «Մլադա ֆրոնտա», Պրագա, 1952, 274 էջ, տպաքանակ 10.000, ուսերենից թրգմ. Վերա Տաուցովա:

17. Հովազաձորի գերիները. Հրատ. Չեխոսլովակիա:

Մանկհրատի, Պրադա, 1959, 602 էջ, տպաքանակ 31.000, հա-
յերենից թրգմ. դ-ր. Յարոմիր Եզլիշկա:

Ռումիներեն

18. Հայաստանի լեռներում. Պատմվածքներ, Հրատ.
«Կարտա ուսա», Բուխարեստ, 1954, 200 էջ, տպաքանակ
10.000, ռուսերենից թրգմ. Լուչիան Բրունու և Շտեֆան Պավ-
լով:

19. Սևանի ափին. Հրատ. «Եղիտուրա տիներետուլուլ»,
Բուխարեստ, 1955, 347 էջ, տպաքանակ 16.000, ռուսերենից
թրգմ. Իրինա Անդրեևսկու և Դիմիտրի Մանու:

Բուլղարերեն

20. Սևանի ափին. Հրատ. «Նարոդա կուլտուրա», Սոֆիա,
1951, 300 էջ, տպաքանակ 4000, ռուսերենից թրգմ. Նիկոլա
Տոլչին:

Անգլերեն

21. Լեռնային կաժաններով. Ինոկզդատ, Մոսկվա, 1956,
166 էջ, տպաքանակ 16.000, ռուսերենից թրգմ. Ռախա
Բորրովա:

Հնդկերեն

22. Լեռնային կաժաններով. Ինոկզդատ, Մոսկվա, 1960,
209 էջ, տպաքանակ 2500, թրգմ. Նարայան Քհաննա:

Ճապոներեն

23. Լեռնային կաժաններով. Հրատ. «Կոդան-Սիա», Տո-
կիո, 1957, 240 էջ, տպաքանակ 14.000, ռուսերենից թրգմ.
և առաջաբանը գրեց Մադամի Իոսիտարու:

Քենդալերեն

24. Լեռնային կաժաններով. Ինոկզդատ, Մոսկվա, 1960,
192 էջ, տպաքանակ 4000, թրգմ. Շուպրիա Գհոշ:

Արաբերեն

25. Ճերմակ առաջնորդը. (որսորդական պատմվածքների
ժողովածու), Բեյրութ, Ֆրանսերենից և հայերենից թրգմ.
Նիքոլա Թավիլ:

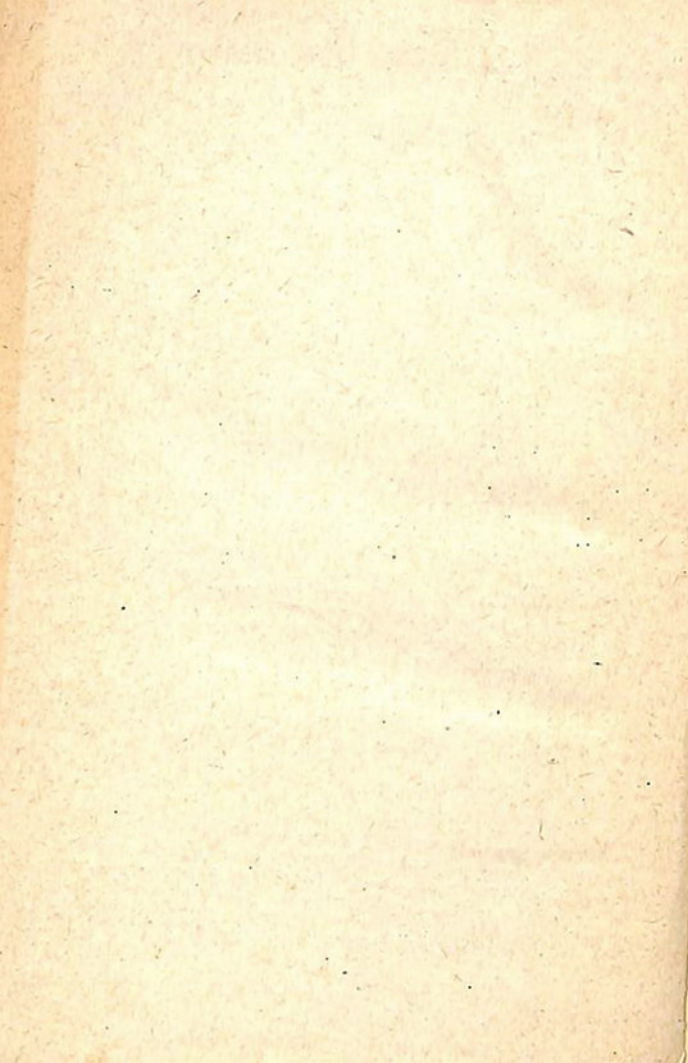
ԽԱԺԱԿ ՄԵՍՐՈՊԻ ԳՅՈՒՆԱԶԱՐՅԱՆ
ХАЖАК МЕСРОПОВИЧ ГЮЛЬНАЗАРЯН

ՎԱԽԹԱՆԳ ԱՆԱՆՅԱՆ

Գատ. խմբագիր՝ Ս. Ա. Մ ա ն ու կ յ ա ն
Հրատ. խմբագիր՝ Ա. Ա. Հ ո վ ա կ ի մ յ ա ն
Նկարչական ձևավորումը՝ Կ. Թ. Տ ի ր ա տ ու ը յ ա ն ի
Տեխ. խմբագիր՝ Հ. Լ. Գ ո Ր Յ ա ն
Սրբագրիչ՝ Լ. Ս. Ս ա ր ա ֆ յ ա ն

ՎՖ 07109, հրատ. № 2272, ԽՀԽ № 830, պատվեր 175, տիրաժ 1000
Հանձնված է արտադրության 12/IV 1963 թ., ստորագրված է տպագրու-
թյան 31/V 1963 թ., Տպագրական 8,5 մամուլ+1 ներդիր, հրատ.
3,86 մամուլ, թուղթ 70×92¹/₃₂, Գինը 17 Կ.

ՀՍՍՐ ԳԱ հրատարակչության տպարան, Երևան, Բաբեկամուխյան 24:

ԱՅՍ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐՈՎ ՎԵՐՋԻՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

Ա. Մանուկյան, Վահան Թոթովենց:

Ա. Շախիկյան, Ղևոնդ Ալիշանի հայ-
րենական պոեզիան:

Ա. Մանուկյան, Սմբատ Շահա-
ղիդ:

Հ. Ղազարյան, Ազատ Վշտունի:

Ա. Աղաբաբյան, Գուրգեն Մահա-
րի:

Մ. Ֆեոփանով, Սովետական բազմ-
ազգ գրականության ստեղծա-
դործական կապերի ուսում-
նաթիրման պրոբլեմները:

Կ. Գրիգորյան, Սալտիկով-Շչեդ-
րին:

Ա. Բեժանյ
տուրյ

ԳԱԱ Հիմնարար գիտ. գրադ.

FL0040769

A $\frac{\bar{1}}{4970}$